

Міністерство культури України

Національна парламентська
бібліотека України

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Київ 1995

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Збірник наукових праць

Вип. 1

Київ 1995

Редакційна колегія:

А.П.Корнієнко	–	Генеральний директор Національної парламентської бібліотеки України (відп. ред.)
Л.П.Одинока	–	канд. пед. наук, професор кафедри бібліотекознавства КДІК (наук. консультант)
О.К.Александрова	–	заст. Генерального директора з наукової роботи Національної парламентської бібліотеки України
С.В.Навродська	–	гол. бібліотекар відділу організації науково-дослідної роботи Національної парламентської бібліотеки України
С.О.Басенко	–	зав. редакційно-видавничим відділом Національної парламентської бібліотеки України

Національна парламентська бібліотека України з 1994 р. залучає видання збірника наукових праць з історії бібліотечної справи в Україні.

У першому випуску вміщено наукові статті та матеріали досліджень, що розкривають створення та функціонування окремих бібліотек і фондів, формування системи бібліотечного обслуговування населення, розглядається бібліотечна діяльність дежних товариств та об'єднань. Надається можливість ознайомитися з доробком видатних бібліотекознавців та бібліографів - Л.Бижовського, Д.Балики, які стояли у витоків розробки тенденцій і методологічного забезпечення вивчення історії бібліотечної справи України.

Збірник планується видавати окремими випусками в залежності від кількості зібраного матеріалу.

Видання розраховане на працівників бібліотек, викладачів, аспірантів і студентів інститутів та училищ культури.

ISBN 5-7707-5831-7

© Національна парламентська бібліотека України, 1995

ВИНИКНЕННЯ БІБЛІОТЕК

Т.І.Ківшар

НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ ПРО ЗАСНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

10 (23) червня 1917 р. після проголошення Центральною Радою свого 1-го Універсалу утворюється Генеральний Секретаріат Народної Освіти, який взявся задовольнити потреби українського народу в освітній справі. Поруч із заснуванням українських шкіл, гімназій, академій розпочато роботу по утворенню національної бібліотеки.

18 серпня 1917 року на зібранні представників різних просвітніх товариств – „Просвіти“, Наукового Товариства ім.Т.Г.Шевченка, Видавничого Товариства „Час“ – серед інших невідкладних заходів йшла мова про утворення великої української книгозбірні для загального користування, в якій можна було б зосередити всі книжки з українознавства [1]. Цю пропозицію висловлювали відомі культурно-освітні діячі В.Королюк-Старий, С.Русова, І.Свенціцький.

Створення Національної Бібліотеки того ж року розпочав безпосередньо новоутворений Бібліотечно-Архівний Відділ при Міністерстві Народної Освіти.

Очолив Відділ відомий історик, громадський та політичний діяч Олександр Грушевський. Його діяльність на посаді Голови Бібліотечно-Архівного Відділу, а з квітня 1918 року – Голови Бібліотечної секції Бібліотечно-Архівного Відділу, сприяла організації бібліотек як закладів позашкільної освіти, активізації українського бібліотечного руху початку ХХ століття.

Серед першочергових завдань у бібліотечній справі було: „закласти основу Української Національної Бібліотеки“ [2]. Для досягнення цієї мети Відділ здійснював досить велику, як на той час, працю, враховуючи складні умови економічного і політичного життя, про що, зокрема, свідчить ряд підготовлених законопроектів.

Так, вже на початку листопада 1917 року було розроблено „Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань“ [3], який започатковував юридичні основи функціонування державної бібліографічної реєстрації в Україні як у незалежній державі. Було передбачено правило про обов'язковий примірник. Встановлювались його особливий правовий режим, обов'язковий розподіл його серед книжкових інституцій держави. Слід підкреслити, що пріоритетність у розподілі була закріплена за новоутворюваною Національною Бібліотекою. З огляду на цінність цього документа, що досі не був відомий науковцям, вважаємо за доціль-

льне подати повний його текст^{*} без скорочень:

«§ 1. Всі друкарні, літографії, металографії та інші подібні заклади на Україні повинні протягом доби, слідуєчої за випуском друків, вислати безпосередньо до Бібліотечно-Архівного Відділу при Міністерстві Народної Освіти 11 (одинадцять) примірників нової книги, брошури, нового числа часопису, нот, карт, відозв, афіш, оголошень тощо, а рівно ж подати всі відомості, що торкаються статистики книжкової продукції на Україні (видавець, ціна, вага, тощо).

Примітка 1. Крім цих 11 примірників, один примірник надсилається до повітового, а в губернських містах до губерніяльного Комісара Міністерства Внутрішніх справ для передачі в районну бібліотеку. Районні бібліотеки визначаються відповідно інструкцією Міністерства Народної Освіти.

Примітка 2. Єсі видання, що друкуються на мові одної з національних меншостей, надсилаються в 12 примірниках, при чому цей додатковий примірник передається у відповідне національне Міністерство для національних бібліотек.

Примітка 3. Всі ці пересилки вільні цілком від яких би то не було поштових оплат.

§ 2. Контроль за виконанням друкарнями цього закону доручається повітовим, а в губернських містах, губерніяльним Комісарам Міністерства Внутрішніх справ, чи тим адміністративним органам, що їх заміняють.

§ 3. За для контролю за виконанням цього закону власники друкарень та інших подібних закладів повинні завести спеціальну шнуровану книгу, скріплену підписами та печаткою відповідного контрольного органу, до якої то книги повинні вписувати всі без виїмку прийняті друкарнею роботи зараз же після їх прийняття.

§ 4. За невиконання друкарнею §1,3 і 6 цього закону на власників друкарень накладається грошова кара: в перший раз — в сумі 500 (п'ятисот) карбованців, в другий раз, в сумі 1000 (тисяча) карбованців і в третій — в сумі 3000 (трих тисяч) карбованців.

§ 5. Обов'язкові 11 примірників поділяються так: 2 примірники передаються до Української Національної Бібліотеки, 3 — для Бібліотечно-Архівного Відділу (як майбутнього Українського бібліографічного інституту), 1 — для Наукового Товариства в Києві (як майбутньої Української Академії Наук), 1 — для Українського столичного державного університету, 3 — для обміну з бібліографічними закладами у Львові та Петрограді, 3 — для обміну з іншими закордонними бібліографічними установами.

§ 6. Параграфу першому цього закону надається сила з 7 (20 нст.) листопада 1917 року. Увільняються від його виконання друкарні лише в тім разі, коли: а) їми передано в свій час відповідне число примірників до місцевих комісарів, про що вони представляють від згаданих комісарів посвідчення; б) коли всі видання знищено чи розпродано так, що їм ніяк не можна їх дістати, що теж повинно бути

* Тут і далі у статтях збірника при посиланні на тогочасні документи збережено їх орфографічні і стилістичні особливості.

документально доказано» [4].

Як бачимо, законопроект передбачав досить чіткі правила функціонування друкованої продукції в Україні, за порушення яких передбачалась певна матеріальна відповідальність.

З метою закладання основ Національної Бібліотеки, Бібліотечно-Архівний Відділ: „зібрав відомості про бібліотеки приватних осіб через своїх кореспондентів, які можна було б купити для Української Бібліотеки, але не всі заяви можна було перевірити на місці і оцінити за припиненням сполучень; відділ звертався до громадянства з закликом дарувати книги, і окремими особами обіцяно невеликі збірки по окремим галузям; велося листування з російськими науковими інституціями про надсилку комплектів їх видань – отримали від деяких обіцянку; велося таке листування і з інституціями на Україні про надсилку їх видань“ [5].

В той же час Голова Бібліотечно-Архівного Відділу О.Грушевський повідомляв Генерального Секретаря справ освітніх про те, що на четвертому засіданні Бібліографічної Комісії (10 грудня 1917 року) було: „1. Вирішено робити заходи, щоби з 1 лютого відкрити українську читальню; 2. Вирішено внести прохання про асигновку в тій справі на покупку книг“ [6].

Для здійснення заходів, спрямованих на відкриття української книгозбірні засновується Комісія по утворенню Української Національної Бібліотеки при Бібліотечно-Архівному Відділі. Заходами цих інституцій було укладено „Проект Закону про утворення Української Національної Бібліотеки“, який складався із шести параграфів:

«§ 1. Утворюється Українська Національна Бібліотека, яка має стати найбільшою збіркою книг по різних дисциплінам і повною збіркою всієї друкарської продукції на Україні на всіх мовах.

§ 2. Національна Бібліотека має бути в відомстві Народного Міністерства Освіти.

§ 3. За осередок цієї бібліотеки приймається Київська Міська Бібліотека з її майном і будинком.

§ 4. Для її прийому призначається спеціальна Комісія з представників Міністерства Народної Освіти та Київського Міського Самоврядування.

§ 5. Для поширення діяльності Національної Бібліотеки і збільшення слухачів та закупівлі книжок і бібліотек, призначається одноразове асигнування в сумі не менше 200 000 карбованців.

§ 6. Бібліотечно-Архівному Відділові при Міністерстві Освіти доручається виробити і внести на затвердження Центральної Ради подрібний статут і цятати бібліотеки» [7].

Для обговорення цього проекту залучалися фахівці багатьох зацікавлених установ. Зокрема, до Міністерства Польських справ 3 квітня 1918 року було надіслано листа за підписом О.Грушевського про те, що: „Бібліотечно-Архівний Відділ прохає Вас прислати свого представника в Комісію по обговоренню плану утворення Української Національної Бібліотеки і надсилку до неї обов'язкових

примірників всіма друкарнями на Україні. Перше засідання відбудеться в п'ятницю 5 квітня о 12 годині дня в помешканні Міністерства Народної Освіти...» [8]. Згадане Міністерство отримало аналогічні запрошення на засідання Комісії, що відбувалися 9, 16 та 19 квітня [9]. На жаль, не вдалося виявити протоколи обговорення цього закону, але після його доопрацювання з'явився новий документ – „Законопроект про утворення Української Національної Бібліотеки“. У цьому документі автори більш чітко визначили основні умови заснування Національної Бібліотеки:

«§ 1. Для культурних потреб Української Держави утворюється Українська Національна Бібліотека, яка має стати найбільшою збіркою книг по різних дисциплінах і повною збіркою всієї друкарської продукції на Україні на всіх мовах.

§ 2. Національна Бібліотека знаходиться в відомстві Міністерства Народної Освіти, яке повинно в найближчий час виробити і внести на затвердження Центральної Ради подрібний статут і штати Бібліотеки.

§ 3. За осередок Національної Бібліотеки приймається Київська Міська Публічна Бібліотека з її належним майном і інвентарем.

§ 4. Тимчасово, доки не буде збудовано окремого відповідного для Національної Бібліотеки будинку, вона міститься в будинку Київської Міської Публічної Бібліотеки, який то будинок переходить в тимчасовий заряд Української Національної Бібліотеки.

§ 5. Для прийому Майна і будинку Київської Міської Публічної Бібліотеки призначається спеціальна Комісія з представників Міністерства Народної Освіти та Київського Міського Самоврядування.

§ 6. На трати по організації Національної Бібліотеки, побільшення служачих, закупило книжок та бібліотек призначається одноразове асигнування в сумі не менше 200 000 карбованців» [10].

Законспроект, який можна вважати за досить досконалу юридичну основу діяльності Національної Бібліотеки, як і проєкт, складався з шести параграфів, тобто на думку авторів це мав бути лаконічний і водночас юридично змістовний документ.

В першому параграфі визначена головна соціальна функція національної бібліотеки початку ХХ століття – максимально повного комплектування та збереження всієї друкованої продукції держави. Ця функція пов'язана з періодом становлення держави, коли з'являється потреба у формуванні закладів національної культури, які б сприяли консолідації її досягнень.

Другий параграф визначав систему підпорядкування Національної Бібліотеки, вона визначалася як своєрідна, а саме – державно-правова інституція, на яку згідно з законопроектом фактично було покладено функцію головної бібліотеки держави. Про саме такий державно-правовий статус Національної Бібліотеки свідчить те, що законопроектом передбачалося підпорядкувати її Міністерству Народної Освіти, тобто центральному державному органу. Детально завдання і функції Національної Бібліотеки мав визначити її статут. Про важливість цього документа свідчить те, що статут Національної Бібліотеки мав затверджуватися

безпосередньо Центральною Радою. Це ж стосувалося і штатів бібліотеки.

Третій параграф врегулював майновий стан Національної Бібліотеки. Спочатку її осередком мала бути Київська Міська Публічна Бібліотека, тобто одна з найбільших державних книгозбірень, яка існувала з другої половини XIX століття. Такий підхід був цілком правомірним, оскільки майже всі національні європейські книгозбірні було утворено на базі найбільших книжкових колекцій тієї чи іншої держави. Так, в основу національних бібліотек Франції, Бельгії, Данії, Швеції, Норвегії було покладено особисті бібліотеки королів, у Польщі – братів Залуських тощо. Тимчасово Національна Бібліотека мала міститися у приміщенні Київської Міської Публічної Бібліотеки.

Законопроектом передбачалися певні майнові заходи по поліпшенню умов існування Національної Бібліотеки. Зокрема, будівництво окремого відповідного приміщення для Національної Бібліотеки. На організацію та утримання службовців Національної Бібліотеки, закупівлю книг для комплектування фонду, виділялися значні на той час асигнування з державного бюджету.

Міністерство Народної Освіти мало намір закінчити формування Національної Бібліотеки, вирішивши питання про її матеріально-технічну базу. Про це свідчить останнє засідання Комісії по утворенню Української Національної Бібліотеки, що відбулося 27 квітня 1918 року під головуванням О.Грушевського. Розглядалося питання про забезпечення приміщенням новоутвореного закладу, з приводу чого було прийнято звернення до Київської Міської Управи: «Приймаючи на увагу, що: а) утворення Української Національної Бібліотеки безумовно бажане, б) що, виходячи із сучасного становища, в основу її найкраще покласти Київську Міську Публічну Бібліотеку, в) що інтереси науки і культури краю взагалі і міста Києва зокрема від такого переходу не постраждають – Комісія постановляє: а) звернутися до Городського Самоврядування як теперішнього власника бібліотеки про умови, на яких воно може згодитися на перехід згаданої бібліотеки до Української Національної Бібліотеки, б) вияснити придатність будинку Київської Міської Публічної Бібліотеки під тимчасове розміщення в ній Української Національної Бібліотеки, для чого вибрати мішану комісію по 3 чоловіка від кожної сторони. Доводячи до Вашого відому цю резолюцію, Комісія прохає Вас призначити для зазначеної цілі 3-х чоловік, які мають з'явитися на засідання Комісії, яке відбудеться в четверг 9 травня о 9 годині ранку...» [11].

На жаль, здійснити до кінця свої наміри уряду Центральної Ради не вдалося, але досвід праці Бібліотечно-Архівного Відділу свідчить про глибоку обізнаність Голови Відділу О.Грушевського, членів Комісії по утворенню Національної Бібліотеки з історією бібліотечної справи у різних народів.

29 квітня 1918 року стався гетьманський переворот, в результаті якого до влади прийшов гетьман П.Скоропадський. Його уряд вважають засновником Національної Бібліотеки Української Держави [12]. Знайдені законопроекти дозволяють зробити висновок про те, що спираючись на „Законопроект про утворення Української Національної Бібліотеки“, підготовлений урядом Центральної Ради, гетьман фактично підписав відповідний закон 2 серпня 1918 року.

Отже, гетьман підписав закон про заснування Національної Бібліотеки, а не відхилив його, як деякі інші документи, підготовлені Центральною Радою, і в цьому його заслуга по утворенню національної книгозбірні. Проте, уряд гетьмана П.Скоропадського значною мірою відступив від задумів Центральної Ради. Так, згідно з гетьманським законом змінювався статус книгозбірні: Національну Бібліотеку було підпорядковано Українській Академії Наук, тобто вона втрачала державно-правовий статус, основний для установ подібного роду в європейських країнах, а одержувала вузько-відомчий статус. Не було відповідним чином вирішено і майнове питання, внаслідок чого вона вимушена була кілька разів змінювати приміщення в період свого формування. Що стосується книжкового фонду, то Національна бібліотека власне засновувалася на порожньому місці: без відповідної книжкової колекції, що знову ж таки не мало аналогів у практиці організації подібних установ в інших державах. Тобто, утворювалася більш декоративна, ніж фактична національна книгозбірня. Отже, цілком позитивний досвід утворення національних бібліотек було відкинуто.

Відповідно до зміни назви країни змінювалася і назва установи – замість Української Національної Бібліотеки засновувалась Національна Бібліотека Української Держави. Таким чином український народ заснував власну національну книгозбірню з великим напруженням сил, серед нечуваних перешкод і в обставинах, нікому з інших народів не відомих на шляху утворення національної бібліотеки. І вона існувала завдяки твердості, завзятості і героїзму нашого народу, який ні перед чим не зупиняється, коли питання торкається національної справи.

Знайдені документи дають підставу вважати, що Центральна Рада, з її високим інтелектуальним потенціалом здійснила досить важливу працю наукового та культурного значення, створивши законодавчу основу для утворення першої Національної книгозбірні незалежної України. Загальні риси бібліотеки, брак якої відчувало все українське громадянство, було накреслено у Бібліотечно-Архівному Відділі Міністерства Народної Освіти на чолі з О.Грушевським. Найскладніші перші кроки, здійснені по утворенню національної книгозбірні європейського рівня, можна вважати культурним здобутком Центральної Ради у культурно-освітній та книжковій справі України.

Примітки:

1. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади України [ЦДАВО України]. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Од. зб. 162. – Арк. 18.
2. Там же, Од. зб. 227. – Арк. 7.
3. Державний Архів Київської Облaсті [м. Київ] [далі – ДАКО]. – Ф. 2с/1787. – Оп. 7. – Од. зб. 14. – Арк. 13.
4. Там же. – Ф. 2с/1787. – Оп. 7. – Од. зб. 14. – Арк. 13 [копія].
5. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Од. зб. 227. – Арк. 7.
6. Там же, Арк. 6.
7. ДАКО. – Ф. 2с/1787. – Оп. 7. – Од. зб. 14. – Арк. 15 [оригінал].

8. Там же, Арк. 20.
9. Там же, Арк. 16, 18, 22.
10. Там же. – Ф. 2с/1787. – Оп. 7. – Од. зб. 14. – Арк. 14.
11. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Од. зб. 227. – Арк. 25.
12. *Дорошенко Д.* Історія України. – Ужгород, 1932. – Т. 11. – С. 365; *Полонська-Василенко Н.* Історія України (1900–1923 рр.). – К., 1991. – С. 89.

А.А.Радзівіло

З ІСТОРІЇ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. – ПЕРШОМУ ДЕСЯТИРІЧЧІ ХХ ст.

(З архівних матеріалів)

Український народ протягом століть створював свою історію та культуру, зазнаючи на своєму шляху значних перепон та утисків.

„Народ наш утворив культуру і міг сподіватись, що такою ж великою понесе її й далі. Проте культуру нашу було перервано, її глибокому розвитку силою заступили дорогу. А ні один народ не знає такого тернистого шляху“ [1].

Сьогодні перед нами стоїть завдання осмислити і об'єктивно відтворити маловивчені сторінки історії та культури України, у тому числі історію виникнення та становлення публічних бібліотек.

Процес створення та розвитку публічних бібліотечних закладів, що розпочався у першій половині ХІХ століття, продовжувався і в кінці століття, як в Росії, так і в Україні. Чисельність публічних бібліотек не задовольняла читачкї потреби населення. Згідно з „Показником бібліотек Росії“, складеним у 1864 р. Г.Геннаді, налічувалося усього 280 бібліотек різних типів та видів, серед них 136 публічних та комерційних.

Публічні бібліотеки почали з'являтися у великих губернських містах, а у повітових містах та селах їх майже не було. За даними центрального статистичного комітету в Україні вже у 1886 р. було 111 бібліотечних установ, у той же час на території Росії їх було 729.

Найбільшу групу серед публічних бібліотек складали платні земські та міські громадські бібліотеки у губернських та земських містах, які відкривалися з ініціативи прогресивних громадських діячів (В.Антононьча, Т.Рильського, П.Житешкого, Б.Познанського, К.Михальчука) [2], які були членами різноманітних громад, товариств, організацій, установ, осередків „Просвіти“; засновувалися міськими та земськими органами самоврядування за допомогою представників різних верств населення, наприклад, М.І.Корфа (Катеринославська губернія) – педагога, вченого, земського діяча, І.І.Петрукевича (Чернігівська губернія) – громадського діяча,

члена земства; М.І.Пирогова (попечителя Одеського, а потім Київського учбового округу) – лікаря, педагога та багатьох інших.

Громадські публічні бібліотеки мали працювати під постійним адміністративно-поліцейським наглядом, їх праця регламентувалася самодержавним законодавством.

У другій половині XIX століття посилюлися утиски українського народу, його мови. Так, в указі П.Валуєва від 20 червня 1863 р. зазначалося, що „никакого малоросійського язика не было, нет и быть не может“ [3]. Друкування українських видань майже припинилося. Так званий Емський указ 1876 р. Олександра II цілком забороняв завозити та публікувати українські книжки, в ньому підкреслювалася неможливість використання української мови, зокрема, заборонялося викладання в початкових школах будь-яких дисциплін українською мовою; із шкільних бібліотек були вилучені українські книжки або книжки, написані українофілом [4].

У 1867 р. публічні бібліотеки були переведені з Міністерства народної освіти у підпорядкування Міністерству внутрішніх справ. За новим законом губернатор був зобов'язаний щорічно подавати сюди відомості про діючі в губернії публічні бібліотеки. А з 1871 р. до адміністративного нагляду додався ще й духовний. До складу правління бібліотек обов'язково призначалася особа від духовного відомства. Все це було спрямовано і проти поширення бібліотек на селі, адже виключалася можливість їх відкриття у населених пунктах, де не було духовних училищ [5].

В подальшому нагляд за бібліотечними закладами посилювся. У 1884 р. уряд видав так звані „Тимчасові правила“. За ними губернатор або градоначальник мали право у випадку „сумніву у політичної благонадійності“ завідуючого або бібліотекаря „особистою владою усунути їх з бібліотеки“. Міністр внутрішніх справ мав можливість тимчасово закривати бібліотеки та читальні [6]. Ці правила ввелися до статутів громадських бібліотек і без керівних і наглядових установ вони не затверджувалися. Самодержавне законодавство гальмувало розповсюдження публічних бібліотек, але зупинити цей процес було неможливо.

Друга половина XIX століття в Україні – це час появи та становлення громадських бібліотек. Виникає новий тип публічних бібліотечних закладів – „руські публичные библиотеки“. Створювалися вони як у великих містах України (1865 р. – у Кам'янці-Подільському, 1866 р. – у Києві, Харкові, Житомирі, 1872 р. – Херсоні, 1877 р. – у Чернівці, 80-ті рр. – у Катеринославі), так і у повітових та земських містах. Тільки в Київській губернії публічні громадські бібліотеки з'являються одна за одною: 1883 р. – у Тараші [7], 1888 р. – у Таначі Канівського повіту [8], 1894 р. – у Чигирині [9], 1895 р. – в Умані [10], 1897 р. – у Горностаїново-Радомишлянського повіту [11], у Бердичеві [12], Липових [13], Черкасах [14].

До кінця XIX століття громадські бібліотеки працювали у багатьох провінціальних містах на півдні України: у Катеринославській губернії – в містах Олександрівську, Кременчуці, Одесі; Таврійській губернії – у м. Севастополі та ін. [15].

Уряд не виділяв коштів на організацію бібліотек і тому вони відкривалися і існували завдяки добровільним пожертвуванням, невеликим відрахуванням земських та міських закладів, платі, яку брали за читання газет та книг, членським внескам.

Розміри пожертвувань та кошти, що виділялися на утримання бібліотек, були різними. Так, Черкаська міська Дума у 1897 р. асигнувала на утримання міської бібліотеки одноразово 500 карбованців та кожен рік по 200 карбованців [16]. А Олександрівська міська управа (Катеринославська губернія) виділила для своєї громадської бібліотеки 500 карбованців та зобов'язалася щорічно надавати таку ж суму.

Значними були і пожертвування громадян. Зокрема, гласним Г.Я.Штерном для олександрівської бібліотеки було передано 500 прим. різних книг [17]. А для утворення громадської бібліотеки в м.Таганчі Канівського повіту Київської губернії П.Бутурлін та Г.Триштель пожертвували одну тисячу карбованців [18].

Розміри членських внесків були різні: для дійсних членів внесок становив від 3 до 6 карбованців сріблом [19], а для почесного члена від 10 до 50 карбованців [20]. Членом бібліотеки міг бути не кожний громадянин. Майже у всіх статутах громадських бібліотек можна прочитати такі рядки: „Членами библиотеки не могут быть: а) несовершеннолетние, за исключением имеющих классные чины; б) состоящие на действительной военной службе нижние чины и юнкера; в) учащиеся в учебных заведениях; г) подвергшиеся ограничению прав по суду“ [21].

Мета створення громадських бібліотек була благородною: „...доставить городскому обществу возможность умственного развития посредством ближайшего ознакомления с литературой путем чтения различных периодических изданий и прочих полезных книг“ [22].

Статуту, в основному, проголошували широкі демократичні засади діяльності майбутніх громадських бібліотек, кожному члену бібліотечного товариства давали право голосу у вирішенні усіх питань організації та практичної діяльності установи. Однак, як було сказано вище, бібліотеки постійно знаходилися під наглядом самодержавної адміністрації. Так, при виборах у Бібліотечний комітет (керівний орган бібліотеки) обов'язковими його членами мали бути представники місцевої влади та світського училищного начальства по одному від кожного відомства [23]. В архівних документах можна зустріти циркулярний лист-розпорядження попечителя Київського учбового округу про призначення від учбового відомства неодмінним членом комітету громадської бібліотеки в м.Таганчі місцевого інспектора народних училищ 3 району Київської губернії Гребеникова (1882 р.) [24], а указом від 16 грудня 1882 р. від Київського епархіального начальства призначено настоятеля місцевої приходської церкви священника Семридона Ожеговського з тим, щоб бібліотека була створена з книг, виданих тільки російською та церковно-слов'янською мовами [25].

Обов'язковим було положення, згідно з яким дирекція бібліотеки „обязана доводить каждый раз заблаговременно до сведения местной полиции о времени, месте и предметах занятий общих собраний“ [26]. Посади голови Бібліотечного

комітету та бібліотекаря обов'язково затверджувалися губернатором [27]. Діяльність бібліотек підпадала під нагляд трьох відомств, які повністю її контролювали. Подібне становище тривало до 1917 року.

Не дивлячись на такі обмеження, бібліотеки зберігали дійсно громадський характер. І хоч користування ними було платним, кожний бажучий купував членський квиток на різний час: рік, півроку, квартал, місяць. Ціна квитка в середньому на рік становила 5 карбованців.

Правління бібліотек турбувалося і про найбідніше населення. Так, у статуті Бердичівської громадської бібліотеки в § 12 йшлося про те, що „плата за читання книг и периодических изданий должна быть по возможности самая умеренная дабы этим достигалась цель устройства библиотеки – сделать ее доступною для бедного класса. Люди бедные, желающие читать лично, известные кому-либо из директоров, или представившие какие-либо особенные о своем бедственном положении удостоверения, могут получать книги для чтения бесплатно по постановлению дирекции“ [28].

Громадські бібліотеки видавали книги додому за плату чи в заставу, але були і винятки. Так, у статуті Чигиринської громадської бібліотеки записано, що читачам, які є членами бібліотеки „на дом выдается две книги, в числе коих может быть один номер периодического издания без залога, без платы“ Однак для тих, хто не був членом бібліотеки, передбачалися інші правила: „Член библиотеки может получить из библиотеки на дом одну книгу (или один номер периодического издания) за плату ежемесячно 30 копеек, за год – 3 рубля с залогом в 2 рубля или две книги (в числе коих один номер периодического издания) за плату ежемесячно 50 копеек, за год – 5 рублей с залогом 4 рубля“ [29].

Кожна бібліотека встановлювала свої правила роботи. Ось деякі відомості про діяльність читальні при Чигиринській громадській бібліотечі: „В читальне на столе находятся для чтения ежедневные газеты в течение трех дней по получении их в библиотеку и еженедельные издания до получения следующего номера; ежемесячные журналы находятся при библиотеке в течение месяца“. Читальню можна було відвідувати безкоштовно. Книги та періодика видавалися додому, але треба було додержуватися декількох наступних пунктів: „Ежемесячные журналы выдаются на дом членам через месяц по получении их в библиотеку, а подписчикам через полгода“. Читачі зобов'язані були повернути книги, періодичні видання в бібліотеку не пізніше 7 днів. За кожний прострочений день платили по 5 копійок на користь бібліотек. „Не возвратившие полученных из библиотеки книг и изданий или возвратившие их в испорченном виде платят стоимость их по каталогу“ [30].

С розповсюдженням громадських бібліотек збільшувалася кількість читачів. Так, Херсонською громадською бібліотекою на початку 90-х рр. XIX ст. користувався один із 100 жителів 80-тисячного міста [31]. Основну масу читачів склали представники середнього класу, зокрема інтелігенція (службовці, особи вільних професій, вчителі) [32]. Більшість серед них становили чоловіки. В архівних матеріалах можна знайти деякі статистичні дані. Так, в Олександрійській гро-

мадській бібліотеці, яка відкрилася у січні 1905 р., у перший рік її функціонування було 1413 читачів, у т.ч. чоловіків – 1277. А у 1907 р. кількість читачів зменшилася до 1012 (чоловіків було 961) у зв'язку з політичною ситуацією в країні та слабкою матеріальною базою бібліотеки [33].

Громадські бібліотечні заклади дбали про свої фонди. Основне місце в них займали періодичні видання та художня література. Так, у Херсонській громадській бібліотеці відділ белетристики складав приблизно 50% фонду і був кращою його частиною. Мала вона й змістовно укомплектований фонд з історії, природознавства, краєзнавства [34]. Відділ белетристики був достатньо укомплектований і в Олександрівській громадській бібліотеці – становив приблизно одну третину фонду. В цьому закладі зберігалася значна кількість періодичних видань російською, французькою, німецькою, англійською та польською мовами [35]. Серед журналів, які передплачувала бібліотека, були: „Русская мысль“, „Мир Божий“, „Вестник Европы“, „Киевская Старина“, „Вестник иностранной литературы“, „Естествознание и География“, „Нива“, „Исторический Вестник“, „Детское чтение“, „Вокруг света“, „Библиотека Варшавская“ (польською мовою) тощо. Також вона отримувала багато газет: „Русские ведомости“, „Новое время“, „Слово“, „Южный край“, „Русь“, „Приднепровский край“ та ін. [36]. Олександрівська громадська бібліотека намагалася комплектувати свої фонди і літературою українською мовою. Для цього правління бібліотеки звернулося до Олександрівської місцевої Думи з тим, щоб вона «ходатайствувала перед Правительством о допущении цензурой на южно-русском языке произведений, издаваемых в пределах России, а также поименованных двух изданий заграничных („Литературно-научовий вісник“, „Записки Научного товариства ім.Т.Г.Шевченка“), издаваемых в Галичине» [37].

Проте поповнюватися фонди могли тільки тими творами друку, які не входили в „Алфавітні списки заборонених книг та видань“, підготовлені урядом. До цих списків, зокрема, були включені такі журнали, як: „Современник“, „Отечественные записки“, „Дело“, „Русское слово“ та багато інших [38].

Процес становлення, функціонування публічних бібліотек, у тому числі громадських, проходив у складних умовах політичного та культурного життя України, що гальмувався офіційним законодавством. Однак прагнення суспільства до культурного, духовного розвитку сприяло відкриттю цих закладів, кількість яких у другій половині XIX століття постійно збільшувалася, поповнювалися їх фонди, зростало число читачів. Таким чином, публічні громадські бібліотеки відіграли велику роль у піднесенні культурно-освітнього рівня населення України, розповсюдженні знань.

Примітки:

1. *Олістю І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1918. – С. 130.
2. *Субтельний О.* Україна: історія. – К., 1991. – С. 249.

3. *Огієнко І* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. - К., 1918. - С. 211.
4. *Субтельний О* Україна: Історія. - К., 1991. - С. 251-252.
5. *Абрамков К.М.* История библиотечного дела в СССР. - М.: Книга, 1980. - С. 63.
6. Там же. - С. 63.
7. Центр. держ. іст. архів України. - Ф. 442. - Оп. 536. - Од. зб. 254.
8. Там же. - Ф. 442. - Оп. 535. - Од. зб. 320.
9. Там же. - Ф. 127. - Оп. 1047. - Од. зб. 442.
10. Там же. - Ф. 442. - Оп. 625. - Од. зб. 340.
11. Там же. - Ф. 127. - Оп. 777. - Од. зб. 621.
12. Там же. - Ф. 442. - Оп. 627. - Од. зб. 384.
13. Там же. - Ф. 442. - Оп. 627. - Од. зб. 162.
14. Там же. - Ф. 442. - Оп. 627. - Од. зб. 275.
15. Держ. архів Запорізької обл. (м. Запоріжжя). - Ф. 24. - Оп. 1. - Од. зб. 203. - Арк. 3-5.
16. Центр. держ. іст. архів України. - Ф. 442. - Оп. 627. - Од. зб. 273. - Арк. 1.
17. Держ. архів Запорізької обл. (м. Запоріжжя). - Ф. 24. - Оп. 1. - Од. зб. 202. - Арк. 2.
18. Центр. держ. іст. архів України. - Ф. 442. - Оп. 535. - Од. зб. 320. - Арк. 2.
19. Там же. - Ф. 442. - Оп. 627. - Од. зб. 384. - Арк. 3.
20. Там же. - Ф. 442. - Оп. 627. - Од. зб. 162. - Арк. 5.
21. Там же. Статут Уманської громад. б-ки. - Ф. 442. - Оп. 625. - Од. зб. 340.
22. Там же. Статут Сквирської міської громад. б-ки. - Ф. 442. - Оп. 535. - Од. зб. 277. - Арк. 2.
23. Центр. держ. іст. архів України. - Ф. 442. - Оп. 535. - Од. зб. 320. - Арк. 3, 6.
24. Там же. - Ф. 442. - Оп. 535. - Од. зб. 320. - Арк. 6.
25. Там же. - Ф. 442. - Оп. 535. - Од. зб. 320. - Арк. 8.
26. Там же. - Ф. 127. - Оп. 1047. - Од. зб. 442. - Арк. 7.
27. Там же. - Ф. 442. - Оп. 627. - Од. зб. 375. - Арк. 4.
28. Там же. - Ф. 442. - Оп. 627. - Од. зб. 384. - Арк. 6-7.
29. Там же. - Ф. 127. - Оп. 1047. - Од. зб. 442. - Арк. 4-5.
30. Там же. - Ф. 127. - Оп. 1047. - Од. зб. 442. - Арк. 4-5.
31. Джерело знань / Херсон. обл. управління культури, Держ. обл. б-ка ім. О.М.Горького. - Херсон, 1972. - С. 14.
32. Держ. архів Запорізької обл. (м. Запоріжжя). - Ф. 24. - Оп. 1. - Од. зб. 281. - Арк. 11-12, 18.
33. Джерело знань / Херсон. обл. управління культури, Держ. обл. б-ка ім. О.М.Горького. - Херсон, 1972. - С. 15.

34. Там же. – С. 12.
 35. Держ. архів Запорізької обл. (м. Запоріжжя). – Ф. 24. – Оп.1. – Од. зб. 203. – Арк. 167.
 36. Там же. – Ф. 24. – Оп. 1. – Од. зб. 281. – Арк. 18.
 37. Там же. – Ф. 24. – Оп. 1. – Од. зб. 203. – Арк. 167–168.
 38. Джерело знань / Херсон. обл. управління культури, Держ. обл. б-ка ім. О.М.Горького. – Херсон, 1972. – С. 13.

І. Ф. Іванова

З ІСТОРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ (1881–1917 рр.)

Миколаївська громадська бібліотека була відкрита у 1881 році завдяки зусиллям інтелігенції міста і, в першу чергу, Г.Н.Ге – видатного діяча культури дореволюційного Миколаєва [1], який на протязі всього життя допомагав бібліотеці: дарував книги, виступав з лекціями перед читачами, організовував вистави на користь бібліотеки [2], а також за участю тодішнього міського голови М.Парізо, який брав участь у підготовці листа до Миколаївського губернатора: „В виду многочисленных жалоб на стеснительность условий, какими обставлено в нашем городе пользование книгами для чтения, несколько местных граждан пришло вместе со мной к мысли об учреждении в Николаеве общественной библиотеки, наподобие библиотек того рода, существующих в Херсоне, Елисаветграде и многих других городах России...“ [3], а потім став першим головою дирекції бібліотеки.

Керівництво бібліотекою здійснювала дирекція, до складу якої, згідно зі статутом, затвердженим 11 листопада 1881 року [4], входили обов'язково директор гімназії і ректор духовної семінарії, а також члени бібліотеки, які обиралися на загальних зборах [5].

Перших відвідувачів Миколаївська громадська бібліотека прийняла 28 січня 1882 року. Завдяки підтримці мешканців міста, наприклад, на користь бібліотеки було проведено маскарад, внаслідок якого бібліотека одержала 123 крб. [6], декілька мешканців міста пожертвували свої книги у фонд бібліотеки, безкоштовно надсилали періодику до бібліотеки: журнал „Вестник Европы“, газети „Порядок“, „Одесский листок“ [7].

Завдяки фінансовій підтримці окремих мешканців міста, бібліотека у 1894 році одержала своє приміщення. Найбільш значний внесок зробив купець О.В.Нужнов – 9 тис. крб., а всього на будівництво приміщення бібліотеки було витрачено 17 тис. крб. [8].

Річні субсидії Міської Думи для нормального функціонування бібліотеки були досить скромними (у 1888 році – 500 крб., у 1892 році – 1000 крб.), а такі

джерела фінансування, як пожертвування від населення, прибутки від масових заходів і продажу річних, піврічних, місячних читачських квитків були непостійними і ненадійними.

На погляд дирекції бібліотеки читачька активність населення міста була низькою. У звіті за 1892 рік записано: „Подписчиков Библиотеки в отчетном году было 443, не считая действительных членов, что для города с 80-тысячным населением является количеством крайне незначительным, если даже предположить, что существующая в Николаеве частная Библиотека имеет столько же подписчиков, как и Общественная библиотека“ [9].

Революційні події 1905–1907 років були досить бурхливими в Миколаєві. Тут однією з перших в Росії була створена Рада робітничих депутатів. Політично активним був Миколаївський комітет РСДРП. Неодноразово проводилися загальні політичні страйки. Грудневий страйк 1905 року ледве не закінчився повстанням [10].

Все це не могло не позначитися на діяльності бібліотеки. Збільшилася кількість річних і місячних передплатників бібліотеки, а також книг, журналів і газет, що видавалися. Так, кількість місячних передплатників збільшилася з 831 чол. у 1902 році до 1237 чол. у 1905 році. Якщо у 1902 році читачам бібліотеки було видано понад 8,2 тис. прим. творів друку, то у 1905 році вже біля 11 тис. прим. [11].

Значно підвищився в цей час читачький попит на суспільно-політичну літературу. У 1902 році з розділу „Суспільні науки“ читачам було видано 788 прим. літератури, у 1905 – 3761 прим. [11].

Найбільшим попитом користувалися у читачів твори Ф. Ніцше, К. Каутського і К. Маркса. В п'ятірку лідерів авторів творів художньої літератури увійшли Л. М. Толстой і М. Горький, журнали „Мир Божий“, „Русская мысль“, „Русское Богатство“, а також газети: „Русь“, „Новое время“, „Наша жизнь“ [12].

Підвищенню читачької активності в значній мірі сприяла діяльність дирекції бібліотеки, яка була досить демократичною в цей період.

За її ініціативою у 1904 році було прийнято новий Статут, який дозволяв декілька розширити коло читачів. Якщо в першому Статуті 1881 року йшла мова про плату в 5 крб. за користування бібліотекою на протязі року, то вже Статут 1904 року дозволяв купувати річний квиток за 4–6 крб. з правом отримання додому двох книжок без застави, а також річний квиток за 2,5–3,5 крб. з правом отримання однієї книги без застави. Застава у розмірі 3–5 крб. бралася тільки за умови, якщо читач купував місячний квиток, який коштував від 20 до 50 коп. [13].

Кількість тих читачів могла тепер складати десять відсотків від загальної кількості читачів [14].

У 1905–1907 роках дирекція звертає особливу увагу на виконання бібліотекою просвітницької функції. В звіті за 1905 рік висловлюється думка щодо організації „місцевого“ відділу, до якого збиралися б книги і все інше, що може служити для вивчення історії і сучасного стану Миколаєва. Організація такого відділу, на

думку членів дирекції, сприяла б підвищенню авторитету бібліотеки як просвітницької установи [15].

Все більшого значення набуває діяльність лекційної комісії бібліотеки, до якої дирекція залучає видатних мешканців міста, таких як М.М.Аркас – автор відомої праці „Історія України-Русі“, творець першої української опери „Катерина“, засновник товариства „Просвіта“ у Миколаєві [16].

З метою поповнення бюджету бібліотеки дирекція купує право на постановку окремих театральних вистав (у 1905 році – вистава А.П.Чехова „Вишневі сад“ [17], у 1907 році – вистава О.М.Островського „Доходне місце“) [18].

Політичні події 1917 року сприяли підвищенню читачького попиту на суспільно-політичну літературу. Тоді дирекція приймає рішення про створення відділу „Історія революційного руху в Росії“. Цікаво відзначити, що йому присвоюється ім'я члена дирекції Григорія Федоровича Осмоловського – народовольця, який провів 20 років на каторзі та у засланні і помер у вересні 1917 року [19].

Але політична і економічна нестабільність негативно впливала на діяльність бібліотеки. Дирекція не мала змоги надрукувати звіт бібліотеки за 1917 рік. Погіршилося становище працівників бібліотеки, кількість яких складала на 01.01.1918 р. 21 чоловік. На протязі 1917 року дирекція вимушена була їм тричі підвищувати посадовий оклад [19].

Але, незважаючи на всі труднощі, бібліотека прагнула залучити більшість населення до систематичного читання. Згідно з рішенням дирекції вчителі народних шкіл, студенти інституту вчителів користувалися безкоштовними абонементом. Особливі умови використання фонду бібліотеки були створені для лекторів і слухачів Народного університету, який відкрився у Миколаєві восени 1917 року [19]. Надані пільги сприяли припливу до бібліотеки значної кількості нових читачів. В цей час загальна кількість місячних передплатників досягла вже біля 35 тис. чол., яким було видано понад 160 тис. творів друку. Зросла і активність відвідування ними бібліотеки [20].

У 20-ті роки характерним для Миколаєва була постійна зміна влади і, як наслідок – знищення матеріальних і культурних цінностей, повна розруха і хаос [21].

В таких тяжких умовах Миколаївська громадська бібліотека продовжувала роботу, а її Правління (обиралося на загальних зборах членів бібліотеки) дбало про поліпшення умов праці читачів бібліотеки, поповнення фонду і його збереження, виховання читачьких смаків дітей.

В травні 1919 року для читальні найняли окреме приміщення, але воно було в серпні цього ж року зайнято штабом добровольчої армії.

Скрутне фінансове становище бібліотеки позначилося і на матеріальному стані її працівників. Якщо в 1918 році Правління ще мало змогу підвищити їм тричі на рік оклад на 50 відсотків [22], то вже в 1919 році приймається рішення про скорочення штату [23].

В умовах економічного і політичного хаосу дуже складно було вирішувати питання комплектування фонду бібліотеки. Книжковий ринок практично нічого

не міг запропонувати. Правління бібліотеки пішло по шляху придбання літератури у населення, ажило додаткових заходів по збереженню існуючого фонду.

Так, було переглянуто правила видачі літератури додому. В 1920 році застава за 1 книгу збільшилась з 50 крб. до 200 крб. для мешканців міста і з 250 крб. до 500 крб. для іногородніх [24].

Складалися списки рідкісних і цінних видань, які не можна було видавати додому. Читачам, які довгий час не повертали книги, пред'являлися судові позови. Згідно з новими правилами користування бібліотекою, запис до неї проводився тільки після пред'явлення посвідчення особи. І все ж таки, втрати були значні: в 1918 р. до бібліотеки не повернулося 570 книг і 17 журналів [25].

Цікаво відзначити, що незважаючи на тяжкі економічні і політичні умови, читачі (дорослі і діти) досить активно відвідували бібліотеку. На 1 січня 1919 року у бібліотеці налічувалося 3745 передплатників, у тому числі 520 дітей. Всього їм було видано через абонемент і читальню 166305 прим. книг і 21935 прим. періодичних видань [25]. Для порівняння в 1915 році – було 2378 передплатників, які одержали 120787 книг і 25624 періодичних видання [26]. В 1919 році кількість читачів зростає: на 1 березня вона складала понад 4 тис. чол. [25], а на 1 січня 1921 року в бібліотеці налічувалося вже 6 тис. читачів, в т.ч. 1796 дітей [24].

Особлива увага приділялась дітям. З метою виявлення найбільш популярних серед них книг проводилося анкетування дітей. Дані анкетування використовувалися під час роботи гуртка розповідувачів для залучення дітей до читання [25]. На жаль, в 1920 році Правління було змушене прийняти рішення про закриття дитячого абонементу.

У грудні 1920 року Миколаївську громадську бібліотеку було націоналізовано і передано у відання Губнаросвіти [24]. Змінилася і назва: слово „громадська“ замінено на „центральну“. Керівництво бібліотекою було покладено на завідувачого, а не на Правління, як це було раніше. Розпочався процес відновлення бібліотеки, яка постраждала матеріально в роки громадянської війни, до того ж протягом трьох років не мала державних субсидій. Але економічні труднощі знову пригнали цей процес.

У 1921 році обслуговування читачів в бібліотеці було безкоштовним, але у 1922 році, згідно з розпорядженням Політосвіти було встановлено розмір плати, який коливався протягом року від 2 тис. крб. до 500 тис. крб. Кількість працівників бібліотеки скоротилася до 5 чол. [27].

Позитивні зміни намітились в роботі бібліотеки у 1924 році. Вона стала працювати кожного дня з одним вихідним. Місячна відвідуваність читачів дорівнювала 2300 чол. [28].

В квітні 1925 р. одержала нове приміщення читальня бібліотеки [29]. При бібліотеці було створено консультативно-довідкове бюро, в роботі якого брали участь 30 авторитетних фахівців з різних галузей знань. Вони допомагали бажаючим у підборі необхідної їм літератури [29]. Це була ініціатива гуртка підтримки бібліотеки, членами якого в 1925 році стали 100 читачів [30]. Одним із

завдань гуртка був пошук додаткових асигнувань для бібліотеки. З цією метою члени гуртка проводили платні спектаклі, вечори, лекції, рекламували діяльність бібліотеки за допомогою місцевої преси, виконували технічну роботу, чергували в читальні [30].

В кінці 20-х років формується новий погляд на основні завдання бібліотеки, до яких відносять політично-просвітницьку діяльність і роботу на допомогу самоосвіті [31].

Серед методів пропаганди літератури найбільш популярними були: заняття читальних гуртків різноманітної тематики, рекомендаційні плякати і списки літератури політичного характеру, лекції [31].

На початку 30-х років на центральну бібліотеку було покладено функції методичного керівництва бібліотеками губернії, але формування її як методичного центру, розпочалося ще в 20-ті роки. Вона брала активну участь в роботі Бібліотечного об'єднання, яке було створено при Окрполітосі [32].

Таким чином, в 20-ті роки, коли йшов процес формування функцій бібліотеки у відповідності з основними завданнями будівництва соціалістичного суспільства, вона змогла вижити, зберегти свої фонди, читачів. Як певні досягнення, слід відзначити організацію читальних об'єднань при бібліотечній і збереження існуючих традицій щодо залучення громадськості до управління бібліотекою.

Примітки:

1. „Именоватъ город Николаевъ“: Ист.-краев. вып. – Николаев, 1989. – С. 103.
2. Державний архів Миколаївської області [м. Миколаїв] [ДАМО]. – Ф. 142 – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 34, 41, 65.
3. ДАМО. – Ф. 142 – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1–3.
4. Там же, Арк. 45; 37.
5. ДАМО. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 10810. – Арк. 20–21.
6. ДАМО. – Ф. 142. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 143.
7. Там же, Арк. 92–94; Арк. 190–191.
8. ДАМО. – Ф. 142. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 55–56; Арк. 14–15, 39, 50.
9. ДАМО. – Ф. 142. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 73.
10. 1905 год на Николаевщине: Хроника, статьи и материалы по истории революции 1905 г. на Николаевщине. – Николаев, 1925. – 410 с.
11. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1902 год. – Николаев: Русская типо-литогр., 1903. – С. 8; Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1905 год. – Николаев: Русская паровая типо-литогр., 1906. – С. 16.
12. Там же, 1906. – С. 20–21, 25, 31, 34.
13. ДАМО. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 341. – Арк. 16.
14. Там же. – Арк. 7.
15. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1905 год. – Николаев: Русская паровая типо-литогр., 1906. – С. 8.
16. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1904 год. – Николаев:

Русская типо-литогр., 1905. – С. 4.

17. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1905 год. – Николаев: Русская паровая типо-литогр., 1906. – С. 4.

18. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1907 год. – Николаев: Русская паровая типо-литогр., 1908. – С. 5.

19. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1917 год.

20. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1912 год. – Николаев: Электр. типо-литогр., 1913. – С. 13; Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1913 год. – Николаев: Электр. типо-литогр., 1914. – С. 12; Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1917 год.

21. Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 – декабрь 1920 гг.): Сб. док. и матер. – Херсон: Обл. изд-во, 1962. – 407 с.

22. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1918 год.

23. Доклад экстренному общему Собранию членов Николаевской Общественной библиотеки 22 сент. (5 окт.) 1919 года о финансовом положении дел библиотеки.

24. Отчет Николаевской Центр. (б. общественной) библиотеки за 1920 год.

25. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1918 год.

26. Отчет Николаевской Общественной библиотеки за 1915 год. – Николаев: Электр. типо-литогр., 1916. – С. 11.

27. Годовой отчет Николаевской Центральной библиотеки за 1922 год.

28. О работе Николаевской Центральной библиотеки за январь – сентябрь 1924 года.

29. Читальня при Центральной библиотеке // Крас. Николаев. – 1925. – 9 апр.

30. Тезисы доклада Л.Р.Когана на всеукраинском библиотечном совещании на тему „Роль и работа Центральной Окружной Библиотеки“ // Бюллетень Одесс. библ. объединения. – 1925. – Вып. 1. – С. 25.

31. План работы читальни центральной окружной библиотеки на 1927/28 год.

32. Річний звіт про бібліотечну роботу мережі Окрполітосу Миколаївщини за 1928/29 рік.

Т.В. Гащенко

ГОРТАЮЧИ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

(З історії бібліотек дореволюційної Сумщини)

У 1860 р. за ініціативою вчителів повітового училища та при підтримці деяких поміщиків, „в видах содействия народному образованию, равно как и для того, чтоб любознательному уму доставить возможность следить за успехами мно-

горазличной человеческой деятельности⁴, у Сумах було засновано першу платну публічну бібліотеку. Її існування забезпечувалось одноразовими пожертвуваннями засновників, платою за користування абонементом, проведенням сімейних вечорів. Основу книжкового фонду (125 томів) склали книги та журнали, подаровані бібліотеці. Хоч фонд її був і невеликим, але в ньому можна було знайти майже всі періодичні видання, що виходили на той час у Росії, і повністю задовольнити інформаційні потреби міської інтелігенції. У бібліотеці функціонували абонемент і читальний зал з 10 до 14 години і з 18 до 24 години вечора; книжки видавалися терміном на 14 днів, журнали – на 7 днів, газети – на 2 дні. Вже тоді з „забутливих“ читачів стягали штраф. Вчителі повітового і парафіяльного училищ користувалися бібліотекою безплатно.

Правила відвідування публічної бібліотеки не встановлювали соціальних цenzів, але створювалася вона для заможних верств населення, бо внести плату за рік 10 крб. на заставу за книги могли тільки багаті громадяни.

Вечори, які відбувалися у бібліотеці, відігравали роль клубу за інтересами, де збиралася елітна частина населення міста. Плата за них становила найвагомішу частину прибутків бібліотеки, за рахунок яких вона провітала майже 12 років (в 1872 р. її книжковий фонд становив вже 3122 томи, умеблювання було розкішним, що вважалося рідкістю для повітового міста). Та, коли у 1873 р. розпорядники вечорів відкрили своє „общественное собрание“, бібліотека втратила цю частину прибутків і з літератури одержувала лише самі журнали. Не було можливості виплачувати плату бібліотекареві і сторожеві. В наступні роки нова бібліотечна рада доклала певних зусиль щодо фінансової підтримки бібліотеки та налагодження її роботи.

Наприкінці XIX ст. змінюється соціально-демографічне становище у Сумах: удвічі зростає населення міста, збільшується кількість службовців та інтелігенції, відчувається потреба в освіті, культурі, читанні. У цей час набирає сили бібліотечна справа. Виникає необхідність в більш доступній публічній бібліотеці. Тому міська управа виступила з ініціативою створення такого закладу і запропонувала в її основу покласти бібліотеку Росікова^{*} – почесного громадянина міста. Постановою № 530 від 14 липня 1894 р. було затверджено проект правил та умов існування міської бібліотеки, що давало можливість різним верствам населення користуватися цим книжковим зібранням. Річна плата за користування бібліотекою становила від 5 коп. до 7 крб. (робітники рафінадного заводу одержували в середньому 15 крб. на місяць). Читачі поділялися на три розряди. Тому і умови видачі книг були різні: 1-й розряд користувався будь-якою літературою; 2-му розряду нові журнали не видавалися; 3-й одержував книги за спеціальним списком. Це давало змогу наблизити книгу до середньозабезпеченого читача. Як свідчать статистичні дані за 1900 рік найбільш чисельними були читачі 2-го

* Є підстава вважати, що саме ця книгарня стала основою сучасної обласної бібліотеки.

розряду (60% від загальної кількості). Кожному передплатнику безплатно видавалася абонементна книжка, в разі втрати якої видавали іншу. Зберігаються також штрафні санкції щодо боржників. З метою збереження фонду (певно, з досвіду роботи 1-ї публічної бібліотеки, де була втрачена велика кількість книжок) створили фонд цінних і рідкісних книг, якими можна було користуватися тільки в читальному залі.

За 6 років існування бібліотека стала знаною і набула популярності. За 1900 рік її відвідало 842 читачі, що складало 16,5% від кількості всього грамотного населення міста. Враховуючи те, що у Сумах існували інші бібліотеки: при учбових закладах, громадських зборах, безкоштовна бібліотека-читальня товариства письменності (відкрита у 1897 році), власні бібліотеки та ін., можна говорити про досить високу ефективність охоплення читанням населення міста.

Міська бібліотека вважалася найкрупнішою серед бібліотек Харківської губернії і розміщувалася в 4-х кімнатах. Книжки можна було замовити за автором або підібрати за надрукованим преїскурантом, що викликало певні труднощі в роботі з фондом, який налічував більше 6 тис. томів. Штат бібліотеки складався із завідуючого, який працював на громадських засадах, його помічниці, прибиральниці та хлопчиків для доручень. Порівнюючи річну оплату праці бібліотекаря (204 крб.) і робітника найвищої кваліфікації (198 крб.), мимоволі приходиш до висновку - інтелектуальна праця оцінювалася вище, ніж висококваліфікована фізична (крім того, як відомо, жінкам платили набагато менше ніж чоловікам).

Працювати доводилось напружено: тільки книговидача абонементів складала 20494 примірники (читаність 24,3), не враховуючи роботи кабінету для читання, який у 1900 році відвідали 3851 чоловік. У центрі цього кабінету стояв великий круглий стіл з підшивками газет, біля нього м'який диван і кілька стільців. Найпопулярнішими серед журналів були „Русская мысль“, „Мир Божий“, „Вестник Европы“, „Русское богатство“, „Исторический вестник“.

Вже тоді, на стику двох століть, здійснювалися мініюпитування уподобань читачів. „В виду предстоящей выписки книг, покорнейше прошу гг. подписчиков внести в настоящий список те книги, приобретение которых они находят желательным“. І передплатники з готовністю відгукувалися на пропозицію: адже це за їх гроші, що у 1900 році складало 615,50 крб. (68,5% від усіх річних надходжень бібліотеки), були придбані книжки, газети і журнали на суму 316,63 крб. (41,6% від усіх витрат за цей рік). Коло інтересів читачів виявилось надзвичайно різноманітним: від чисто філософських уподобань – до журналів „Сад и огород“, „Детское чтение“. В розділі художньої літератури називалися твори Д.І.Писарева, М.О.Добролюбова, М.Є.Салтиков-Шедріна, Г.Гауптмана та ін. Така увага бібліотечних працівників до уподобань читачів була лише на користь бібліотечі – обертаність книжкового фонду складала 4,05, що говорить про високу ефективність її роботи.

Економічна криза на початку ХХ ст., що охопила промисловість Сумщини, звичайно, відбивалася на діяльності культурно-освітніх закладів. І все ж таки навесні 1909 року повітова управа розглядала питання подальшого планомірного

розвитку бібліотечних закладів, в тому числі проєкт розширення мережі бібліотек. В його основу покладалася схема розміщення також шкільних закладів, а в населених пунктах із значною кількістю населення планувалося відкрити по дві бібліотеки. Тож до 45-ти існуючих було запропоновано відкрити ще 83 бібліотеки. Цим задумам не судилося здійснитися в повному обсязі: у 1916 році працювало лише 95 бібліотек, відкривалося тільки 5. І все ж таки, в роки, коли Росія несла тягар Першої світової війни, управа виділяла 5393 крб. на роботу бібліотек повіту і 3600 крб. з них йшли на зарплату завідуючим, що говорить про високий рейтинг бібліотечної професії в дореволюційній Сумщині.

Досвід роботи цих установ виявив хибні сторони в обслуговуванні населення. Найбільше народними бібліотеками користувалися діти шкільного віку і підлітки (80%) і лише 20% – дорослого населення. Тому ставилося питання про виведення народних бібліотек із шкільних приміщень, куди дорослий читач міг прийти лише у позаробочий час, утворення бібліотечних рад при інших установах. Але революційні події 1917–20-х років припинили цю діяльність.

Бібліотека в дореволюційній Сумщині уособлювала в собі культуру краю, свідомість і інтелектуальний потенціал найбільш освічених представників населення. Тому і дбали „батьки міста“ про розвиток бібліотечної мережі, у скрутні часи виділяли кошти на роботу міських бібліотек (навіть у 1918–1919 рр., в період окупації м.Сум, міська публічна бібліотека працювала і штат із 4-х чоловік справно одержував заробітну плату).

Хочеться вірити, що в наш освічений, хоч і важкий час, коли кожна людина своїм духовним збагаченням зобов'язана бібліотеці, вони не будуть покинуті напризволяще і знищені у вирі сьогоденських економічних катаклізмів, а їх вірні хранителі зневажені убогістю свого існування.

ЛІТЕРАТУРА

Державний архів Сумської області (м. Суми) [ДАСО] – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – Арк. 2, 13, 26–27; Од. зб. 62. – Арк. 1, 3, 6, 8–9, 19–20; Од. зб. 113. – Арк. 160.

ДАСО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Од. зб. 12. – Арк. 80; Од. зб. 24. – Арк. 82, 142–144, 147, 159.

Сумской вестник. – 1913. – 12 янв. – С. 3; 26, 28 февр. – С. 3; 8 марта. – С. 2.

Луч. – 1918. – 18 окт. – С. 4; Там же, 9 нояб. – С. 4.

Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей / Под. ред. В.П.Семенова. – СПб., 1903. – Т. 7. – Малороссия. – С. 329.

История городов и сел Украинской ССР. Сумская область. – К., 1980. – С. 95–100.

Хвостенко Г. Книга „дід Медведєвим“ // Сумщина. – 1991. – 2 листоп. – С. 3.

- Вивчення історії обласної бібліотеки: Метод. рекомендації / ДБУ. – К., 1993. – 18 с.
- Ястребова Е.М.* Как написать историю библиотеки // Сов. библиогр. – № 5. – 1991. – С. 135–137.

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОКРЕМИХ ТОВАРИСТВ ТА ОБ'ЄДНАНЬ

В. Л. Ступак

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ У 20-х РОКАХ ХХ ст.

Проблема створення та діяльності бібліотечних об'єднань залишається актуальною для працівників бібліотек протягом багатьох десятиліть. На сучасному етапі особливого значення набувають питання організації бібліотечної громадськості навколо єдиного центру для пошуку шляхів постановки бібліотечної справи. Тому важливим і корисним є звернення до історичного минулого, досвіду, накопиченого членами бібліотечного об'єднання у 20-х роках ХХ ст.

Потреба у створенні професійної структури, яка б виконувала організаційні, координаційні та методичні функції для бібліотек м. Києва виникла вже на початку 20-х рр. Бібліотечні працівники вели активний пошук форм спілкування і співпраці, намагалися об'єднатися для вирішення своїх професійних питань: акумулювання досвіду роботи, набутого київськими бібліотеками, теоретичних досягнень у галузі бібліотекознавства та бібліографознавства, розв'язання проблеми бібліотечних кадрів і т.ін. З цією метою в 1921 р. у Києві створюється бібліотечна асоціація [1]. На початку свого існування вона виконувала завдання, які полягали у розробці проблематики бібліотечної теорії та практики. Але згодом Київська бібліотечна асоціація свою увагу стала привертати головним чином до економічних проблем бібліотекарів, їх матеріального забезпечення. Проблеми, пов'язані з постановкою бібліотечної справи у місті, займали в її діяльності невелику частку. По суті, не перетворило її в профспілковий осередок, інші функції асоціації були зведені нанівель. Тому місцевий комітет бібліотечних працівників м. Києва, організований до цього часу у загальноміському масштабі, переклав на себе профспілкові функції бібліотечної асоціації і її існування припинилося.

Після ліквідації бібліотечної асоціації працівники київських бібліотек не за

лишили ідеї щодо створення об'єднання. У 1924 році робітники академічних, військових, профспілкових, масових та інших бібліотек організували Київське бібліотечне об'єднання [2]; [3], діяльність якого позитивно впливала на розвиток бібліотечної справи у Києві в 20-ті роки. Київське бібліотечне об'єднання не видавало своїх праць, тому про його роботу можна дізнатися лише з невеликої кількості публікацій, які висвітлювали це питання. Все ж матеріал, виявлений при дослідженні, дає змогу розглянути основні напрями діяльності професійного об'єднання бібліотекарів Києва, яке зробило значний внесок у розвиток бібліотечної справи на Київщині.

Утворене з представників бібліотек різних типів, Київське бібліотечне об'єднання розподілялося на дві секції: секцію академічних бібліотек і секцію дитячих бібліотек. Воно мало свою Раду, котра працювала при Губполітосвіті, та Президію Ради, яка збиралася щотижня. Фактично, об'єднання почало керувати всією бібліотечною справою у Києві. Рада об'єднання детально розробляла план роботи, який складався кожних три місяці. Після затвердження плану Колегією Губполітосвіти він або розмножувався по бібліотеках, або вносився на розгляд загальноміських бібліотечних конференцій. Такі конференції обов'язково скликалися один раз на місяць, що давало можливість оперативно впроваджувати у життя нові ідеї.

Члени Київського бібліотечного об'єднання бачили своїм завданням розробку питань щодо наукової постановки бібліотечної справи у Києві, опрацювання бібліотечної методики, перепідготовку бібліотечних працівників. Втілюючи свої задуми у життя, бібліотекарі проводили значну роботу. Тільки наприкінці 1924 на початку 1925 років об'єднання складало плани проведення у бібліотеках шести бібліотечних кампаній. До кожної з них було підготовлено схеми виставок, підбрано і зроблено огляд літератури, та частково її анотовано, дано схеми плакатів до виставок.

На основі аналізу досвіду бібліотек м. Києва були розроблені положення про бібліотечні ради, ретельно розроблені форми бібліотечної звітності, підготовлено та проведено п'ять загальноміських бібліотечних конференцій. Важливою передумовою для успішної роботи у цьому напрямку було вивчення членами об'єднання діяльності Київських безкоштовних бібліотек-читалень, які працювали на початку ХХ ст. [4], та застосування їх форм роботи у бібліотечній практиці 20–30-х років. У пореволюційний час при бібліотеках-читальнях створювалися бібліотечні товариства [5], які взяли на себе керівництво цими закладами. Товариства скликали загальні збори, де обирали Раду бібліотечного об'єднання. Рада збиралася не частіше одного разу на місяць і вирішувала всі поточні питання, які потім вносилися на обговорення загальних зборів товариства. Рада турбувалася про господарчу частину бібліотеки, вирішувала кадрові питання та ін. Ознайомлення з досвідом роботи бібліотечних товариств при безкоштовних бібліотеках-читальнях у м. Києві було корисним і почальним, у ньому міститься багато складових, які могли б використовуватися бібліотечними працівниками у майбутньому.

Якщо бібліотечні товариства, створені при бібліотеках на початку ХХ ст., були більшою мірою органами керівництва, то Київське бібліотечне об'єднання було організаційно-методичним центром, місцем спілкування бібліотекарів Києва. Багато уваги члени об'єднання приділяли підвищенню професійного рівня бібліотекарів. У плані перепідготовки бібліотечних кадрів було організовано роботу трьох гуртків: по вивченню читача, по вивченню марксистсько-ленінської літератури та плакатну майстерню. Гуртки сприяли набуттю бібліотекарями знань та умінь, які давали б змогу кваліфіковано та ефективно використовувати нові форми роботи з читачами, вивчати читачий попит, формувати культуру читання у населення.

У 20-х рр. бібліотечні кадри були здебільшого слабо підготовлені, недостатньо орієнтовані в літературі з питань бібліотечної справи, яка виходила з друку. Не всі бібліотекарі отримували таку літературу, особливо на селі. Їх потрібно було знайомити з новими формами бібліотечної роботи, надавати допомогу в отриманні професійних навичок. Тому одним з напрямків роботи Київського бібліотечного об'єднання було створення Кабінету бібліотекаря [6] у лютому 1925 р. Його організатором і першою завідувачкою була Н.Фрідьєва, а з 1928 р. Кабінет очолював Я.Керекез.

Кабінет бібліотекаря мав стати центром, де б збиралися найрізноманітніші матеріали з бібліотечної роботи, вивчалася бібліотечна теорія, практика та методика, проводилася методична робота. На початку свого існування Кабінет не мав власних коштів, необхідних для діяльності, крім випадкових невеличких сум на книжки.

В основі Кабінету була невелика бібліотечка з 450 примірників з питань політосвітньої роботи, котра була закуплена Губполдігосвітою. Навколо цієї бібліотечки почалася робота, яка привернула до себе увагу київських бібліотекарів. Сюди приходили, щоб ознайомитися з новою літературою та матеріалами, які відображали досвід інших бібліотек. Невдовзі тут почав створюватися невеличкий музей бібліотекознавства. Кожна бібліотека почала передавати до Кабінету зразки тих форм роботи, після проведення яких вона отримала позитивні результати. Це форми бібліотечної техніки, читашкі відшуки, різноманітні таблиці, плакати, діаграми, схеми. Тут почали влаштовуватися показові форми роботи, куточок матеріалів до проведення поточних бібліотечних кампаній, організувався куточок профроботи. При Кабінеті було створено консультативне бюро з питань бібліотечної роботи. Щодня там чергували бібліотечні працівники, виконуючи всю поточну роботу та обслуговуючи читачів. Рада бібліотечного об'єднання встановила свої чергування для консультацій з питань бібліотечної роботи.

Згодом Кабінет бібліотекаря перетворився у великий методичний центр. Свою роботу він проводив у таких напрямах: облік досвіду бібліотечної роботи, опрацювання питань бібліотечної теорії, практики та методики на основі обліку досвіду бібліотечної роботи, втілення відпрацьованих питань у бібліотечну практику.

Облік досвіду бібліотечної роботи здійснювався через збір та обробку звітів

бібліотек, збір матеріалів бібліотечної роботи: зразки бібліотечної техніки з різних бібліотек, бібліотечної реклами, плакатів, правил користування книгами, різних інструкцій, пологень, вибірку аналогічних матеріалів з літератури.

Така робота дала змогу зібрати в Кабінеті велику кількість типових зразків плакатів, виготовлених під час практичної роботи курсантами бібліотечних курсів [7], а також матеріал, отриманий під час проведення довідкової роботи. Тут зберігалися схеми, діаграми, зразки анкети читача, зразки карток ілюстрованого дитячого каталогу, плани проведення кампаній у бібліотеках, матеріали цих бібліотечних кампаній, форми роботи з газетою.

Опитування питає з бібліотечної теорії, практики та методики на основі обліку досвіду бібліотечної роботи велося через роботу бібліотечної методичної комісії [8] та роботу Київського бібліотечного об'єднання загалом. Питання, що опрацьовувалися комісією, висувалися передусім бібліотеками. Крім того, з деякими питаннями до Кабінету зверталися Політосвіта, Кабінет політосвіти та його секції. У бібліотечній літературі з'являвся матеріал, котрий теж потрібно було аналізувати, висіяти, виробляти рекомендації, поради щодо його втілення в діяльність бібліотек. Тому робота Кабінету у цьому напрямку була важливою і позитивно впливала на організацію праці бібліотекарів Києва та області.

Результатами теоретичних узагальнень та розробок членів методичної комісії об'єднання були документи та матеріали, підготовлені для практичного втілення їх у бібліотечну практику. Так, наприклад, у 1925 році було складено плани та підготовлено матеріали до 12 бібліотечних кампаній, положення про бібліотечні гуртки, тези до методики організації читачів навколо бібліотеки. Були розроблені зразки місячного звіту бібліотеки, програми гуртків по вивченню читача, вивченню книги. Велика увага приділялася питанням підготовки та перепідготовки кадрів. Так, у Кабінеті розробили програми літнього семінару по перепідготовці міських бібліотекарів, бібліотечних курсів, підготовки робітників у сільській місцевості, питання організації та методики роботи з практикантами.

Втілення відпрацьованих питань у практику відбувалося через довідкову бібліотеку при Кабінеті, його консультативну та показову роботу. Це і виставки з різних питань, і організація показових куточків тощо. Важливе місце в цьому напрямі діяльності бібліотечного об'єднання відводилося підготовці та перепідготовці бібліотечних кадрів.

З діяльністю Кабінету бібліотекаря пов'язана робота міського бібліотечного семінару, в якому брали участь 144 чоловіки. Він почав працювати на початку 1926 року. Підготовку практикантів очолив Кабінет. Для семінару була відпрацьована програма, розрахована на шість місяців. До занять семінару систематично підбиралася література, розроблялися матеріали для майбутніх семінарів, узагальнювалося те, що вже було зроблено у цьому напрямі. Проте вагомим недоліком була недостатня увага до сільських бібліотек, яким нерідко на місцях бракувало поради спеціаліста. Це пояснювалося насамперед тим, що весь штат Кабінету представляв один працівник, а вся робота проводилася бібліотекарями м.Києва на громадських засадах.

З жовтня 1928 року Кабінет бібліотекаря починає працювати за новим планом, в якому передбачалося надання методичної та практичної допомоги як міським, так і сільським бібліотекам. А вже у 1929 році на базі Кабінету організувалася бібліотечна методична секція [9], підпорядкована Окружному методичному комітету інспектури народної освіти.

За нової організаційної структури вся бібліотечна методична робота проводилася окремими методичними комісіями, яких було утворено п'ять і які охоплювали бібліотечний методиктив приблизно з 40 осіб. Це комісії: бібліографічна, з питань раціоналізації бібліотечної справи, у справі праці з малописьменними, у справі соцзмагання в бібліотеках, сільська бібліотечна методкомісія. Кожна з них працювала за конкретним планом роботи, який складався на рік.

Члени методичних комісій намагалися планувати свою роботу так, аби уникати дублювання. З цією метою були розподілені ділянки бібліотечної роботи між комісіями і кожна з них виконувала свої функції. Наприклад, комісія у справі раціоналізації бібліотечної праці проробляла найважливіші питання технічного, організаційного, культурного порядку. Вона займалася проблемами стандартизації форм обробки книг у зв'язку з обробкою їх бібліолекторами; питаннями організації каталогів у бібліотеках масового користування; можливостями вільного доступу до полиць та групового обслуговування книгою. Багато уваги приділялося проблемам організації у бібліотеці лекційної та екскурсійної діяльності, пристосуванню бібліотек до роботи при переході на п'ятиденку. Комісія складала перспективний п'ятирічний план роботи районної бібліотеки, вивчала якість поточного комплектування у районних бібліотеках, встановлювала норми недостачі книг та відповідальність за книжкове майно в бібліотеках масового користування.

У зв'язку з високим відсотком неписьменного та малописьменного населення у 20-ті роки, особливого значення набувала діяльність комісії у справі з малописьменними. Вона розглядала та проробляла методичні та організаційно-технічні питання, пов'язані з обслуговуванням книгою малописьменного читача. В коло проблем, які вирішувала комісія, увійшли такі, як організація форми зв'язку бібліотеки з лікнепами та школами для малописьменних, читання вголос для неписьменних та малописьменних, робота з газетою серед малописьменних, гурток розумової праці з малописьменними тощо. Складалася також бібліографія літератури для малописьменного читача.

Результати діяльності методичних комісій становили об'єкт для вивчення та аналізу членами об'єднання. Приблизно раз на місяць скликалися загальні наради всіх бібліотечних працівників для ознайомлення з найважливішими методичними матеріалами та обговорення їх. Такі наради були потрібними і корисними для бібліотекарів м.Києва, адже на них працівники бібліотек не тільки знайомилися з документами, виробленими методкомісіями, а й мали можливість обмінятися думками, поспілкуватися тощо.

Аналізуючи діяльність Київського бібліотечного об'єднання у 20-ті роки, можна зробити висновок, що цей бібліотечний орган доклав чималих зусиль для

покращання постановки бібліотечної справи у м.Києві.

Гуртки та секції, що працювали у структурі об'єднання, сприяли формуванню у бібліотекарів Києва професійних навичок, необхідних для роботи. На курсах та семінарах, організованих бібліотечним об'єднанням, працівники підвищували свій професійний рівень. Створений у структурі бібліотечного об'єднання Кабінет бібліотекаря став центром бібліотечної роботи у місті. Цікава, різноманітна і важлива робота, яка проводилася Київським бібліотечним об'єднанням, позитивно впливала на діяльність бібліотечних установ м.Києва, що в свою чергу, створювало всі умови для покращання обслуговування читачів, задоволення їх культурних потреб.

Примітки:

1. *Фрильдєва Н.* Киевское библиотечное объединение // Крас. библиотечарь. – 1925. – № 3. – С. 101.
2. Державний архів Київської обл. (м. Київ). – Ф. Р-708. – Оп. 1. – Спр. 453.
3. *Фрильдєва Н.* Киевское библиотечное объединение // Крас. библиотечарь. – 1925. – № 3. – С. 102.
4. Державний архів м. Києва. – Ф. 163. – Оп. 21. – Спр. 350, 573.
5. Державний архів м. Києва. – Ф. 163. – Оп. 21. – Спр. 485, 486.
6. *Фрильдєва Н.* Кабинет библиотечаря в Києве // Крас. библиотечарь. – 1925. – № 12. – С. 71–76.
7. Державний архів Київської обл. (м. Київ). – Ф. Р-761. – Оп. 1. – Спр. 453.
8. *Фрильдєва Н.* К вопросу о работе методической секции библиотечария // Крас. библиотечарь. – 1926. – № 6. – С. 62–75.
9. *Куржєз Я.* Бібліотеко-методична робота на Київщині в 1929–30 рр. // Бібліол. вісті. – 1930. – № 2. – С. 114–116.

С.Л.Зворський

ВНЕСОК ДІЯЧІВ ЛЬВІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ У РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ (1868 – 1939 рр.)¹⁾

8 грудня 1868 р. відбулися перші загальні збори товариства „Просвіта“, на яких 65 членів-засновників за пропозицією В.Ільницького²⁾ та К.Сушкевича³⁾ ухвалили рішення про створення великої бібліотеки. За їхнім задумом це мала бути національна наукова бібліотека у поєднанні з архівом, де, насамперед, повинні були зосереджуватися видання українською мовою та про Україну, незалежно від місця друкування. Таке рішення швидко відповідало тогочасним прагненням „просвітан“ створити товариство суто науково-освітнє за своїм характером, що й знай-

шло втілення в першому статуті „Просвіти“ (його фактичним автором був К.Сушкевич). Зокрема, в §2, пункті е) статуту вказувалося, що завданням товариства є „закладати й удержувати бібліотеки, народні музеї, публічні читальні і випозичальні книжок“ [1]. В програмі діяльності „Просвіти“ першорядне місце відводилося книгам як головному фактору донесення світла знань до малосвічених і забитих селянських мас галицького краю, пробудження їх національної самосвідомості. Саме з 8 грудня 1868 р. потрібно, мабуть, вести відлік новітньої історії розбудови національної бібліотечної справи. Історичне значення цієї події має особливу вагу з огляду на ті часи, коли Україна ще не мала власної державності, а національно-визвольний рух тільки пробуджувався.

Першими практичними кроками новоствореної бібліотеки стали: заклик до національно свідомої громадськості допомогти у формуванні фондів і, зокрема, українці, налагодження ділових стосунків і книгообміну з багатьма галицькими та зарубіжними культурно-освітніми товариствами – „Руською Бесідою“, „Чеською Матицею“ та ін. Керівний орган товариства – Головний Виділ – велику увагу приділяв також закупівлі, навіть за межами Галичини, цінних видань і, особливо, рукописів, автографів письменників, діячів науки, культури.

Фонди бібліотеки, яка в перші роки була фактично невіддільною від наукового архіву, досить інтенсивно поповнювалися завдяки безкорисливим пожертвуванням і дарункам галицької і наддніпрянської інтелігенції, насамперед письменників. У 1871 р. за пропозицією К.Сушкевича до бібліотеки „Просвіти“ були приєднані книгозбірні товариств „Руська Бесіда“, „Побратим“ та редакції часопису „Правда“. Цей крок дозволив істотно збільшити фонд просвітнянської бібліотеки, зосередити в одному місці основні видання з україніки і тим самим краще задовольняти зростаючий попит читачів на них.

Для того, щоб уявити собі цінність зібраної „Просвітою“ бібліотеки, вкажемо на наявність в ній таких реліквій та раритетів, як переклад українською мовою „Дон Жуана“ Д.Байрона, виконаний П.Кулішем, рукописи-спогади про Т.Шевченка його рідного брата Варфоломія та княгині Варвари Репніної, папери польської письменниці Е.Ожешко, М.Салтикова-Щедріна і С.Чалова з Росії та ін. З реліквій галицьких просвітителів у архіві „Просвіти“ зберігалися автографи М.Устияновича, подаровані його сином Корнилом, Євангеліє у перекладі „будителя Галицької Русі“ М.Шашкевича. Цю книгу Головний Виділ придбав у сина поета – Володимира, активного діяча „Просвіти“.

В архіві зберігалися також цінні матеріали періоду середньовіччя, зокрема рукопис Транквіліона Ставровещького, придбаний товариством у 1876 р.

У 1873 р. на кошти наддніпрянських патріотів (О.Кониського, М.Драгоманова та ін.) і при найактивнішому сприянні „Просвіти“ було створено національний науково-літературний осередок, який з 1892 р. одержав назву Наукового товариства ім.Т.Шевченка і швидко став фактично національною Академією наук на західноукраїнських землях. При НТШ також було створено бібліотеку. Оскільки на той час „Просвіта“, на підставі нового статуту, змінила напрям своєї діяльності з науково-освітнього на культурно-освітній, то Головний Виділ прийняв ціл-

дом виправдане рішення передати з своєї книгозбірні до бібліотеки НТШ чимало цінних матеріалів, насамперед наукового змісту, у т.ч. рукописи, автографи тощо, залишаючи собі художню літературу та книжки науково-популярного змісту. Вже в ті часи „просвіт'яни“ розуміли всю важливість спеціалізації і профілювання бібліотек і докладали багато зусиль для поповнення фондів книгозбірні НТШ, регулярно передаючи до неї нові надходження наукових видань, рукописів, архівних документів тощо зі своєї бібліотеки. Львів поступово стає „галицьким П'ємонтом“, духовним осередком українського організованого життя – громадського, політичного, літературного, музичного, музейного, бібліотечного тощо.

У міру того як „Просвіта“ організаційно, кількісно і якісно мінішала, зростає рід її членів, поліпшувалось матеріальне становище, бібліотечним питанням в товаристві почали приділяти більшу увагу.

В останній чверті XIX ст. товариство взяло курс на розширення своєї діяльності в повітах Східної Галичини. Це було зумовлено, зокрема, прагненням переринити негативний денационалізуючий вплив на селянство з боку конкурентного товариства ім.М.Качковського, яке стояло на промосковських позиціях. Ставилася мета створити в кожному населеному пункті осередки „Просвіти“ – читальні. Це були своєрідні центри змістовного, розумового дозвілля, де у вільний від роботи час збиралися селяни, ремісники, робітники, а край малочисельні на той час освічені люди (вчителі, священники, студенти та семінаристи на канікулах) і спільно обговорювали економічні, політичні новини, слухали лекції місцевих чи спеціально відряджуваних зі Львова „Просвітою“ інтелігентів, влаштовували читачини вголос та обговорення прочитаного, аматорські вистави, хорові співи тощо. «У користь „Просвіти“ треба сказати, що вона всіма силами старалася пробитися до народу, а надто несла руське слово й туди, куди его не несли мостальфіди: воші посилала і посилає даром свої видання до бібліотек в'язнів, до руських полків та до військових шпиталів» [2, с.162].

Першорядним завданням Головний Виділ вважав створення при всіх читальнях громадської бібліотеки. З цією метою кожній новоствореній читальні надсилалася в дарунок, як „початковий капітал“, бібліотека з 60–80 видань товариства, а в подальшому – забезпечувалося регулярне комплектування новими книжками. „Читальні множаться дуже швидко, а разом із тим входять в нову пору з невиданих по найбільшій частині проб, котрими мало хто з інтелігенції й займався, стають всенародним закладом, в котрім небагатом скупилеся увесь поступовий рух серед народу і котрому інтелігенція руська посвячує найбільше сил“ [2, с.180].

У своєму періодичному органі – «Письмо з „Просвіти“» (виходив, з перервами, з 1876 по 1927 рр.) товариство започатковує рубрику „Бібліотечна справа“, де протягом кількох років друкується велика кількість статей, інформацій, хронік, нарисів, в яких висвітлюються і пропагуються досвід і досягнення бібліотечного будівництва як у Галичині, так і в багатьох країнах світу, насамперед США; даються поради щодо їх створення при осередках Товариства [9, с.23]. Ці питання, зокрема, висвітлювалися в публікаціях відомих українських вчених З.Кузели⁴⁾ [14]

та І.Криг'яевича⁵⁾ [15].

У 1910 р. тиражем в 2640 прим. в популярній серії товариства „Просвітні листки“ виходить праця З.Кузеля „Як закладати і провадити народні бібліотеки по селах“ [3], яка, в свою чергу, є передруком статті того ж автора з «Календаря „Просвіти“ на 1910 рік». Оскільки просвітянські бібліотекарі обиралися на зборах членів товариства простим голосуванням, часто змінювалися і в основній масі були селянами з мінімальним рівнем освіти, які ніколи взагалі не мали справи з бібліотеками, то З.Кузеля враховував цю обставину і тому книжка написана у формі інструктивного викладу елементарних азів бібліотечної справи, доступним і зрозумілим для селянства стилем. Це невеличке видання, а також праці тогочасного директора канцелярії „Просвіти“ А.Галяжа⁶⁾ [4] стали першими практичними порадами для численного загону „просвітян“, на долю яких випало створення книгозбірень при читальнях товариства. Про успішність їх праці свідчить те, що перед Першою світовою війною в краї налічувалося близько 3000 бібліотек „Просвіти“, а кількість неписьменного українського населення за перше десятиліття ХХ ст. зменшилася на 16%.

Діяльність „Просвіти“, в тому числі в бібліотечній сфері, не переривалася і в дуже тяжкі часи 1914–1921 рр., коли Галичина опинилася в епіцентрі бойових дій Першої світової, українсько-польської, радянсько-польської воєн, хоч і була, зрозуміло, обмежена воєнними обставинами. Все це згубно позначилося на матеріальному стані просвітянських читалень і бібліотек в краї. Майже всі вони були знищені, пограбовані, спалені. Відчутно зменшилася кількість досвідчених „просвітян“, підрастає покоління в основній масі залишалось неписьменним, населення зубожіло. З метою виправити становище товариство видало книжку В.Целевича [5], в якій даються поради та інструкції щодо відновлення діяльності осередків „Просвіти“ у повітах, у тому числі й бібліотек.

Окрема, дуже цікава тема, яка ще чекає свого дослідника – це самовіддана культурно-освітня, зокрема бібліотечна праця „просвітян“ серед українських воїнів в таборах для військовополонених.

З підписанням Ризького миру 1921 р. і переходом Східної Галичини у володіння Польщі львівській „Просвіті“ довелося розпочинати свою працю фактично спочатку, пристосовуючись до польської, певною мірою цювіністичної законодавчої бази в сфері культури і освіти. З 1923 р. товариство очолив М.Галушинський⁷⁾, який енергійно взявся за справу організації культурно-освітньої роботи в масах. Ось лише деякі організаційні і практичні заходи „Просвіти“ в 1924–1926 рр.

Першочерговим завданням було поновлення діяльності філій та читалень хоча б на довоєнному рівні, організація гуртків самоосвіти з метою ліквідації неписьменності, особливо серед молоді, створення бібліотеки на базі кожної читальні й поновлення діяльності пересувних бібліотечок, залучення нових членів до лав товариства, як з регіону, так і з еміграції, розповсюдження сфери діяльності „Просвіти“ на територію Волині, Холмщини та Полісся.

Оскільки найбільш гострими післявоєнними проблемами були недостатня

кількість книжок і їх висока вартість, то щоб утамувати книжковий голод, а головне потреби сільських бібліотек, Головний Виділ у 1924 р. уклав торговельну угоду з видавництвом і Якова Оренштейна „Українська накладня“ в Липську (Лейпцигу), згідно з якою „Просвіта“ стала єдиним його представником на терені тогочасної Польщі, завдяки чому отримала 45% торговельної знижки.

Видання „Української накладні“ істотно поповнили пересувні бібліотечки філій „Просвіти“, котрі по війні дістали друге життя. Це були невеличкі скриньки, що містили комплекти книжок різного змісту (від 20 до 50 прим.), каталог, інструкції бібліотекарям і статистичні формуляри. З цими комплектами „просвітняни“ добиралися до найглухших сіл краю і вели там активну роботу по залученню селянства до читання. Цьому сприяли й організовані товариством курси бібліотекарів, котрі в 1925–1928 рр. обслужили 242 місцевості, пропонуючи 47 комплектів книжок. У звіті товариства за 1926–1927 рр. відзначалося, що пересувні бібліотечки приносять велику користь на місцях, бо вони не тільки збуджують інтерес до книжки, але й сприяють створенню власних бібліотек в селах, а також збільшенню кількості проданих книжок в книгарнях „Просвіти“.

У 1924 р. при Головному Виділі товариства відроджено бібліотечну комісію (перше вона була організована ще в 1884 р. під назвою „Комітет для читальень“), першочерговим завданням якої на той час була активізація діяльності пересувних бібліотек.

У тому ж 1924 р. „Просвіта“ великим на той час тиражем в 3000 прим. видає книжку видатного діяча української культури С. Сірополка²⁾ „Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи“ [6]. По суті це був перший український ґрунтовний підручник, в якому подано доступний, популяризований виклад основ бібліотечної справи. Він включав загальні відомості про сутність діяльності бібліотек і бібліотекознавство як наукову дисципліну; про досягнення бібліотечного будівництва в США, Англії, Німеччині, Чехословаччині; опис історії бібліотек в Україні з найдавніших часів, а також бібліотечної техніки: приміщень, меблів, каталогів; класифікацію книг за розділами знань; статистику, принципи комплектування фондів і г. ін. Кожний розділ книги завершувався стислою бібліографією вітчизняних і зарубіжних видань з даної теми, також були вміщені зразки бібліотечної звітної документації.

Більшість принципів діяльності бібліотек, викладених С. Сірополком, не втрагали актуальності й десьогодні. Так, наприклад, автор чітко формулює головні засади, яких мають дотримуватись народні бібліотеки в процесі комплектування: 1) враховувати попит, думку читачів і ступінь їх підготовки; 2) при формуванні фонду уникати будьякої однобічної політичної, національної та релігійної орієнтації: бібліотека „...повинна по змозі задовольняти різні напрями й погляди читачів, дбаючи про те, щоб кожна літературна, наукова, філософська та инша течія знайшла собі місце в бібліотечі, як вона найшла собі місце в житті“; 3) «говорити народові правду і лише правду. Ніякого затемнювання, ніякого накручування в цей або инший бік, хоч би політична погребла хвилі вимагала прихилення світогляду, опині загалу в ту або иншу сторону. Девізою нашою повинно бути в тім

напрямі неабутні ніколи слова Драгоманова „Неправда – не просвіта“»; 4) в бібліотеці мають бути видання мовами тих національностей, які вона обслуговує; 5) найбільша увага – підростаючому поколінню, яке повинне мати вільний доступ до шедеврів світового письменства у перекладі рідною мовою; 6) пріоритетне місце у фонді має належати художній літературі (до 45% від загального обсягу) [6, с.91,93].

Кожного року „Просвіта“ намагалася внести щось нове в організацію розповсюдження книжок, донесення їх до найширших верств суспільства. Так, Головний Виділ у 1924 р. приймає рішення, згідно з яким щорічно, у жовтні, всі філії Товариства повинні організувати „Свято книжки“, головна мета якого – популяризація книги як джерела знань, освіти, культури, духовного пастиря нації, залучення мас до читання, розповсюдження творчого доробку українського і світового письменства. Досить швидко воно стало в Галичині національним святом, поряд з трьома іншими щорічними традиційними загальнопросвітянськими святами у краї – Шевченківським (відзначалося у березні, починаючи з 1869 р.), Франківським (у травні, з 1921 р.) та Святом „Просвіти“ (у грудні, з 1908 р.).

Свідченням великої уваги Головного Виділу до організації бібліотек у своїх осередках, стало започаткування товариством у 1925 р. випуску періодичного (виходив раз на три місяці) органу „Бібліотечний порадник“ Це був фаховий часопис на допомогу численній когорті просвітянських бібліотекарів, що не мали ні відповідної освіти, ні бодай мінімального досвіду бібліотечної роботи, і яким потрібно було дати елементарні знання про принципи і методи бібліотечної справи.

Однак „Бібліотечний порадник“ виходив недовго. Загалом побачили світ лише 6 номерів журналу. Через те що просвітянські кадри на місцях були слабо підготовлені й не виявляли цікавості до цього видання, тираж журналу розходився погано: Тому в середині 1926 р. було прийнято рішення: внаслідок збитковості припинити випуск часопису. Однак питання бібліотечної справи й надалі всебічно висвітлювались на сторінках інших періодичних видань товариства – популярних журналів „Життя і Знання“, „Просвіта“.

У 1924 р. товариство стає членом „Світового Союзу освіти для дорослих“ (The World Association for Adult Education), заснованого в 1918 р. у Лондоні англійським освітянином Альбертом Менсбріджем. Розширюються міжнародні контакти і книгообмін із спорідненими культурницькими установами, зокрема з чеським інститутом ім. Т.Г.Масарика у Празі та численними „Просвітами“, створеними українською трудовою еміграцією в країнах Америки – Канаді, США, Аргентині та ін.

Свідченням зростання авторитету товариства стало запрошення взяти участь у міжнародній конференції з позашкільної освіти, що відбулася в 1926 р. у Франції. На ній в бібліотечній секції „Просвіту“ представляв М.Галушинський, який виступив з доповіддю про сучасний стан бібліотечної справи в краї, що водночас була видана окремою брошурою [7]. В роботі дається стисла характеристика стану бібліотечної справи в осередках „Просвіти“ в передвоєнний та післявоєнний періоди, причому головна увага звертається не на здобутки, а на упущення і не-

доліки в цій сфері діяльності товариства і побіжно окреслено програму її вдосконалення.

Більш детально ця програма сформульована в наступній праці М.Галушинського „Пошашкільна освіта“ [8]. Автор вважає бібліотечну справу першорядною і цілком самостійною ділянкою культурницької праці товариства. Він радить, насамперед, звернути увагу на досвід організації масового бібліотечного обслуговування населення в США, відомої під девізом „Library of the people, by the people and for the people“ („Народна бібліотека, створена народом для народу“). На думку автора, визначальними принципами діяльності просвітянської бібліотеки мають бути її демократичність, надання можливості користування нею всім верствам суспільства, незалежно від майнового стану і віку; вільний доступ до фондів; наявність читальних залів, мережі філій в зручних для бібліотечного обслуговування населення місцях. Наголошується, що в бібліотеках бажані відділи для людей з фізичними вадами (сліпих). Успішність роботи по залученню населення до друкованого слова визначається рівнем фахової підготовки бібліотекарів, які повинні бути професіоналами своєї справи, мати спеціальну освіту. З цією метою потрібно створювати бібліотечні школи [8, с.18–20]. „Публічні бібліотеки мають бути вічно живим організмом, для якого книжка без читача не існує, але шойно з читачем творить один нерозривний комплекс. І не читач має шукати книжки. Наворот, сама книжка має шукати читача“, – вважає М.Галушинський [8, с.20].

Формування інтересу до книжки потрібно починати з раннього віку, тому автор радить звертати увагу в першу чергу на дітей, на виховання читача, прищеплення навичок безперервного самовдосконалення з допомогою книги. Він рекомендує творчо вивчати досвід роботи в цьому напрямі німецьких фахівців, зокрема праці відомого бібліотекознавця Вальтера Гофманна (W.Hofmann, *Der Weg zum Schrifttum* [„Шлях до літератури“], *„Die Praxis der Volksbucherei“* [„Практика народної книгозбірні“]), та російського вченого Миколи Рубакіна (на той час жив у швейцарському місті Лозанна) з бібліологічної психології.

Торкаючись перспектив діяльності „Просвіти“, М.Галушинський ставив перед її членами масштабні завдання: „...в найближчій будучности мусимо покрити весь край цілою сіттю книгозборів, мусимо пустити в рух як найбільшій бібліотечний апарат. Як в Америці навіть найдаліше віддалена ферма має свою бібліотеку, так і ми мусимо допровадити до того, шоби кожда читальня, коли хоче заслужити на цю назву, мала у себе збір книжок“ [8, с.24].

М.Галушинський особливо наголошував на тому, що „коли головою читальні, заступником, скарбником можуть і навіть повинні бути самі селяне, так уряд [посаду – С.З.] бібліотекаря мусить обняти той, хто найбільше розуміється на тім ділі, хто може своєю радою послужити при виборі книжок до бібліотеки і може послужити радою членам, коли вони приходять питати, що читати. Завдання бібліотекаря служити читачеві, заспокочувати його цікавість, а дуже часто й думати про те, шоби ту цікавість викликати...“ [9, с.27]. Тому у товаристві велика увага приділялася фаховій підготовці бібліотечних працівників, діяли чис-

ленні курси вдосконалення їх кваліфікації, в журналі „Життя і Знання“, головним чином зусиллями Н.Дорошенко-Савченко⁹⁾ та В.Левинського¹⁰⁾ публікувалася велика кількість статей з цього питання.

Серед інших ідей М.Галушчинського, що були викладені в його працях [7–9] і активно впроваджувалися в життя в осередках „Просвіти“ в 1920–1930-ті рр., варто назвати такі, як виділення для бібліотек у будинках товариства (читальнях, Народних домах) спеціальних приміщень, встановлення пристосованого до потреб селянства, режиму роботи, врахування пропозицій читачів, у тому числі шляхом їх анкетування, запровадження вичерпної бібліотечної статистики, спільне з читачами обговорення питань роботи бібліотеки. У містах Галичини організовувалися філії на окраїнах, з метою максимального наближення книги до читачів. Значна увага приділялася Головним Виділом створенню друкованих бібліотечних каталогів рекомендаційного характеру, які повинні: „1) розгортати картину всесвіта, ... малювати загальну перспективу фактів і ідей, знання і теорій; 2) ... показувати дорогу, якою має поступати людина, що серйозно й вдумливо працює над своєю самоосвітою, над виробленням свого загального світогляду“ [9].

У 1926 р. виходить праця І.Калиновича¹¹⁾ «Що потрібно робити в читальнях „Просвіти“: Програма, розподіл та календар просвітницької праці» [10]. В ній автор висловив занепокоєння з приводу того, що «насправді життя в читальнях „Просвіти“ зводиться до читання періодики і час від часу книжок, без плану і системи, без справжнього розуміння прочитаних тем...». Калинович велику увагу звертає на вивчення контингенту споживачів книжок. „Оскільки наш український народ в більшості своїй сільський, освітню роботу необхідно починати з села і для села“, – вважає автор. Освічення народу пропонується пов'язати з дошкільним вихованням, а також з організацією окремо жіночих гуртків при читальнях товариства.

У 1926 р. діячі „Просвіти“ приймають важливе рішення про впровадження безкоштовного користування бібліотечними фондами читальень для малозабезпечених членів товариства і молоді до 16 років. В результаті такої акції кількість читачів, як і вимог на книжки, значно збільшилися.

На цей час бібліотека „Просвіти“ у Львові займає друге місце серед книгозборищ п'яти найбільш авторитетних в краї науково-просвітних організацій, поступаючись лише книгозбірні НТШ. Книжковий фонд „Просвіти“ значно поповнився у 1925 р., коли „Освітній гурток“ табору УГА (Української Галицької Армії) в Чехословаччині подарував товариству зібрану в еміграції бібліотеку, що нараховувала 6117 книжок різними мовами.

Бібліотечну роботу доводилося вести в надзвичайно складних умовах. Польська влада вкрай вороже ставилася до будь-яких проявів українського національно-визвольного руху і, зокрема, діяльності „Просвіти“, не гребуючи навіть провокаціями проти товариства. Одним з інструментів боротьби з поширенням українського друкованого слова була тактика судових, цензурних заборон і конфіскації окремих, небажаних для влади видань. Тому, якщо поліція знаходила в чи-

тальні чи бібліотеці товариства бодай одну, шойно заборонену книгу чи брошуру, то цього було цілком досить, щоб закрити дані осередки.

В цій ситуації Головний Виділ „Просвіти“ в особі С.Магальяса¹²⁾ багато зусиль докладав для оперативного інформування філій та читалень про нові цензурні обмеження [11]. Про загострення відносин з владою в 1923–1924 рр. свідчить той факт, що за цей час закрито 11 філій з тих 72, що поновили свою роботу. Очевидно, однією з причин цього було розповсюдження заборонених книжок і постановка недозволених вистав. Під заборону потрапляє більшість книжок, одержаних шляхом обміну з Радянською Україною. Це твори Т.Шевченка, А.Головка, В.Винниченка, М.Хвильового, Б.Гринченка та ін. Як небажані, вилучалися владою з бібліотек календарі „Просвіти“ за 1897, 1922, 1930, 1934, 1935 роки, двотомник С.Руданського з серії „Руська Письменність“, видання з історії козацтва, визвольної війни 1648–1654 рр. тощо.

Стрімке зростання кількості філій, читалень та бібліотек „Просвіти“ загальмувалося з початком загальної економічної кризи кінця 20 — початку 30-х років в Європі. В Польщі, де збереглися значні феодально-кріпосницькі пережитки, ця криза почалася навіть раніше, ніж в інших країнах і була особливо тяжкою. Дана обставина не могла не позначитися і на культурному житті регіону і призвела до занепаду вогнищ культури. Через нестачу коштів на членські внески зменшилося число просвітянських осередків, почали закриватися читальні, бібліотеки і навіть філії товариства.

З великими труднощами „Просвіти“ вдалося не лише зупинити руйнівний процес, а й навіть досягти прогресу. Збільшення обсягу видавничої продукції товариства після 1931–1932 рр. позитивно вплинуло на стан бібліотек „Просвіти“ в краї. Кількість книжок в них в 1933, 1934 та 1935 роках складала, відповідно, 361,7; 452,8 та 581,2 тис. прим. Успішно використовувалась і така форма доведення книжки до споживача, як пересувні („дандрівні“) бібліотеки. У 1935 р. їх число збільшилося до 115. У 1939 р. понад 3000 бібліотек товариства нараховували 700 тисяч книжок, котрими користувалися 3,5 млн. чоловік.

Прагнучи до подальшого вдосконалення роботи народних бібліотек та підвищення рівня кваліфікації бібліотечних працівників, у 1938 р. „Просвіта“ видає ґрунтовну працю В.Левинського „Лорадник для бібліотекарів“ [12]. В загальних рисах вона подібна до підручника С.Сірополка, але, водночас, містить багато нових актуальних матеріалів. Зокрема, в ній подано ґрунтовний бібліографічний покажчик літератури з питань бібліотечної справи українською і польською мовами. Це видання мало зафіксувати якісно новий рівень організації бібліотечної справи в Галичині, але фактично стало немов „лебединою пісню“ Товариства в справі формування теоретичних і практичних засад національної бібліотечної мережі, бо через рік, одразу після вступу Червоної Армії до Східної Галичини, „Просвіта“ була заборонена радянською владою, а її осередки, в тому числі бібліотеки, — розгромлені. Однак, заслуговує на увагу той факт, що вже під час Другої світової війни, в умовах німецької окупації, українська патріотично настроєна інтелігенція, ризикуючи власним життям, продовжила організовану просвітянську

право, щого разу під егідою фактичного спадкоємця „Просвіти“ – УОТ (Українського освітнього товариства). За основу виданого у цей період „Порадника для бібліотекарів“ було взято книжку В. Левчицького [13].

За 70 років своєї діяльності в умовах відсутності державної підтримки, покладаючись лише на власні сили, львівська „Просвіта“ та її провідні діячі зуміли досягти великих здобутків у бібліотечній справі. Завдяки товариству жителі майже всіх населених пунктів Східної Галичини та сусідніх територій дістали змогу прилучитися до найкращих надбань вітчизняної і світової літератури. В читальнях „Просвіти“ йшло формування національно свідомих громадян, патріотів України, нових лав інтелігенції, набували духовного гарту майбутні вояки ОУН та УПА. Край, який в середині XIX ст. був глухим кутком Європи, де освічена людина була великою рідкістю, її та не знала, якого вона роду-племени, за відносно короткий час зробив потужний ринок у світ цивілізації, розквітлої сільськогосподарської і промислової кооперації, освіти, грамотності. І в цих досягненнях є велика заслуга „Просвіти“. Не все з задуманого встигли реалізувати „просвітяни“, зокрема створити у Львові вищий учбовий заклад для підготовки національних кадрів культпрацівників, у тому числі бібліотекарів, не всі теоретичні розробки з питань бібліотечного будівництва вдалося їм втілити в життя. Тому так важливо у наш час, в процесі невеликого відродження національної культурної спадщини, болісного пошуку виходу з складного лабіринту безлічі проблем і негараздів, в якому перебувають зараз бібліотечні установи, виявити і повернути з небуття імена провідних діячів історичної „Просвіти“, творчо засвоїти її набутки.

КОМЕНТАРІ

¹⁾ Дана стаття є продовженням циклу публікацій «Бібліотечна діяльність товариств „Просвіта“» (див: *Зархський С.Л.* Товариства „Просвіта“ і бібліотечна справа / Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи: Зб. наук. праць. – К., 1993. – С. 75–83).

²⁾ Ільницький Василь (1823–1895) – письменник, педагог, директор академічної гімназії у Тернополі, а з 1368 р. – у Львові, активний діяч „Просвіти“, зробив добродійний внесок для створення бібліотеки при товаристві.

³⁾ Сушкевич Корнило (1840–1885) – галицький громадський діяч, член-засновник „Просвіти“, Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), Руського Педагогічного Товариства, перший голова НТШ з 1874–1885 рр., активно займався справами організації бібліотек в „Просвіті“ й НТШ.

⁴⁾ Кузеля Зенон (1882–1952) – український етнограф, мовознавець, бібліограф, журналіст, громадський діяч, голова НТШ в 1949–1952 рр., написав ряд праць з питань теорії і практики бібліотечної справи („Діль і значіння студентських бібліотек“ (1910 р.), „Про діловодство в народних бібліотеках“ (1912 р.), „Про читальні й народні бібліотеки в чернівецькій окрузі“ (1912 р.) та ін.).

⁵⁾ Крип'якевич Іван (1886–1967) – історик, дійсний член НТШ (з 1911 р.), АН

України (з 1958 р.). Активно співробітничав з львівською „Просвітою“, опублікував з її виданнях понад 10 книжок з історії України та багато статей (частину – під криптонімами L.K., L.Kp-ч).

⁶⁾ Галяк Антін – організатор мережі філій „Просвіти“ в Галичині, автор багатьох публікацій у виданнях товариства. В ранній період працював штатним бібліотекарем львівської „Просвіти“ і багато зробив для її становлення.

⁷⁾ Галушчинський Михайло (1878–1931) – громадський і освітній діяч Галичини, голова львівського товариства „Просвіта“ в 1923–1931 рр., автор численних праць з питань організації народної освіти і культурно-освітньої роботи.

⁸⁾ Сірополко Степан (1872–1959) – видатний педагог і бібліолог, діяч „Просвіти“, один з творців нового українського шкільництва, теорії бібліотекознавства та книгознавства. З 1920-х років – в еміграції в Польщі і Чехословаччині. Автор численних наукових праць з питань бібліотечної справи, зокрема, „Народные библиотеки на Полтавщине“ (1912), „Украинская книга в народных библиотеках Харьковской губ.“ (1913), „Вирчевий каталог шкільної і народної бібліотеки“ (1918), „Народні бібліотеки“ (1919), „Книжка в культурно-освітній праці серед дорослих“ (1925), „Бібліотечна справа на Сов. Україні за останнє десятиліття“ (1928), статей в часописі „Народна Просвіта“.

⁹⁾ Дорошенко Савченко Наталія (1888 – ?) – громадська діячка, педагог, в 1917–1920 рр. – організатор і директор першої т. зв. „земської“ української гімназії в Полтаві. В 1921–1939 рр. – бібліотекар централі „Просвіти“ у Львові; автор багатьох науково-популярних і бібліотекознавчих праць. У певний час – в еміграції в США.

¹⁰⁾ Левицький Віталій – активний діяч львівської „Просвіти“, педагог, організатор бібліотечної мережі в осередках товариства, автор багатьох праць з питань бібліотечного будівництва: „Про найнижчий ступінь бібліотечної освіти“ (1934), „Про освіту бібліотекарів“ (1934), „Як читати ділові бібліотечні книжки“ (1934), „Бібліотека – школа життя“ (1936) та ін.

¹¹⁾ Калинович Іван (1884–1927) – видатний український бібліограф, видавець, політичний діяч. Уклав багато бібліографічних праць з українознавства, книгознавства (частину – під псевдонімом Демко Лютай). Редактор видань „Просвіти“, автор ґрунтовного бібліографічного покажчика «Спис видань товариства „Просвіта“ у Львові. 1868–1924» (Львів, 1926).

¹²⁾ Магалєс Семен (1885 – ?) – культурно-освітній і військовий діяч. З 1922 рр. директор організаційного апарату Головного Виділу „Просвіти“ у Львові. Доклав багато праці для відновлення і розширення мережі осередків товариства на теренах України, що перебували під владою Польщі. Автор статей у виданнях „Просвіти“, „Книжка на село“, „Голосне читання“, „Часопис в освітньо-виховній роботі“, „Бі фронті до книжки“ та ін.

Примітки:

1. Устав товариства „Просвіта“ // Правда. – Львів. – 1868. – № 38.

2. Павлик М. Про русько-українські народні читальні. – Ч. 1. – Львів, 1887, – 184 с.
3. Кузеля З. Як закладати і провадити народні бібліотеки по селах: Накладом Т-ва „Просвіта“. – Львів, 1910. – 32 с. – („Просвітні листки“; № 31).
4. Галяк А. Програма діяльності філії Товариства „Просвіта“: На підставі рефератів I-го українського просвітньо-економічного конгресу. – Львів, 1910. – 16 с.; Інструкція для люстраторів Читальень „Просвіти“. – Львів, 1910. – 16 с.; Правильник діяльності для Читальень Товариства „Просвіта“. – Львів, 1913.
5. Целевич В. Віднова життя і відбудова майна просвітних товариств. – Львів, 1918. – 34 с.
6. Сіроположко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи: Накладом Фонду „Учітеся брати мої!“. – Ч. 8. – Львів, 1924. – 128 с.
7. Галушинський М. Українські народні бібліотеки і праця над поширенням книжки = Halustchynsky M. Les bibliothèques populaires ukrainiennes et la propagande du livre en Galicie. L'activité de l'organisation centrale de „Proswita“ a Lwiv (Leopold). Edition „Proswita“ a Lwiv (Leopold), 1926. – 15 с. – (Видання т-ва „Просвіта“ у Львові; Ч. 703). – Текст парал. укр. і фр. мовами.
8. Галушинський М. Позашкільна освіта: (Народина. – Освітні установи. – Організаційні форми. – Мета): Відбитка з «Календаря „Просвіти“ на 1928 р.». – Львів, 1927. – 46 с.
9. Залізняк М. Про бібліотеки загальної освіти // Письмо з „Просвіти“. – 1911. – С. 143.
10. Калинович І. Що потрібно робити в читальнях „Просвіти“: Програма, розподіл та календар просвітницької праці. – Львів, 1926.
11. Магалак С. Спис сконфіскованих і заборонених українських книжок та друків у Польщі до 30 червня 1937 р.: Порадник для бібліотек. – 2-ге справл. і допов. вид. – Львів, 1937. – 36 с. – [Перше видання вийшло у 1931 р. – С.З.]
12. Левицький В. Порадник для бібліотекарів. – Львів, 1938. – 128 с. – (Видання т-ва „Просвіта“; Ч. 854; Сер.: „Підручна просвітня б-ка“; Ч. 1). – Бібліогр.: с.116–126;
13. Порадник для бібліотекарів. – Краків–Львів: Укр. вид-во, 1943. – 84 с. – (Укр. Центр. Комітет; Вид. відділу культ. праці; Ч. 2).
14. Кузеля З. Про народні й вагдрівні [пересувні – С.З.] бібліотеки // Письмо з „Просвіти“. – 1909.
15. І.К. [Крип'якевич І.]. Бібліотека Українського педагогічного товариства // Письмо з „Просвіти“. – 1913. – № 9. – С. 266–268; Бібліотека філії „Просвіти“ // Там же. – 1913. – № 5. – С. 149–150; Бібліотека „Сільського Господаря“ // Там же. – 1913. – № 9. – С. 269; З бібліотечної організації в Німеччині // Там же. – 1913. – № 6. – С. 171–173; Народні бібліотеки в Норвегії // Там же. – 1913. – № 5. – С. 147–149; Бібліотека ВЗУ [Взаємної Помочі Учителів. – С.З.] // Там же. – 1914. – № 5. – С. 137–140.

ФОНДИ: ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

П.Б.Галченко

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ У 1866–1917 рр.

(За результатами пошукової роботи)

19 лютого (3 березня за новим стилем) 1866 р., після урочисто відслуженого у Софійському соборі протоієреєм, професором університету Фаворовим молебня з водосвяттям, на нижньому поверсі будинку Дворянського зібрання відкрилася Київська російська публічна бібліотека.

А з 20 лютого установа почала працювати для відвідувачів „всех званій“, як було написано у місцевій газеті „Киевлянин“ за 1 червня 1866 р.

У § 1 „Устава русских публичных библиотек в городах Киев, Житомир и Каменец-Подольский“, складеного у 1865 р., було записано: „Публичные библиотеки, составленные из русских книг, учреждаются в Киеве, Житомире и Каменец-Подольске под непосредственным попечительством местных губернаторов и главным покровительством Киевского, Волынского и Подольского генерал-губернатора“.

Для здійснення політики русифікації місцевий уряд почав відкривати російські школи і бібліотеки у різних центрах Київського генерал-губернаторства, що включало Київську, Подільську та Волинську губернії. Ці установи повинні були протистояти значному польському впливу, особливо після повстань 1830–1831 і 1863–1864 рр., та зростаючому молодому українському руху у південно-західному краї.

Ще 26 серпня 1865 р. від царського уряду надійшло „высочайшее повеление“ про асигнування особливих коштів на заснування бібліотек по 3 тисячі карбованців на улаштування одночасно і по 1–2 тисячі карбованців на утримання на протязі трьох років. Такі мізерні суми для організації бібліотек, в тому числі і у такому стародавньому культурному центрі, як Київ, яскраво свідчили про ставлення царського уряду до закладів культури. Адже на ці незначні кошти потрібно було орендувати приміщення, придбати устаткування, видавати заробітну плату працівникам, комплектувати фонди книгами та періодичними виданнями.

До справи улаштування бібліотеки з глибоким співчуттям поставилося дворянство на чолі з його предводителем О.О.Горватом, громадськість міста. Почали надходити пожертвування від приватних осіб – грошима та книгами.

Жертвувателі, що робили внесок в 100 карбованців і більше, згідно зі стату-

том отримували звання засновників і одержували право користуватися бібліотекою довільно, а інші, що внесли не менше 5 карбованців, – звання членів бібліотеки (їх налічувалося понад 60 чоловік). У короткий час було зібрано необхідну суму в розмірі 5 тис. карбованців (з них 2 тис. – внески засновників і членів та пожертвування населення). Звання засновників отримали такі громадяни міста, як: таємний радник І.І.Фундуклей, купці Бродський, Галаган, Ліbbe, Фіхтенгольц, Горовіц.

За читання книг і журналів у бібліотечі збиралася цілком помірною плата (15 коп. в місяць та 1 руб. 50 коп. на рік) яка була найнижчою у місті.

На самому початку свого існування Київська російська публічна бібліотека (як називалася вона до підпорядкування у 1891 р. міській Думі) мала характер академічної установи, призначеної для „поважних“ занять. Тому фонд її поповнювався, головним чином, літературою наукового змісту, а придбання белетристики почалося тільки після передачі бібліотеки у розпорядження міста. Але і ці твори друку мали переважно академічний характер.

За статутом бібліотеки читачам не дозволялося видавати книги додому.

Протягом 45 років бібліотека шість разів змінювала своє місцезнаходження, причому тулилася то на задвірках, то у підвалі, то трохи не на горіщі. Тому і відшукати її відвідувачу було дуже важко. Багато киян на той час навіть не підозрювали про існування публічної бібліотеки, і тільки після переїзду у нове приміщення (1911 р.) авторитет її значно підвищився.

На початку існування фонд Київської російської публічної бібліотеки був дуже бідним – складався з 365 придбаних і 302 книг, що були подаровані населенням, та 43 назв періодичних видань. Однак майже одразу почали надходити пожертвування від організації і громадян міста. Найбільші грошові внески у перший період діяльності бібліотеки серед установ було одержано від Київського губернсько-статистичного комітету, а серед приватних осіб – від князя Лопухіна, купців Бродського, Горовіца, Вайнштейна, Хрянова та ін. У 1875 р. у власність бібліотеки передали книги Н.М.Семетовський і Є.Я.Федоров. 1885 р. Київській публічній бібліотечі було подаровано багатотомне „Полное собрание Законов Российской Империи“.

Але найбільшим книжковим дарунком за перші 50 років існування стала бібліотека Володимира Михайловича Юзефовича, сина колишнього голови комітету Публічної бібліотеки Михайла Володимировича Юзефовича.

16 вересня 1893 р. на ім'я Київського міського голови С.М.Сольського надійшов лист від брата власника бібліотеки Бориса Михайловича Юзефовича, в якому йшлося про те, що після смерті Володимира Михайловича залишилася чудова бібліотека у кількості 13887 томів, яку автор листа пропонував місту прийняти як дарунок. Але при цьому ставилися певні умови, зокрема, щоб для зберігання цієї колекції було виділено окреме приміщення і створено відділ ім.В.М.Юзефовича, а також організовано її перевезення з Санкт-Петербурга до Києва.

Міська Дума на засіданні 7 жовтня 1893 р. вирішила прийняти у дарунок бібліотеку В.М.Юзефовича і перевезти зібрання за рахунок міських коштів.

Після доставки колекція довгий час залишалася нерозібраною і знаходилася у ящиках, тому що після передачі публічної бібліотеки у відання міста і аж до затвердження її ст. уту 13 листопада 1895 р. при міській управі не існувало ніякого спеціального органу для завідування бібліотекою. У лютому 1896 р. знову було створено комітет Київської міської публічної бібліотеки, який тільки роком пізніше розглянув проект каталогу бібліотеки В.М.Юзефовича і постансвив приступити до його складання і друкування. Але вийшов у світ цей каталог лише у 1899 р. Копія його зберігається у музеї Національної парламентської бібліотеки.

На кінець XIX ст. (1900 р.) книжковий фонд Київської публічної бібліотеки нараховував 28613 томів (17414 назв).

Аналіз вимог читачів на російську художню літературу за 1897–1900 роки дозволив виявити найбільш читаних письменників. Безперечним лідером був Л.Толстой, попит на твори якого майже вдвічі перевищував кількість запитів на видання М.Лескова, який за популярністю знаходився на другому місці. Далі йшли: О.Островський, В.Немирович-Данченко, О.Апухтін, І.Тургенев, В.Крестовський, О.Писемський, М.Салтиков-Шчедрін, Ф.Достоевський. І тільки на двадцятому місці – О.Пушкін. Серед іноземних письменників лідирував Е.Золя, що значно випереджав інших авторів – Г.Сенкевича, У.Шекспіра, Д.Боккаччо, В.Гюґо, Ф.Шпільгагена, І.Гете, Г.Гейне, Марка Твена, О.Дюма, Г.Ібсена та ін.

Найбільшим попитом серед періодичних видань у 1895–1899 рр. користувалися „Русская мысль“, „Русское богатство“, „Вестник Европы“, „Мир Божий“, „Северный вестник“, «Литературное приложение к „Неделе“», „Исторический вестник“, „Наблюдатель“, „Научное обозрение“ тощо.

Після переїзду бібліотеки в нове приміщення у 1911 р. її фонд почав інтенсивно зростати. Але з початком у 1914 р. Першої світової війни і можливою необхідністю евакуації бібліотеки, а також внаслідок недостатності коштів і підвищення вартості книг, відбувається зменшення обсягу надходжень друкованих видань. Так, за період з 1914 по 1917 рр. фонд бібліотеки збільшився лише на 3138 томів. Зокрема, у постанові бібліотечного комітету від 23 вересня 1915 р. було запропоновано резолюцію про повне утримання від подальшої купівлі „впредь до выяснения военных обстоятельств“. І хоча у грудні 1915 р. комітетом було дозволено придбавати літературу, проте надходження видань звелось до мінімуму.

Значним досягненням на той час було те, що у книжковому фонді з'явилися твори українських письменників: Г.Сковороди, П.Гулака–Артемовського, Є.Гребінки, Т.Шевченка, Г.Квітки–Основ'яненка, І.Нечуя–Левицького, Панаса Мирного, П.Куліша, Марка Вовчка, М.Коцюбинського та багатьох інших. Крім цього, були представлені збірки української поезії, прози, пісень і дум. За деякими даними окремі твори українських авторів почали з'являтися у бібліотечі ще у 80-х роках XIX ст., але вони знаходилися у запасниках. Крім того, бібліотека мала окремі твори К.Маркса, Ф.Енгельса, В.І.Леніна та інших авторів соціал-демократичної та ліберальної орієнтації, що були дозволені цензурою.

Найбільшою популярністю серед читачів користувалися белегристика, вилан-

ня з медицини, філології, історії, періодика.

Безперечним лідером по кількості вимог серед російських письменників у 1901–1917 рр. знову стан Л.Толстой, який випередив таких авторів, як Вербицька, Амфітеатров, Ф.Достоевський, А.Чехов, М.Горький, І.Тургенев, О.Пушкін, Л.Андрєєв, Д.Мережковський.

Серед іноземних авторів найбільшим попитом користувалися: Г.Мопассан, Г.Ібсен, Е.Золя, С.Пшибицевський, Д.Божкаччо, К.І.Гамсун, О.Уайльд, Г.Сенкевич, І.Гете, Ф.Шиллер, Д.Байрон.

Серед українських авторів читачі найчастіше зверталися до творів М.Грушевського.

Великою популярністю користувалися журнали „Русское богатство“ та „Современный мир“ (до 1907 р. „Мир Божий“), які за кількістю вимог набагато випереджали такі журнали, як „Русская мысль“, „Вестник Европы“, „Образование“, „Исторический вестник“, „Вестник иностранной литературы“, „Современник“, „Русская старина“ та ін. З київських періодичних видань найбільший попит мали „Киевская старина“, „Труды Київської Духовної Академії“, „Киевские Университетские Известия“, „Циркуляры по Киевскому учебному округу“, „Известия Киевской Городской Думы“, „Записки Киевского отдельного императорского общества“.

У цей час продовжували надходити пожертвування і подарунки від приватних осіб та організацій. Найбільше книг і брошур надійшло від Н.Тулуба – 2456 прим., А.Сидорова, голови Київського тимчасового комітету, – 251 прим., протоієрея І.Королькова – 162 прим., Малініна – 147 прим., П.Венюкова – 144 прим., Н.Бубнова – 139 прим. Серед установ значні пожертвування надійшли від місцевого цензурного комітету (Тимчасовий комітет) – 2024 прим., Геологічного комітету – 195 прим., Департаменту землеробства – 167 прим., видавництва „Сотрудник“ – 146 прим.

Крім того, з'явилися у фонді і цікаві колекції. Так, наприклад, професор І.В.Лучицький подарував велике і надзвичайно цікаве зібрання (головним чином іноземними мовами), яке налічувало понад 4 тис. книг з питань історії, деякі з них дуже цінні і рідкісні.

У серпні 1915 р. А.О.Беретті (онук академіка О.В.Беретті) передав в дар бібліотеці свою багату – біля 4 тис. видань – колекцію літератури з статистико-економічних питань, а також біля 300 альбомів і книг з архітектури, мистецтва, зібраних батьком і дідом. Сюди входили і рідкісні видання XVI–XVII ст., наприклад „Vitruvens“ французькою мовою.

До 1904 р. як окремих розділ фонду існував відділ „Антикварные периодические издания из библиотеки бывшего министра Трошинского, пожертвованные Е.Я.Федоровым“ обсягом 1864 прим. Крім зазначених пожертвувань до основного фонду увійшла також цінна бібліотека Слов'янського товариства.

У зв'язку із скасуванням генерал-губернаторства (1917 р.) антикелярія цього відомства передала до публічної бібліотеки декілька тисяч примірників різноманітних журналів, пам'ятних і довідкових краєзнавчих видань.

Серед проблем, які існували на той час у бібліотеці, однією з найгостріших була проблема збереження книжкового фонду. Значна частина читачів займалася псуванням і крадіжкою книг, а вирізання з видань окремих сторінок і цілих статей стало дуже розповсюдженим явищем. Так, коли після Лютневої революції відмінили цензуру і було зроблено спробу видавати публіцистичні повернені з цензурного комітету журнали, що підлягали у свій час конфіскації, то ввечері того ж дня виявилось, що з усіх виданих журналів вирізані найкращі статті.

Ще одним негативним явищем, яке заважало нормальному функціонуванню бібліотеки, була наявність у її приміщенні інших установ. Так, спочатку тут розмістилася безплатна юридична консультація, а згодом у бібліотеку перевели відділ народної освіти міської управи.

Однак головною проблемою залишався незадовільний стан комплектування фондів. У 1916–1917 рр. бібліотекар Л. Лічков (посада бібліотекаря на той час фактично відповідала директорській, її займав керівник бібліотеки) відправив від імені бібліотеки понад 1000 листів на адресу різноманітних установ, товариств, міністерств, департаментів, приватних осіб з проханням про надсилання книжкових пожертвувань. Це сприяло значній активізації надходження у фонд творів друку, що мало велике значення, адже у цей час в бібліотеці з'явилися читачі нової формації, зросли їхні вимоги.

Після приходу до влади уряду Центральної ради (листопад 1917 р.), який з самого початку свого існування піклувався про долю книжкових скарбів України, постала необхідність створення національної бібліотеки і Київська міська публічна бібліотека була серед можливих претендентів на це звання.

У друкованому звіті бібліотеки за 1914–1917 рр. Л. Лічков підняв питання про те, що публічна бібліотека є фактично головною для інших міських, і тому вона повинна бути джерелом і центром розподілу книг. Він підкреслював, що якщо бібліотека стане національною, то для її нормального функціонування потрібне буде додаткове приміщення. Крім того, з метою придбання книжкового майна для національної бібліотеки потрібні будуть спеціальні кошти.

Йшлося у звіті про те, що незалежно від того, буде чи не буде вона національною, необхідно організувати у Публічній бібліотеці відділ книг українською мовою (почали його формувати у 1917 р.), а також відділи польської, єврейської, краєзнавчої літератури та відділ видань, що стосуються питань земського і міського господарства і самоврядування. Підкреслювалася також необхідність приступити до придбання книг іноземними мовами.

Робота по вивченню фондів бібліотеки триває. У наш час, коли на порядку денному постало питання відродження національної культури, всебічне вивчення документів стосовно історії Київської публічної бібліотеки у період її становлення допоможе виявити найбільш цінні видання, які були втрачені у різні часи, і, можливо, віднайти і повернути їх у фонд бібліотеки.

ЛІТЕРАТУРА

В. Г. (Горленко). Киевская Публичная Библиотека. – Киев. старина. – 1888. – № 8 (т. 22). – С. 27–31.

Выбор распорядителей русской библиотеки в Киеве. – Киевлянин. – 1865. – 23 сент.

Каталог книг Киевской Городской публичной библиотеки отдела имени В. М. Юзефовича. – К.: Тип. С.В.Кульженко, 1899.

Киевская городская публичная библиотека: Отчет о состоянии и деятельности Киевской городской публичной библиотеки, 1895–1917. – К.: Тип. Милевского, 1896–1918.

50-летие Киевской городской публичной библиотеки (19 февраля 1866 – 19 февраля 1916). – Киев. старина. – 1916. – 19 февр.

Пятидесятилетний юбилей Киевской городской библиотеки. – Последние новости. – 1916. – 19 февр.

Тысяченко-Саливан Г. Пятидесятилетие Киевской публичной библиотеки (19 февраля 1866 – 19 февраля 1916). – Киев. городские известия. – 1916. – № 5. – С. 141–147.

Сорокалетие Киевской русской, ныне городской публичной библиотеки. – Киевлянин. – 1906. – 18 февр.

Сафронев Н.С. Русские библиотечные здания. – Библиотекарь. – 1912. – Вып. 1. – С. 1–7.

В.Ю. Соколов

ПРИРОДНИЧО–НАУКОВА КНИГА У ФОНДАХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ XVIII ст.

XVIII ст. в історії української культури було надзвичайно складним і суперечливим. В цей час Лівобережна Україна була під владою Росії, а Правобережжя зазнавало польського панування. Розвиток культури в цих регіонах проходив неординарно. Та розглядаючи культуру роз'єднаних українських земель треба пам'ятати, що це культура одного народу, не зважаючи на всі відмінності і суперечності.

Однією з вузлових проблем історії культури є історія книги. Історія друкарства, книжкової торгівлі, бібліотек відбиває головні напрямки ідейної боротьби в суспільстві. В книгах ніби матеріалізується тісний зв'язок і взаємообумовленість процесів розвитку суспільно-політичної і науково-технічної думки, літератури, мови, мистецтва.

Розвиток виробничих сил, науки, буржуазних відносин сприяв виникненню і обумовив формування природничо-наукової і технічної літератури. У XVIII ст.

природничі знання часто перемежуються з іншими, зокрема, з філософськими, тому не дивно, що в бібліотеках філософські трактати та рукописи були найпоширенішими серед книг, що мали відомості з природознавства, порівняно з іншими виданнями природничо-наукової тематики. У другій половині XVIII ст. з'являється вже значно більше оригінальних праць природничо-наукової тематики, присвячених тій чи іншій галузі знання. Наукова література в більшості своєї надходила в Україну у вигляді перекладів наукових праць з Європи, та чимало праць було написано і вітчизняними авторами.

Незважаючи на поживлений рух рукописів і друківаних книжок серед різних верств населення, основними осередками „вченої книжності“ були бібліотеки. Розвиток бібліотек в Україні має давні витoki. При кожному монастирі була своя бібліотека і спеціальні „книгописні келії“, де ченці переписували книги для бібліотеки монастиря. Часто книги монастирів передавалися заможними людьми як пожертвування.

У середньовічній Україні однією з форм розвитку мережі бібліотек стали книжкові збірки братств, в статутах яких читання було обов'язковим для всіх членів. Братства регулярно виділяли кошти на купівлю книг. Звичайно, читалася в більшості богословська література. Братчики не тільки читали, але й коментували Біблію. Так, Львівське братство мало власну бібліотеку, яка у 1688 р. налічувала 397 книг [1]. Цими книжками користувалися вчителі, учні братських шкіл, працівники друкарень, автори передмов до книжок, які видавалися братством. В більшості це були книги античних авторів, гуманістів та релігійна література. Тільки братства Львова, Вільно, Могилева володіли власними, добре оснащеними, діючими тривалий час, друкарнями. Інші братства робили замовлення на друкування книг в приватних чи монастирських друкарнях, аби займалися видавництвом періодично.

Друкарню Львівського братства було організовано не тільки для роздрукування літургійних і богословських текстів, а й для задоволення потреб суспільно-політичної та освітньої діяльності братств. З 1630 року до 40-х років XVIII ст. основна увага приділялася підготовці літургійних книг. В цей період видавалося також багато букварів і різних учбових посібників для початкового навчання. З середини XVIII ст. кількість світських видань дещо збільшилася. Зокрема у 1745 р., спільними силами братської друкарні і друкарні єзуїтської колегії була надрукована „Філософія Арістотелева“ М.Козачинського латинською мовою, в основу якої було покладено курс лекцій з філософії, читаний в Київській Академії [2]. З 30-х років XVII ст. продаж книг був головним джерелом доходів братств. Значна частина прибутків розповсюджувалась безкоштовно серед представників українського, грецького, молдавського духівництва, монастирів та серед інших братств. В 1788 р. Львівське братство було закрито, а його друкарню передано Ставропільському інституту, заснованому у 1790 р.

Хоча бібліотеки братств були численні, їх фонди за кількістю значно поступалися перед бібліотеками навчальних закладів, монастирів, приватними бібліотеками заможних людей. Так, у Львові ще у другій половині XVIII ст. найбільшу

бібліотеку мав Валер'ян Альннех. З 1248 книжок тут було 308 – з медицини, 162 – з астрономії [3].

Однією з найбільших бібліотек в Україні у XVIII ст. була бібліотека Києво-Могилянської колегії. Її фонди складалися з книг Києво-Печерської лаври, дарунків та пожертвувань видатних діячів. Відомо, що понад 2 тисячі книг передав до бібліотеки Києво-Могилянської колегії Петро Могила, а до складу його бібліотеки перейшли в свою чергу книжки Йова Борецького та частина бібліотеки друкаря і письменника Тараса Земки. Бібліотека Академії комплектувалася на протязі майже двох століть і являла унікальне зібрання книг. Вона мала велике значення для формування світогляду викладачів та студентів. Але про її фонди можна дізнатися тільки з архівних документів, так як більшість книжок згоріла при пожежах 1780 р. і 1811 р. У 1768 р. була створена окрема бурсацька бібліотека для незаможних студентів. Її заснував історик Н.Бантшиш-Каменський. В 1780 р. бурсацька та академічна бібліотеки об'єднали свій фонд, який становив 12 тисяч книжок, але пожежа того ж року знищила більше 10 тисяч книг [4]. В бібліотеці зберігалася велика кількість рукописів, хронік, літописів, лекцій професорів, один примірник яких повинен був обов'язково знаходитися в бібліотеці, конспекти студентів та їх наукові праці. Більшість книжок у фонді була латинською мовою. Крім друкованих видань – багато рукописів, зокрема з природознавства, як наприклад „Трактат про основи першої і найблагороднішої науки загальну математику або про арифметику“, написаний у Львові у XVII ст. [5]; рукописні курси лекцій з математики Ф.Прокоповича; багато книжок XVII ст., серед них книга „Аристотелівські проблеми або питання про природу людини“ Касіяна Саковича, що була видана в 1620 р. в Кракові та „Трактат про душу“, надрукований тут же в 1625 р. – обидві є перекладом з латинської на польську мову [6]. Звичайно, зберігались і книги, видані в Москві та Петербурзі, такі як „Арифметика“ Л.Магнішкого (1703 р.), „Геометрія, Славенски Землемерие“ (1708 р.), підручники з арифметики М.Курганова, з алгебри – Д.Анічкова, з геометрії – Л.Ейлера та інші. Наприкінці XVIII ст. використовували посібник І.Фальковського „Всеобщая математическая хронология, гномоника и церковная Паскалия“ [7].

В Академії цікавилися питаннями природознавства, і рукописні переклади часто робилися професорами. Так, С.Славинецький у 1658 р. переклав на слов'янську мову основну працю вченого-гуманіста А.Везалія по анатомії людини. В бібліотеці був також його переклад І. Блеу „Зерцало всея вселенная или Атлас новый“, зроблений у 1657 р. в Москві [8]. Більшість рукописів була з філософії. До нашого часу виявлено понад 200 рукописів, які зберігаються в ЦНБ ім.В.І.Вернадського НАН України. Всі вони написані латинською мовою. Наприклад, в рукописному трактаті С.Яворського „Психологія“, в основу якого було покладено лекції, прочитані в Києво-Могилянській колегії у 1691–1693 рр., є відомості з біології та фізіології. Підручники з філософії, які використовувалися в Академії в першій половині XVIII ст., були написані в цьому ж навчальному закладі латинською мовою і викладали предмет в руслі філософії Аристотеля і схоластики. Серед них праці С.Кулябки, М.Козачинського та ін.

Свої наукові праці і рукописи курсів лекцій з філософії залишили такі видатні діячі, як І. Поповський, Х. Чарнушкий, Ф. Прокопович, А. Дубжевич, Г. Миткевич, Г. Кониський та ін. З середини XVIII ст. фонд бібліотеки Києво-Могилянської академії налічував біля 7 тисяч книжок. Але видань, що висвітлювали б нові досягнення західноєвропейської думки, було недостатньо, бо не було коштів на їх придбання. Цікаво, що однією з причин приїзду М. Ломоносова до Київської Академії у 1733 р. було бажання ознайомитися з різними літописами і прочитати нові природничо-наукові книги. Але Ломоносов не задовольнив повністю своєї потреби, так як окрім подарованих книг Академія на свої кошти у першій половині XVIII ст. майже нічого не придбала [9]. У другій половині XVIII ст. фонд бібліотеки почав поповнюватися не тільки за рахунок пожертвувань та подарунків видатних діячів, але й через закупівлю. При Академії був спеціальний комісіонер, через якого можна було замовити потрібні книги. У Бреславі також друкувалися книжки на замовлення Академії [10]. Книги надходили з-за кордону: Риму, Венеції, Флоренції, Парижа, Берліна, Лейпцига, Амстердама, Кракова, Вільно, Варшави та ін. Багато книжок надходило з Москви та Петербурга через вихованців Академії, які працювали на різних державних та церковних посадах або в посольствах Росії. Значну кількість книг привозили до Києва італійські купці з Ломбардії. Але мав місце і зворотний зв'язок. Деякі професори при переїзді на нове місце праці забирали книжки з собою. Так, книги були вивезені до Смоленської та Чернігівської семінарій. Такий жвавий рух книг в Україні задовольняв широкий попит різних верств населення в різноманітній літературі, в тому числі і з природознавства та техніки.

Значну бібліотеку мав і Львівський університет, створений у 1661 р. [11]. В 70–80-х роках XVIII ст. під впливом ідей просвітництва в університеті позвалися дослідження в галузі природничих наук. З 1782 р. тут працює видатний вчений і революціонер, професор І. Мартинович. Курс фізики він читав за власним підручником, написав працю „Хімічні дослідження галицької нафти“. За власним підручником фізику читав в кінці століття і І. Заманчик (Сементюк), який організував в університеті перший фізичний кабінет. Професор Б. Гаке викладав в університеті курс „Спеціальної натуральної історії“, куди входила і геологія.

Випускники Києво-Могилянської академії, інших учбових закладів, сини козацької старшини часто виїжджали до Європи для продовження навчання. Повертаючись в Україну, вони несли досягнення західної науки та культури, привозили багато книжок. Мандрі „спудеїв“ від школи до школи сприяли тому, що курси, які читали в тій чи іншій школі, опинялися в бібліотеках інших шкіл і широко там використовувалися. Серед книг, якими користувалися київські студенти, траплялися курси з уніатських та католицьких шкіл. Розповсюджувалися київські рукописи і серед монастирських бібліотек Правобережжя.

Коло читання книжок та їх тематика все більш розширюються, особливо з другої половини XVIII ст. До наукових знань починають залучатися не тільки наукові діячі, можновладці, церковна верхівка, викладачі і студенти, але й військові, міщани, купці, ремісники, освічені селяни. Так, наприклад, при описі майна

майора, що загинув в період російсько-турецької війни у 1774 р., було складено список книг його невеликої бібліотеки з 19 назв. Серед них були 3 рукописні книги: з геометрії, медицини, фортифікації [12].

На Лівобережній Україні в приватних збірках козацької старшини були поширені різні описи подорожей, атласи, карти, підручники з географії та ін. [13]. У „Щоденнику“ М.Ханенка, написаному в 1727–1734 рр. і 1741–1753 рр. можна знайти багато відомостей про життя козацької старшини того часу, стан освіти та рівень їх кругозору. Навчаючись у Київській, а пізніше у Львівській академіях, Ханенко постійно цікавився книгами, виписував їх з-за кордону, обмінювався з іншими книголюбамі. В його бібліотеці були книги з географії, техніки, фізики, зокрема, з експериментальної фізики, видані латинською, польською, німецькою мовами. Ханенко займався перекладами з латинської мови на російську, в тому числі книг з біології [14]. Ще один щоденник залишив генеральний підскарбій Я.А.Маркович, який він вів з 1717 по 1767 рр. Записи Марковича – представника козацької старшини і улюбленого учня Ф.Прокоповича свідчать про його широкі інтереси, в тому числі до природничих наук, зокрема до космографії. Починаючи з 40-х років, він регулярно передплачує і читає газети і журнали, в тому числі французькі і німецькі [15].

В бібліотеці Я.А.Марковича в 1725 р. налічувалося 375 книг, здебільшого богословського, філософського, історичного змісту, 5 книжок з медицини. В майбутньому його бібліотека поповнюється новими виданнями, зокрема природничо-наукової тематики: „Книги мировоззреній или мнение о небесных глобусах и их украшениях“ Х.Гюйгенса; „Описание Земли Камчатки“ С.П.Крашенинікіова та ін. Я.Маркович досконально законспектував книгу Антоні ван Левенгука „Обсервация“ [16].

Серед вищого духовництва та чиновництва багато хто мав власну бібліотеку. У архімандрита Києво-Братського монастиря Сильвестра Ляскоронського (помер у 1754 р.) у бібліотеці налічувалося 36 книжок, більшість яких була латинською мовою. Серед них були книжки з філософії, а також курс з загальної географії [17]. На той час великими книжковими зібраннями були: бібліотека Ф.Лопатинського, яка налічувала 416 книг, І.Самойловича – 1147, Ф.Прокоповича – 3205 книг і рукописів – одна з найбагатіших [18]. Більше як половину останньої склали світські видання. Майже всі книги було написано іноземними мовами: польською, латинською, французькою, німецькою, англійською. Готуючись до лекцій з філософії чи з фізики, математики, логіки та інших дисциплін, Ф.Прокопович використовував не тільки свою але й фонди інших бібліотек, як, наприклад, бібліотеки київського губернатора Д.М.Голіцина. Непогано була представлена в його бібліотеці природничо-наукова і технічна література. Тут були книги з математики, зокрема „Арифметика“ Л.Магніцького і „Таблицы логарифмов“, з фізики – праці Р.Бойля, Бекмана, Кеплера латинською мовою, а також книги з астрономії, біології, медицини, географії, анатомії, зоології, фізіології. Багато книг було з медицини, серед них праці Гіппократа, Галена, „Медицинский лексикон“, книги з практичної медицини, хірургії, фармакології тощо. Значне місце серед

книг природничої тематики займали видання з географії, карти, атласи [19].

Про склад фондів бібліотек видатних діячів України першої половини XVIII ст. в якійсь мірі можна судити з каталогу бібліотеки Стефана Яворського (1658–1722). Деякий час він працював професором Києво-Могилянського колегіуму, де викладав піїтику, риторичу, філософію, богослов'я. Яворський сумлінно збирав і поповнював свою бібліотеку, яка в 1716 р. налічувала біля 600 книг, в тому числі 28 рукописних. Дві третини з усіх видань написані латиницею. Більшість книг була релігійного змісту, 26 книг – з філософії, 3 – з географії, 2 – з природознавства, біля 30 – з медицини. В 1734 р. його бібліотеку було передано до Харківського колегіуму [20]. В той час власники бібліотек часто дарували, жертвували або заповідали книжки своїх бібліотек навчальним закладам, монастирям, іншим особам.

Природничо-наукова книга у XVIII ст., особливо у другій половині, починає займати більш значне місце у фондах бібліотек та поширюється серед читачів. З кінця XVIII ст. під впливом ідей просвітництва, розвитку виробничих сил, науки і техніки потяг до природничо-наукової книги стає невід'ємною потребою життєдіяльності суспільства. Цю потребу задовольняє широкое розповсюдження рукописів, а також книговидаць природничо-наукової тематики. Зростає попит на наукову літературу, потреба в прикладних спеціальностях викликає появу учбових посібників з природознавства та техніки. Внаслідок обмеженої кількості і великої вартості друкованих видань, твори природничо-наукової тематики більше розповсюджувалися в рукописах. В природничо-науковій книзі прослідковується розподіл за жанрами, видами і типами літератури та за тематикою. Центрами розповсюдження наукових знань, підготовки вчених кадрів, збереження та використання природничо-наукової літератури були учбові заклади, які сприяли поживленню руху книги в суспільстві.

Примітки:

1. Исаевич Я.Д. Роль братств в издании и распространении книг на Украине и Белоруссии (кон. XVI–XVIII вв.) // Книга и графика. – М.: Наука, 1972. – С. 128.
2. Исаевич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури, XVI–XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 185.
3. Історія Львова. – К., 1984. – С. 76.
4. Хижняк З.И. Киево-Могилянская Академия. – К.: Высшая школа, 1988. – С. 139.
5. Булгаков М. История Киевской Академии. – СПб., 1843. – С. 152.
6. Нічик В.М. Філософія в Київській Братській школі // Філ. думка. – 1982. – № 2. – С. 58.
7. Булгаков М. История Киевской Академии. – СПб., 1843. – С. 152.
8. Нічик В.М. Изучение системы Коперника в Киево-Могилянской академии // Филос. науки. – 1974. – № 1. – С. 115.
9. Вишнякский Д. Киевская Академия в первой половине XVIII столетия. –

К., 1903. – С. 287.

10. Савич А. Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII ст. – К., 1929. – С. 286.

11. Лазаренко Е.К. 300 лет Львовского университета. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1961. – С. 91.

12. ЦДІА. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 7550.

13. Історія української культури / Під ред. І.Крип'якевича. – Нью-Йорк, 1990. – С. 134.

14. Литвиненко М.А. Джерела історії України XVIII ст. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1970. – С. 169.

15. Дневные записи Я.Марковича. – Т. 1. – М., 1859. – С. 210.

16. Хотеев П.И. Книга в России в середине XVIII века: Частные книжные собрания. – Л.: Наука, 1989. – С. 26.

17. Там же. – С. 50.

18. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. – Кн. 1. – Від найдавніших часів до кінця XIX століття. – К.: Либідь, 1991. – С. 366.

19. Лупнов С.П. Книга в России в послепетровское время. 1725–1740. – Л., 1976. – С. 264.

20. Маслов С.И. Библиотека Стефана Яворского. – К., 1914. – С. 26.

А. П. Корнієнко

ПРО ЗНИЩЕННЯ ТА ВИВЕЗЕННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ УКРАЇНИ: ФАКТИ ТА НАСЛІДКИ

Перед Другою світовою війною в Україні нараховувалося 44 662 бібліотеки (що майже дорівнює сьгоднішній мережі) з фондом 102 395 837 прим. Ці дані підтверджуються звітом Комітету у справах культурноосвітніх закладів за 1939–1948 рр., зробленим у 1949 р. У ньому дається посилання на державну реєстрацію бібліотек 1940 р. В інших джерелах наводяться такі шифри: 41 374 бібліотеки з фондом понад 70 млн. прим., у їх числі – 2 202 масові бібліотеки системи Наркомосу з фондом понад 31 мльн. прим., 19 296 шкільних бібліотек з фондом у 19,8 млн. прим. Проте, очевидно, ці дані все ж неповні.

Отже, бібліотечне будівництво в республіці у довоєнний період досягло таких масштабів, які перевищували його обсяги у царській Росії, випереджали за кількістю, темпами розвитку, розмахом роботи розвинуті зарубіжні країни. Бібліотеки були базами навчання, професійного становлення, змістовного культурного дозвілля, духовного збагачення мільйонів громадян України.

Це був потужний інформаційно-виховний потенціал суспільства. Саме тому серед духовних і матеріальних культурних цінностей, на винищення і вивезення

яких Гітлерівське командування взяло курс з перших же днів війни, одне з чільних місць посідали бібліотеки та їх книжкові зібрання.

1 березня 1942 р. був виданий указ Гітлера про повноваження рейхслейтера А.Розенберга щодо конфіскації і використання культурних і наукових цінностей в окупованих східних областях. В ньому зазначалося, що очолюваний Розенбергом оперативний штаб для окупованих областей мав право перевіряти бібліотеки, архіви, інші установи культури всіх видів і конфісковувати культурні цінності. Під це розпорядження потрапляли і реліквії, які перебували у власності окремих громадян, або не мали господаря, а також такі, походження яких не було з'ясоване.

7 квітня 1942 р. видається розпорядження Міністерства окупованих східних областей рейхскомісарам Остланда і України про збереження культурних і наукових цінностей для вивозу їх у Німеччину. Згідно з цим документом облік і уніфіковану обробку даних про культурні пам'ятки, дослідницькі і наукові матеріали з бібліотек, архівів, музеїв тощо, знайдені у громадських (церковних або приватних) приміщеннях, доручалося вести оперативному штабу А.Розенберга, який повинен був розпочинати свою роботу безпосередньо після зайняття певної території діючими частинами армії. Йому надавалися широкі повноваження, всі інстанції зобов'язувалися представляти необхідні відомості про те, яким чином обліковуються цінності на території окупованих областей, чи вивезені вони з місця їх знаходження і де перебувають на цей час. Направлена на збереження предметів культури діяльність допускалася лише у тому випадку, якщо провадилася спільно з штабом, який вимагав постійного інформування про характер і обсяг зібраних даних, намічених і здійснених робіт.

Про всі випадки порушення цієї постанови необхідно було повідомляти в штаб у Берліні (з поданням точного списку предметів і зазначенням місця їх зберігання та осіб, які ним відали).

У Києві від штабкомісаріату 11 квітня 1942 р. було дано вказівку місцям управи про встановлення адрес окремих жителів (вищих керівників партії, відомих людей — діячів мистецтва, культури, науки тощо, євреїв) і культурних установ міста з метою виявлення і вилучення цінностей. Йшлося також про складання окремого списку усіх закладів культури м.Києва станом на 19.09.41 р. (концертних залів, бібліотек, клубів, видавництва, книжкових магазинів).

Тобто, керівники фашистського рейху чітко усвідомлювали цінність книжкових зібрань, величезне значення бібліотек як скарбниць національної духовності і відповідно визначали свою політику щодо них. Перш за все, велося ретельне, свідоме знищення бібліотечних фондів. До переліку книг, які мали знищуватися, входила „марксистська, більшовицька, троцькістська і єврейська література“. Вивезенню ж згідно із спеціальною інструкцією підлягали рукописи, стародруки, особливо цінні видання, наукові книги, зокрема про нові сільськогосподарські, технічні культури, їх урожайність, вирощування, селекцію, пекарські і помольні властивості зерна, наукові праці в галузі медицини, техніки, література питань мистецтва, довідники, церковні книги німцями переселенців, а також радянська статистика з усіх галузей, белетристика, класика та ін.

Перед окупацією тодішнім радянським урядом було вжито заходів щодо збереження фондів бібліотек. Ряд з них евакуювали у тиллові райони, найцінніші видання з наукових, публічних і великих масових книгозбірень були передані на збереження до партійних архівів, сховані у тайниках.

Населення і бібліотечні працівники також намагалися врятувати, сховати, зберегти від бомбардувань і пожеж або від вивезення частину фондів. Проте рятували літературу, що являла цінність перш за все з ідеологічних міркувань — марксистську, партійну та ін. Основні ж книжкові фонди бібліотек республіки не вдалося своєчасно вивезти і врятувати.

За офіційними даними мережу масових бібліотек було знищено майже повністю (на 01.01.45 р. відновили діяльність лише 948 закладів). Така ж доля спіткала і шкільні бібліотеки — у 1946 р. їх залишилося всього 2 687 з фондом 1,4 млн. прим. Майже не уціліли 800 довоєнних медичних бібліотечних установ. Повністю були знищені дитячі бібліотеки (за винятком тих, що знаходилися у м.Києві), 15 обласних книгозбірень, серед яких: Запорізька, Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Полтавська, Чернігівська та ін. Дані про зруйновані, спалені, винищені бібліотеки є типовими практично для кожної області: у Запорізькій області загальна мережа бібліотек на 01.01.41 становила майже 1,2 тис., а на 01.01.46 р. їх залишилося лише 76; у Донецькій, відповідно, — 1200 і 290. Така картина характерна і для інших областей України.

Офіційні післявоєнні документи свідчать і про злочинні факти пограбувань. Так, у звіті Української республіканської комісії щодо пограбування та знищення бібліотек (1945), зокрема йдеться про долю масових і спеціальних бібліотечних закладів, багато з яких було розгромлено і спалено, а найцінніші книги і зібрання історико-архівних матеріалів і рукописів з них вилучено. З Центральної наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського НАН України окупантами було вивезено Горностаївське Євангеліє XVI ст. в срібній з позолотою оправі художньої роботи, Югославське (Сербське) Євангеліє XVI ст., науковий архів, фототеку документального матеріалу, на якій було зафіксовано десятки тисяч пам'яток культури України і багато матеріалів стосовно археологічних пошуків (всього понад 320 тис.); з Софійського собору зібрання найцінніших рукописів відправлено у Мюнхен.

Значних збитків зазнала Харківська державна наукова бібліотека ім.В.Г.Короленка, з якої було відібрано 72 200 видань, у тому числі наукова, художня література, географічні карти, іноземна періодика, технічні журнали, спецфонди, а всього знищено і вивезено 595 тис. одиниць фонду. До Німеччини було вивезено також весь довідково-інформаційний матеріал у 802 шухлядах з 1 млн. каталожних карток. Звідси окупанти забрали також евакуйований з Києва фонд Державної історичної бібліотеки України (3 тис. прим.) та бібліотеку Спілки письменників України у 7 скринях.

Зазнали збитків і бібліотека Харківського державного університету (90 тис. прим., у тому числі 63,5 тис. вивезено до Німеччини), науково-медична бібліотека (знищено до 100 тис. прим.), Центральна науково-технічна бібліотека Харківського центру науково-технічної інформації (знищено 44,5 тис. прим. книг і 1105

річних комплектів журналів). Київський державний університет було підірвано, загинула бібліотека з фондом понад 1,3 млн. прим.

З бібліотек м.Одеси вивезено 600 тис. прим. книг, м.Львова – 5 113 рукописів, 3 139 стародруків, 2 346 рідкісних гравюр.

З Київської державної обласної бібліотеки ім.ВКП(б) (тепер Національна парламентська бібліотека України), яка була базою зведення і сортування конфіскованих книг, вилучено понад 51,2 тис. найцінніших документів, знищено пожежею біля 1 млн. зібраних тут видань.

Фонди, що вивозилися, відповідно класифікувалися, сортувалися. Зокрема під №№ 90001–100000 в матеріалах штабу А.Розенберга згадуються „різні київські фонди“, під №№ 50001–55000 – книги „Вищої школи“, а також – німецькомуністичний, польський, флавіанський, харківський, антирелігійний, сімферопольський, дніпропетровський фонди.

З архівних документів і публікацій відомі деякі маршрути вивезення книжкових фондів, зокрема, це – Східна бібліотека у Берліні, Вища школа у Аннехайті, Інститут німецького народного мистецтва у Граці (Австрія), університетські бібліотеки у Дерпті (зараз Тарту), Клагенфурті, Інститут досліджень єврейського питання у Франкфурті-на-Майні.

Колишній вчений секретар відділення технічних наук НАН України А.Карпенко в листі до М.Бажана (заст. голови Раднаркому УРСР) на основі дослідження географічного і краєзнавчого характеру, проведеного бібліотекою селища Грабів Цилінцизького р-ну (біля м.Штенберг, Німеччина), доповідав, що в ній у великій кількості є книги з бібліотеки НАН України, Київського державного університету, Харківської публічної бібліотеки (орієнтовно – 40 тис. томів, у тому числі багато старовинних книг і географічних карт видання 1705 р.).

Згадуються і проміжні пункти, як в Україні (м.Кам'янець-Подільський), так і у містах колишніх союзних республік (Рига, Тарту).

За даними державної реєстрації на 15.12.46 р. всього в Україні правувала лише 9 921 бібліотека з книжковим фондом 34 757 576 прим.

Сума заподіяних збитків по галузі культури (у т.ч. з урахуванням даних по Наркомосу, НАН, Держвидав, Управлінню у справах мистецтва і кіно та Наркомохорони здоров'я) по Україні становить 11 млрд. 204 млн.крб. у грошових одиницях 1946 р.

Для часткового відшкодування втрат бібліотек на початку 1943 року при Наркомосі РРФСР був створений Держфонд літератури. З цього джерела бібліотеки України одержали 3,2 млн. прим. Крім цього, урядом було надано право опертяння обов'язкового безкоштовного примірника видань 52 обласним бібліотекам, у т.ч. і Україні. Як свідчать документи, одразу після війни питанням втрачених цінностей активно зайнялася Державна комісія по встановленню і розслідуванню злочинств німецько-фашистських загарбників та їх співників, відповідні республіканські і обласні комісії.

Але пізніше на довгі роки цю роботу було припинено внаслідок проведення керівництвом держави політики, що тримала під суворою забороною розгляд

будь-яких питань, пов'язаних з втраченою національною надбанням, зокрема книжкових багатств. В результаті і сьогодні весь обсяг збитків нашої держави залишається невідомим.

Загальну кількість втраченого фонду різні джерела дають по-різному: одні називають – понад 50 млн. прим., інші – 80 млн. прим. Немає єдиної цифри стосовно бібліотек, що загинули. Невідоме співвідношення знищеної і вивезеної літератури. Практично всюди відсутні облікові документи і довосенні каталоги. Загублені (або знищені) матеріали стосовно пунктів дислокації вивезених цінностей. У багатьох регіонах немає навіть приблизних відомостей щодо трофейних книг.

Таким чином можна констатувати, що робота по розшуку втрачених книжкових фондів бібліотек лише розпочинається. Попереду копійке і довготривале дослідження величезного масиву архівних документів, опублікованих матеріалів (деякі з них – видання 1945–1946 рр. – або зовсім відсутні у бібліотеках, або пошкоджені); уточнення даних щодо кількості бібліотек, які постраждали та обсягів книжкових фондів як в цілому по Україні, так і в кожному окремому регіоні, відомстві; створення своєрідної карти пунктів дислокації цінностей, вивезених з України та повернутих з Німеччини; розшук особистих архівних матеріалів тодішніх офіційних осіб, підпільників, ветеранів бібліотек, читачів, очевидців воєнних подій тощо.

Популюва робота державних, наукових, вузівських, обласних універсальних та інших великих бібліотек ведеться зараз за всіма основними напрямками згідно з відповідними перспективними планами. Як відомо, координаційним центром цієї діяльності є Рада з питань реституції бібліотечних фондів Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України.

У цій роботі багато спільних моментів, зокрема розшуку матеріалів в українських та зарубіжних архівах і бібліотеках тощо. Щоб не розпоршувати сили і кошти окремих бібліотек варто робити це централізовано, єдиною групою науковців, бібліографів, перекладачів, створеною під егідою вищезазваної Національної комісії.

Конче потрібні і відповідні правові документи державного і міжнародного рівнів. Все це надасть діяльності бібліотек України у даному напрямі більшої дієвості і ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий / Сост. О.В.Бушко. – К.: Полкигиздат Украины, 1985. – 617 с.

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны, 1941 – 1945: Документы и материалы: В 3-х т. – 2-е изд., доп. – К.: Наук. думка, 1985.

Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Зб. документів і матеріалів / За ред. П.М.Костриби та ін. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.

Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Упоряд.: В. М. Нем'ятин та ін. – К.: Політвидав України, 1986. – 263 с.

Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза: Документы, материалы. – М.: Воениздат, 1987. – 301 с.

Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) – 3-е изд. – М.: Экономика, 1985. – 325 с.

Про руйнування і звірства, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками в місті Києві: Повідомлення Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинств німецько-фашистських загарбників та їх спільників та заподіяної ними шкоди громадянам, колгоспникам, громадським організаціям, державним підприємствам і установами. – К.;Х., 1944. – 24 с.

О разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в г. Киеве: Сообщение Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба гражданам, колхозам, общественным организациям, гос. предприятиям и учреждениям СССР. – М.: ОГИЗ; Госполитиздат, 1944. – 16 с.

Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов, 1941–1984. – К., 1986. – 486 с.

Дубина К. 778 трагічних днів Києва: (Окупація Києва). – К.: Держвидав України, 1945. – 94 с., іл.

Грімстед П. К. Доля українських культурних цінностей під час другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв. – Львів: Фенікс, 1992. – 120 с.

Гімельдінова З. Бібліотеки України в роки Великої Вітчизняної війни // Бібліотекознавство і бібліографія. – 1985. – Вип. 25. – С. 10–16.

Мазурицький А. Реституція книжних зібрань // Кн. дело. – 1993. – № 3. – С. 54–56.

Федорук О. Повернення культурних цінностей – повернення національної гідності // Віче. – 1993. – № 3. – С. 20–27.

Субота Б. До злагоди через справедливість: (Про повернення культ. цінностей укр. народу, які вивезли гітлерівці під час другої світової війни) // Голос України. – 1992. – 10 черв. – С. 13.

З ІСТОРІЇ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Г.І. Ковальчук

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ ТА ЇХ РОБОТИ З ЧИТАЧАМИ У 1927–1928 РОКАХ

Дослідження, про яке йдеться, було першим в Україні анкетним соціологічним вивченням бібліотек та їх читачів. В жовтні 1926 року був створений Кабінет вивчення книги і читача при секції соціології книги Українського наукового інституту книгознавства (УНІК), основним завданням якого було вивчення комплексу книга-читач, їх функціональних взаємовідносин [1]. Практичним завданням Кабінету було: вивчати масові запити читачів, досліджувати їх закономірність і на ґрунті цього вносити корективи у видавничу справу; розробити методику керування читанням, накресливши тим самим шляхи керування самоосвітою; дослідити фізіологічний вплив книги на читача, виробити рекомендації гігієни читання.

Слід відзначити, що Кабінет вже в перший рік свого існування перейшов від безсистемного збору матеріалу до чіткої, цілеспрямованої роботи [2], розпочавши Всеукраїнське бібліотечне дослідження. За допомогою „бібліотечних кореспондентів“ міста і села Кабінет зібрав великий фактичний матеріал про читачкі інтереси, стан роботи бібліотек взагалі і по вивченню читачів зокрема. Працівники Кабінету створили систему свосередних дослідницьких пунктів, завдяки яким робота носила не кабінетний характер, а теоретичні і методичні положення постійно перевірялися на практиці.

„Бібліотечні кореспонденти“ (бібжори) – сільські активісти-бібліотекарі, вчителі, працівники сільбудів, хат-читалень та ін., близько 200 чоловік, – були розподілені за типами бібліотек, за ознакою місто-село; виконання конкретних завдань проводилося за певним планом і розробленою інструкцією [3]. У газетах „Пролетарська правда“ (№ 100 за 6. травня 1927 р.), „Культура і побут“ (№ 36 за 24 вересня 1927 р.) та інших засобах масової інформації було опубліковано звернення до всіх бібліотечних та політосвітніх робітників України взяти участь у Всеукраїнському „обслідуванні“ бібліотек.

Добре розуміючи, що умови роботи бібліотек в місті і на селі відмінні, Кабінет використовував і різні методи вивчення читачьких інтересів. Для міських бібліотек – метод реєстрації читачького попиту (по бібліотечних формулярах) – окремо для робітників, службовців, учнів, жінок. У сільських бібліотеках дослідження інтересів читачів проводилося методом голосних читань, з наступним обговоренням прочитаного.

В архіві УНІКу [4] збереглися „Протоколи спостережень голосних читань“, виписки з читачьких формулярів та карток, а також „Топографічні картки корес-

підприємств, пунктів”, списки бібліотек республіки, що є надзвичайно цінним матеріалом для дослідження історії бібліотечної справи в Україні. Паралельно було зібрано значний довідковий матеріал – картотеку з адресами 10 тисяч бібліотек, підготовлену УНІКом до друку у вигляді єдиного в Україні адресного бібліотечного покажчика, але через фінансові нестатки вона не побачила світ.

Всім бібліотекам республіки була розіслана „Анкета в справі дослідження стану бібліотек України та їхньої роботи з читачем”, що складалася з 12 запитань. З них 5 стосувалися загальних відомостей про бібліотеку – тип бібліотеки, склад фонду, штати, бюджет, умови роботи, облік, а 7 запитань – роботи з читачами (відвідування, читачський попит, методика керування читаннями). Зібрані майже 3000 заповнених анкет, опрацьовані в 26 томів, зроблені Кабінетом зведені таблиці, висновки з матеріалів анкетного опитування [5] є також цінним джерелом для вивчення історії культури України.

Започаткували це величезне дослідження перші працівники Кабінету вивчення читача і книги УНІК В.М.Іванушкін [6] та К.А.Довгань [7]. У 1927 році Кабінет очолив видатний бібліотекознавець та бібліограф Д.А.Балика [8–11]. Робота з „бібжорами“ проводилася у формі інструктажу, збору відомостей та в підготовці до з'їзду „бібжорів“. Науково-дослідна робота працівників Кабінету була зосереджена навколо уточнення проблем „читачівства“ по відношенню до різних категорій бібліотек, видавництва. В плані дослідження співробітників Кабінету були питання літературознавства, як діячі української культури П.Куліш, М.Драгоманов, М.Костомаров, Б.Грінченко, І.Франко та інші підходили до створення мовної української книги. Це було дуже актуально у 20-ті роки, бо ліквідація неписьменності різко збільшила кількість читачів-початківців. Крім того, продовжувалося вивчення питань, пов'язаних з обслуговуванням читачів у бібліотечі.

У 1928 р. для вивчення інтересів читачів-селян була підготовлена картка дослідного запису попиту читача. Видані друкарським способом, такі картки разом з листівкою-зверненням до бібліотекарів та інструкцією розсилалися по бібліотеках республіки. Працівники Кабінету К.Довгань, Н.Біркина, Н.Фрідьєва, закликаючи кореспондентів відгукнутися, писали в інструкції: „З цих відомостей скористуються не тільки робітники Кабінету, а й фахові кола авторів, письменників, і широкі кола істориків літератури, істориків культури, а також ті, хто буде потім вивчати історію наших часів і напевне будуть цікавитися тим, як і чим живе наш народ за часів Великої Революції“ [12].

Мета проведення голосних читань у сільських бібліотеках викладена у відповідній інструкції Кабінету: „Видавництву треба знати думку селян про певну книгу, щоб бачити, чи варто книгу видавати“ [13]. В архіві УНІКу збереглося понад півтори тисячі листів за 1928–1932 рр. з відгукками на прочитані книжки. Вони надходили на прохання Кабінету, який у листівках-зверненнях до читача, вклядених у бібліотечну або щойно випущену книгу, прохав надіслати на адресу УНІКу відгуки про неї і відомості про себе. Незважаючи на низький освітній рівень кореспондентів інституту, висновки з прочитаного, думки, висловлені в листах,

вважають своєю зрілістю.

Як свідчать листи і статистичні зведення Кабінету, найбільшим попитом у сільських читачів на час бібліотечного обстеження користувалися твори українських письменників В.Винниченка, М.Коцюбинського, І.Франка, Т.Шевченка, Марка Вовчка [14]. Кількість запитів на твори В.Винниченка у робітничій молоді була настільки велика, що покривала загалом усі попити на сучасну художню літературу [15]. Інтереси цієї категорії читачів зосереджувалися на творах М.Коцюбинського, Б.Грінченка, І.Нечуя-Левицького, І.Франка. Поезія не користувалася таким попитом, як проза. Серед творів російських письменників найчастіше замовляли „Война и мир“ Л.Толстого, „Преступление и наказание“ Ф.Достоевського, „Отцы и дети“ І.Тургенева, „Обломов“ І.Гончарова, „Евгений Онегин“ О.Пушкіна. Серед російських радянських письменників найбільш популярним був М.Горький. Попитом користувалися і перекладні твори, як тоді вважалося, „лібульварного, еротичного типу“ – Д.Лондона, Т.Драйзера, Е.Б.Сінклера.

З узагальнюючих матеріалів за результатами вивчення запитів читачів дізнаємося також, що грамотні селяни любили читати мемуари, особливо про династію Романових. Книжками про громадянську війну не цікавилися. Не задоволені книгою Ф.Гладкова „Цемент“. Антирелігійних і політичних книг взагалі не читали, пояснюючи тим, що політичні науки вже надтоїли [16]. Не мали попиту філософська література, праці з математики, мовознавства та ін. Цікавилися селяни сільськогосподарською літературою, творами „старих“ українських письменників. Зведення дозволяли також зробити висновок, що читачам цих категорій потрібна популярна література, більше дитячих книг, пригод, українського сучасного письменства.

Загалом, за архівними даними [17], анкетним шляхом було обстежено 4970 листів сільських бібліотек, більшість з яких відкрилася вже після революції. Анкетне дослідження виявило також різний освітній рівень бібліотекарів. Найбільший відсоток складали бібліотекарі з середньою та початковою освітою, спеціальну бібліотечну підготовку мали лише 24,4% працівників [18]. Проте відомості, одержані завдяки анкетуванню, можна вважати тільки приблизними. Як зазначав аспірант УНІКу А. Балясиний, причина тому – надзвичайна складність анкети і „довна непристосованість до дійсного становища низових бібліотек“ [19]. Незважаючи на це, дослідження дозволило побачити широкую картину стану сільських бібліотек і зробити висновок про необхідність термінового підвищення кваліфікації бібліотекарів та поширення пропаганди книги.

Дослідження „Робітнича молодь і художня література“, узагальнене співробітником УНІКу Я.Керскезом, засвідчило характерну особливість, що „загальна політична кваліфікація“ молодих робітників значно вища за літературну [20]. Була відмічена також тенденція щодо зростання „робітничої критики“, організації рецензійних гуртків, що позначилося, як відомо, на розвитку літературного процесу 30-х років.

Частина матеріалів бібліотечного обстеження, оформлена у вигляді статей з питань вивчення читача, була об'єднана в збірник „Праці Кабінету вивчення книги

й читача“ і видано друком як II том серії „Труди УНІКу“ [21]. Особливий інтерес у цьому збірнику викликає вступна стаття Ю.Меженка, в якій він цілком вірно висуває вивчення книги й читача у центр науково-дослідної книгознавчої роботи, переносючи акцент саме на читача, на відміну від книгознавчих центрів Москви і Ленінграда, де в першу чергу досліджували теорію книги. В статті Д.Балики „Аналітична та синтетична метода вивчення читачівства“ головна увага приділяється психоаналітичній теорії вивчення читачів М.Рубакіна.

У другому розділі збірника вміщено матеріали обстеження бібліотек України 1927–1928 рр. узагальнені К.Довганем, Н.Фрідьєвою, Д.Баликою, Д.Ігудесманом, які, на жаль, вивчені досі лише частково. Третій розділ збірника – „Праця з бібліотеками“ – представлений статтями Н.Фрідьєвої „Запис понитгу як метод вивчення читача і український читач за матеріалами УНІКу“ та Н.Біркиної „Голосні читання по сільських бібліотеках (спроба вивчення комплексу книга читач)“. В останньому розділі збірника вміщені доповіді, виголошені у Кабінеті вивчення книги й читача, знов-таки Н.Фрідьєвої „Читач кївських політосвітніх бібліотек у 1926–1927 рр.“, тези Д.Балики до доповіді „Проблема вивчення читача в історії літератури та в книгознавстві“, Д.Ігудесмана „Вивчення читача в Америці за національною ознакою“, В.Шпілевич „Матеріали до історії земських народних бібліотек на Україні“. В цілому „Праці Кабінету вивчення книги й читача“ надавали науковий і корисний матеріал не тільки для бібліотекарів, але й для всіх працівників книжкової справи, а за ясністю і легкістю викладу робота була доступною й широкому колу читачів.

З середини 30-х років вивчення читання і читачьких інтересів у бібліотеках практично припиняється. Невелика кількість випущених в цей час матеріалів, як правило, лише узагальнює результати досліджень 20-х років [22]. Фронтальні дослідження не проводилися, недовго правovali створені раніше центри.

Дослідження українського читача і бібліотеки, проведене УНІКом в кінці 20-х рр., є прикладом ґрунтовної і ефективно розробки важливої наукової проблеми. Ця проблема актуальна і сьогодні.

Примітки:

1. Бібліологічні вісті. – 1926. – № 3. – С. 83.
2. Одинокая Л.П. Развитие библиотекостроения в Украинской ССР (1917–1941): Дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук. – Л., 1934. – С. 124.
3. Біркина Н. Бібліотечний кореспондент та його робота. – К., 1929. – 24 с.
4. ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України, відділ рукописів. – Ф. 47. – Од. №. 121, 126, 127, 185–187.
5. Архів УНІК. – Од. №. 127–153, 210.
6. Іванушкін В. Проблема читачівства та її вивчення. – К., 1926. – 32 с.
7. Довгань К. До питання про соціальну функцію книги. – К., 1931. – 102 с.
8. Балика Д. Аналітичний та синтетичний метод вивчення читачівства // Бібліол. вісті. – 1926. – № 1. – С. 16–35.

9. Балака Д. Про класифікацію друків за соціальним призначенням // Бібліол. вісті. – 1927. – № 1. – С. 5–36.
10. Балака Д. Ше про наукові та організаційні проблеми книговчнення // Бібліол. вісті. – 1927. – № 4. – С. 91–95.
11. Балака Д. Бібліологічна педагогіка як наука // Бібліол. вісті. – 1930. – № 2. – С. 15–28.
12. Архів УНІК. – Од. зб. 180. – Арк. 9.
13. Там же. – Од. зб. 99. – Арк. 40–42.
14. Там же. – Од. зб. 123. – Арк. 42.
15. Там же. – Од. зб. 210. – Арк. 29.
16. Архів УНІК. – Од. зб. 210. – Арк. 15–16.
17. Там же. – Од. зб. 99. – Арк. 50.
18. Там же. – Од. зб. 125. – Арк. 2; Од. зб. 210. – Арк. 3.
19. Там же. – Од. зб. 210. – Арк. 19.
20. Там же. – Од. зб. 210. – Арк. 57.
21. Бібліотека й читач на Україні: Труди УНІК. – Х; К., 1930.
22. Кодак Н.Ф., Сиволюб Ю.В., Чачко А.С. Бытие книги. – К., 1991. – С. 102.

РОЗВИТОК БІБЛІОГРАФІЇ

О.О. Федотова

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ У 30–60-х РОКАХ ХІХ ст.

Здобуття Україною незалежності дозволило з нових позицій підійти до розв'язання численних проблем суспільного життя в усіх його реаліях і проявах. Одним з найактуальніших питань, у вирішенні якого важко перебільшити значення книги, сьогодні є повернення народові України національної самосвідомості і духовності.

Шлях українського народу до незалежності – це часи віковичного поневолення й руйнування, ідеологічного нищення політичного, інтелектуального, культурного потенціалу нації – шлях багатьох поколінь. Ось чому повернення народові його надбань і, перш за все, історичної культурної спадщини, спрямовує творчий пошук сучасних дослідників у будь-якій галузі науки, в тому числі й на ниві літературної бібліографії.

Бібліографія – це своєрідна ділянка культурної діяльності, пов'язана передусім з інформацією про твори друку. Завдання історика української бібліогра-

фії – узагальнити бібліографічний досвід, показати процес розвитку цієї діяльності в умовах суспільно-політичних, економічних і культурних змін, об'єктивно визначити історичну обумовленість виникнення тих чи інших бібліографічних процесів.

Період кінця XVIII – першої половини XIX ст. відзначено в Україні бурхливим громадським рухом, зростанням демократичних сил, що були протидією жорсткій урядовій реакції, яка тривала в країні майже протягом всього першого п'ятдесятиріччя XIX ст. Це сприяло розвитку культури в Україні, позитивно позначилося на книговидавництві і на бібліографічній справі.

На цей період припадає відкриття ряду навчальних закладів: Харківського (1805) та Київського (1834) університетів з друкарнями при них, Волинської гімназії у Кременці (1805) та Ніжинської гімназії вищих наук (1820), які згодом були перетворені у ліцеї, а також гімназій у Києві, Полтаві, Харкові, Катеринославі та ін. Заснуються місцеві наукові товариства та установи. Розвивається книжкова торгівля. Спостерігаються перші спроби організувати губернські публічні бібліотеки.

Значні зрушення відбулися у книгодрукуванні: в ньому остаточно утвердилася книга громадянського друку. Найбільш енергійно працювали друкарні Харкова, Києва, Одеси. 1798 року з'явилася перша книга, написана народною мовою – „Днеїда“ І.П.Котляревського, у 1840 р. було надруковано „Кобзар“ Т.Г.Шевченка.

Книжкова продукція місцевих громадських друкарень, що швидко розвивалася вже в перші десятиліття XIX ст., виявилася тією базою, на підставі якої почала розвиватися в Україні нова бібліографія.

В умовах українського національного відродження (30–40 рр.) нова бібліографія збагачується працями, які відбивають зростаючий інтерес читачів і дослідників до нової української літератури і в цілому до культурного добробуту українців.

Виникнення та початок історії розвитку бібліографії української художньої літератури й літературознавства історики бібліографії пов'язують із 30-ми роками XIX ст., коли в альманасі „Русалка Дністровая“ (1837) був опублікований невеликий перелік українських видань – фольклорних збірок і книг діячів нової української літератури.

В тому ж році (в „Литературном прибавлении № 10 к „Русскому инвалиду“) у тексті анонімною рецензії на книгу П.Лукашевича „Малорусские и червонорусские народные думы и песни“ був розміщений короткий бібліографічний огляд публікацій українських народних пісень та фольклористичних досліджень.

Бібліографія української художньої літератури зародилася одночасно з українською літературною критикою, стала її складовою частиною.

Кількість критичних і бібліографічних матеріалів, присвячених українській літературі, зростає в 40-і рр. У 1840 році у пресі з'являються твори Т.Г.Шевченка. З їх появою процес формування нової української літератури значно прискорюється. Це, в свою чергу, стимулює розвиток української критики та бібліографії.

У 1841 р. Г.Ф.Квітка-Основ'яненко ставить питання про друкування критико-бібліографічних оглядів української літератури „между обозрениями других ли-

тератур" в „Отечественных записках“. Але його пропозиція не знайшла підтримки у редакції журналу.

Того ж 1841 р. М.О.Максимович надрукував в альманасі „Киевлянин“ свою статтю „О стихотворениях червонорусских“, яка була критико-бібліографічним оглядом поетичних явищ нової української літератури у Галичині. В огляд увійшли вірші поетів-галичан, опубліковані у 1835–1839 рр. у Львові, Перемишлі, Відні та Буданешті. Тут розглядалися твори Йосипа Левицького, Миколи Устияновича, Антона Могильницького та ін., а також поезія „Русалки Дністрової“. Автор дотримувався точного бібліографічного опису творів.

Цінну бібліографічну інформацію містив критичний „Обзор сочинений, написанных на малороссийском языке“, поданий М.І.Костомаровим у збірнику „Молодик на 1844 рік“ (Харків, 1843). Робота була написана виключно з позицій історика літератури. Це був перший, порівняно повний і докладний, історико-літературний огляд української літератури.

Із значною повнотою відобразив М.І.Костомаров літературну спадщину Г.Ф.Квітки-Основ'яненка. Відзначивши кращі на свій погляд твори письменника і, розглянувши деякі з них, він подав бібліографічний список його книг і журнальних публікацій.

В огляді названо також видання таких українських письменників, як М. Петренко, П.Кореницький, П.Куліш, П.Гулак-Артемівський, Л.Боровиковський та ін.

Огляд М.І.Костомарова не був звичайною бібліографічною роботою. Говорячи про видання, автор, як правило, не наводив вихідних даних, а зміст альманахів чи збірників розкривав лише вибірково без перерахування всіх творів та імен письменників. Не вдалося йому охопити і всіх видань. М.І.Костомаров не згадав про попередників альманахів „Ластівка“ і „Сніп“ – „Украинский альманах“, „Утреннюю звезду“ та ін. Але в цілому історико-літературний огляд автора відіграв значну роль в культурному житті України.

Численні бібліографічні вказівки містили „Замітки о рускій літературі“ І.Вагилевича, опубліковані в 1848 р. в газеті „Дневник рускій“. Це видання вперше широко ознайомило західноукраїнського читача з новою українською літературою і, що особливо цінно, з творами Т.Г.Шевченка.

І.Вагилевич включив до своєї роботи усі віршовані збірки і поеми Шевченка, які до того часу вийшли з друку. Він високо оцінив творчість І.Котляревського, особливо його „Енеїду“, звернув увагу не лише на її велику художність, але й на сатиричні моменти в ній. Автор розробив також персоналії Г.Ф.Квітки-Основ'яненка, Є.П.Гребінки, М.І.Костомарова та А.Л.Метлинського.

Хоч автору не вдалося уникнути істотних пропусків, бібліографічних неточностей і помилок, огляд відіграв помітну роль в ознайомленні західноукраїнського читача з усією літературною спадщиною України, як тогочасною, так і минулою.

Інтерес до бібліографічної справи посилюється в Україні у 50–60-ті роки XIX ст., коли поживається національно-культурна діяльність, друкування ук-

раїнської книги, активно ведуться дослідження з історії мови, фольклору, етнографії, літератури українського народу. Але літературна бібліографія тісно перепліталася з загальною бібліографією, історією писемності, книги та літератури тощо.

Друга половина XIX ст. була також позначена появою перших персональних покажчиків, присвячених життю і творчості окремих українських письменників – Г.С.Сковороди, Є.П.Гребінки, Г.Ф.Квітки-Основ'яненка та ін. Головним чином це бібліографічні додатки до літературно-критичних статей і розвідок. Виникає потреба у створенні загального бібліографічного огляду української літератури. Саме такою першою спробою ведення щорічної бібліографії української літератури стала „Украинская литературная летопись“, яку вели відомий історик і бібліограф О.М.Лазаревський, а згодом історик і етнограф П.С.Єфименко.

О.М.Лазаревський вів свій літопис протягом трьох років – 1856–1858. За ці роки він зареєстрував 70 книг і статей. У кількісному відношенні переважали історичні (23) і літературно-художні (16) твори.

„Украинская литературная летопись“ не була звичайною ресстраційною бібліографією. О.М.Лазаревський ставив перед нею й просвітительські завдання. По суті „Украинская литературная летопись“ була критико-бібліографічним оглядом точної української та українознавчої літератури.

Особливе місце серед випусків цього бібліографічного видання посідає „Украинская литературная летопись за 1858 год“, складена бібліографом після знайомства з Т.Г.Шевченком. Нове видання „Украинской литературной летописи“ свідчило про зміщення у світогляді вченого та бібліографа демократичних і просвітительських тенденцій. Це виявилось, передусім, при оцінюванні літератури, що бібліографувалася.

Велика увага приділялася розгляду творів української художньої літератури. Останні цікавлять складача не тільки як джерела історичних і етнографічних відомостей, як це мало місце в попередніх випусках, але й самі по собі, як твори мистецтва. О.М.Лазаревський різко виступає проти поширення серед читачів макулатурної друкованої продукції і одночасно вітає появу на книжковому ринку творів кращих українських письменників.

Бібліографічні починання О.М.Лазаревського були підхоплені в Україні місцевими громадськими діячами. Вони зацікавили людей різних суспільно-політичних поглядів.

Багато зробив для доповнення і продовження бібліографічних праць О.М.Лазаревського П.С.Єфименко. У 1860 р. він опублікував у „Черниговских губернских ведомостях“ своє „Дополнение“ до 1-го випуску „Указателя источников для изучения Малороссийского края“ О.М.Лазаревського, в якому не тільки заповнив деякі прогалини покажчика, але й продовжив його хронологічно. У листопаді 1860 р. П.С.Єфименко склав продовження до „Украинской литературной летописи“. Значну увагу автор приділяв розкриттю змісту і оцінці творів і збірників, що бібліографувалися.

Таким чином, у 30–60-х роках XIX ст. українськими вченими було закладено

основу для становлення та подальшого розвитку літературної бібліографії. Незважаючи на те, що з другої половини 70-х рр. умови для розвитку української культури в Росії значно погіршилися, літературна бібліографія поступово ставала все більшим об'єктом уваги прогресивних діячів України.

ЛІТЕРАТУРА

Гуменюк М.П. Один з перших: [До бібліогр. діяльності П.Єфименка] // Вітчизна. – 1965. – № 7. – С. 197–200.

Гуменюк М.П. Біля джерел української бібліографії // Соц. культура. – 1965. – № 9. – С. 36–37.

Гуменюк М.П. Библиографическая деятельность А.М.Лазаревского // Сов. библиография. – 1960. – № 4. – С. 72–80.

Книга і друкарство на Україні. – К.: Наук. думка, 1964. – 273 с.

Корнейчик І.І. Історія української бібліографії: Дожовтневий період (нариси). – Х.: Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР, 1971. – 372 с.

Мартинюк М. Українські книгознавчі журнали // Укр. книга. – 1982. – № 2. – С. 38–41.

Нариси до історії української бібліографії. – Блумінгтон, Індіана, 1988. – 266 с. – (Укр. національна бібліографія; Ч. 1).

Пеленський Є.Ю. „Украинская литературная летопись“ – перший український книгознавчий журнал (1856–1860) // Укр. книга. – 1938. – № 1. – С. 1–13.

Полтавские губ. ведомости. – 1861. – № 3. – С. 15–16; Там же. – № 4. – С. 22–24; Там же. – № 5. – С. 27–28; Там же. – № 6. – С. 30–36; Там же. – № 7. – С. 42–44; Там же. – № 8. – С. 47–49.

Русалка Дністрова: Фотокопія з вид. 1837 р. / Вступ. ст. дійсн. члена АН УРСР О.І.Білецького. – К.: Держлітвидав, 1950. – С. IV–VI.

Черниг. губ. ведомости. – 1860. – № 9. – С. 63–64; Там же. – № 20. – С. 153–154.

Ясинський М.І. Головні моменти з історії української бібліографії // Бібліотечний збірник. – Ч. 3. – Бібліогр. на Україні. – К., 1927. – С. 8–34.

ПЕРСОНАЛІЇ

Н. В. Козькова

Л. БИКОВСЬКИЙ – КОРЕСПОНДЕНТ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА

У 1995 році виповнюється 100 років від дня народження Левка Устимовича Биковського. У 20-х роках його ім'я було добре знане серед українських діячів книги [1]. На початку 30-х років його ще згадували, але вже як представника „ворожих еміграційних сил“ [2]. Потім праці були вилучені до спецховів і забуті. Певної популярності набув Л.Биковський за кордоном завдяки активній діяльності в українських інституціях та численним публікаціям з питань книгознавства та бібліографії, а також з громадсько-політичних і культурних проблем.

Прожив Л.Биковський цікаве і складне життя, що знайшло відображення в мемуарах [3], які становлять цінний доробок, бо в них, крім бібліографічних відомостей, міститься багато фактографічного матеріалу з історії України. Мемуари отримали високу оцінку істориків В.Кубійовича, В.Міжовського, О.Оглебіна, Н.Василенко-Полонської та інших діячів діаспори. Для сучасних фахівців праці Л.Биковського – важливе джерело відомостей про бібліотечний рух України, Польщі, Чехословаччини та США. Однак, до сьогодні в Україні мало кому відомий його доробок.

Народився Л.Биковський 29 березня (10 квітня за ст.стилем) 1895 року на Звенигоролщині в родині лісничого. Навчався у Києві в реальній школі, потім в комерційній у Звенигородці. Вищу освіту намагався одержати у Петербурзі, студював на металургійному відділі Політехнічного інституту, потім перейшов до Лісного інституту. Саме в ці часи розпочалася бібліотечна діяльність Л.Биковського в Петербурзькому політехнічному інституті, де він обіймав посаду бібліотекаря студентської громади. Беручи активну участь в національно-громадському житті української колонії в Петербурзі він знайомиться з П.Балицьким, П.Стебницьким, П.Зайцевим, О.Лотоцьким. Під час Першої світової війни Л.Биковський був у лавах російської армії. Саме в цей період він почав займатися журналістикою.

Революція поклікала Л.Биковського в Україну. Навесні 1918 року він повернувся до Києва, де працював нетривалий час у Міністерстві закордонних справ. Після гетьманського перевороту перейшов до видавництва „Друкар“, яке очолював його знайомий Павло Балицький. У службових справах він відвідував Головну

книжну палату, де познайомився з її директором Ю.Меженком. Більш тісні стосунки між Л.Биковським і Ю.Меженком склалися вже під час їх спільної роботи у Всенародній бібліотеці України (ВБУ)*. „Під впливом Ю.Меженка я ближче зацікавився книгознавством, зокрема бібліографією та десятиковою класифікацією. Працюючи вже практично бібліотекарем, я став студіювати весь комплекс книгознавчих наук. Захопився ними до того, що віддався їм практично і теоретично впродовж всього свого дальшого життя. То був, начебто мій, черговий вищий щабель в службах українській книжці...“ [4]. Велику самоосвітню працю Л.Биковського засвідчують конспекти найважливіших праць з книгознавства, бібліографії та бібліотекознавства [5]. Безумовно другим важливим чинником обрання Л.Биковським книгознавчого фаху була його участь у становленні Національної бібліотеки України. Саме йому належить почесне право першості авторства публікації про Всенародну (Національну) бібліотеку України, ним вже було складено і першу Бібліотековіану [6].

Л.Биковському поталанило на спілкування з відомими діячами українського бібліотечного руху 20-х років. У ВБУ він мав змогу спілкуватися з Г.Житетським, М.Сагардою, І.Кревецким, Ю.Меженком та ін. Перебуваючи восени 1919 року слухачем історико-філологічного факультету Українського державного університету у Кам'янці-Подільському, він працював у бібліотеці університету під керівництвом С.Сірополка, брав участь у роботі бібліографічного семінару М.Плевако. У Кам'янці-Подільському продовжувався процес формування Л.Биковського як фахівця. На сторінках місцевої газети „Наш шлях“ у рубриці „Бібліографія“ він друкує низку матеріалів – статті та бібліографічні роботи [7], серед яких привертас увагу „Бібліографія творів по бібліотекознавству на українській мові“. Ця, до певної міри учнівська праця, цікава тим, що серед авторів публікацій, включених до покажчика, були: О.Грушевський, М.Галушинський, В.Дорошенко, С.Єфремов, Ю.Меженко, С.Кондра, І.Крип'якевич, І.Кревецкий, А.Ніковський, С.Русова, С.Сірополко [8].

Повернувся Л.Биковський до праці у ВБУ навесні 1921 року, але при цьому відчував гостру потребу в подальшому навчанні. Добре поінформований про систему підготовки бібліотечних кадрів у зарубіжних країнах, він прагне виїхати на навчання в одну з них. У жовтні 1921 року Лево Биковський одержав відрядження для обстеження Волинських архівів. Як з'ясувалося пізніше, він залишив Україну назавжди. У цьому ж році Л.Биковський вступає на філософський факультет Варшавського університету, одночасно навчається на курсах бібліотекознавства та працює у Варшавській публічній бібліотеці.

Скрутні обставини життя у Польщі не влаштували Л.Биковського, і влітку 1922 року він переїжджає до Чехословаччини. Починається найбільш плідний період його книгознавчої діяльності. Цьому сприяла дружня атмосфера україно-

* Діяльності Л. Биковського у ВБУ буде присвячено окрему публікацію.

чеських-словацьких культурних зв'язів, тісні контакти між осередками української наукової еміграції і книгознавчими установами Чехословаччини та Радянської України. Навчючись на економічно-кооперативному факультеті Української господарчої академії у Подєбрадах, біля Праги, Лєнко Биковський поринув у вивчення книгознавчої справи Чехословаччини. Його керівником і консультантом був Ладіслав Живний – відомий чеський книгознавець, директор Бібліографічного інституту, пізніше Національної бібліотеки.

Перебуваючи за кордоном, Л.Биковський не поривав контактів з науковими установами України: ВБУ та Українським науковим інститутом книгознавства (УНІК). „Моя діяльність тут полягає в наступному: 1) інформувати за кордоном про українські справи в царині книги; 2) самому набувати знання і 3) передавати закордонні знання в царині книги на Україну“^[9], – писав він.

Найтісніші стосунки підтримував Л.Биковський з Ю.Меженком, його цікавила подальша діяльність цього „здібного, відданого і впертого у праці“ чоловіка. На сторінках неперіодичного видання Л.Биковського „Українське книгознавство“^[10] з'являються надзвичайно цінні відомості про Ю.Меженка. Так, у другому номері часопису містилася інформація про „Бібліологічний збірник“ – неперіодичний орган Бібліологічного товариства при Головній книжній палаті в м.Києві, що редагував Ю.Меженко. Донедавна це було єдине друковане свідчення про існування цього видання, що підтвердили документи архіву Ю.Меженка.

Значну роль інтеграції УНІКу в книгознавчі процеси та бібліотечно-бібліографічне життя України, Росії, ряду країн Європи та Америки відіграли його кореспонденти, яких нараховувалося біля 200. Саме їх віддана праця допомогла зробити часопис УНІКу „Бібліологічні вісті“ неперевершеним і понині. Л.Биковський з перших місяців заснування УНІКу зацікавився його діяльністю і був протягом тривалого часу його кореспондентом. До роботи він ставився дуже серйозно і неформально: виконував ряд важливих і складних завдань, які вимагали часу, знань. Л.Биковський займався передплатаю фахової періодики Чехословаччини, Польщі та частково Німеччини; комплектуванням книгознавчої бібліотеки УНІКу. Він добре знав фонди цієї бібліотеки і ридив багатьом своїм дописувачам з Києва, щоб зверталися до нього за матеріалами з книгознавства, скориставшись спочатку цими фондами^[11]. В листах-інформаціях Л.Биковського до УНІКу містилися безліч корисних матеріалів: огляди нової літератури, відомості про наукову роботу діячів книги в Чехословаччині, Польщі, Західній Україні. Неоціненна заслуга її то у налагодженні контактів УНІКу з такими зарубіжними установами як Слов'янський інститут у Празі, Слов'янська бібліотека Міністерства закордонних справ Чехословаччини та громадськими об'єднаннями, зокрема Товариством прихильників книги у Празі. При сприянні Л. Биковського українська громадськість і, перш за все, співробітники УНІКу одержали можливість ознайомитися з документами товариства: статутом та програмою. Саме під впливом останніх в УНІКу народилася думка заснувати подібне товариство. Спількування співробітників УНІКу з головою Товариства С.Сірополком відбулося безпосередньо через Л.Биковського. Завдяки Л.Биковському УНІК підтримував постійний

контакт з часописом Товариства „Книголюб“, на сторінках якого друкувалися матеріали інституту, як інформаційні, так і теоретичні [12]. У часи гострої полеміки в Україні з проблем створення українського бібліографічного репертуару саме на сторінках „Книголюб“ з'явилася концептуальна стаття Ю.Меженка. Л.Биковський намагався взяти „досильну участь у розробці проекту українського бібліографічного репертуару“, що, як зазначено у „Замітках про чеську бібліографію“, полягала в інформуванні українських бібліографів про стан та досягнення чеських бібліографів у справі складання національної бібліографії [13].

Л.Биковський уважно стежив за актуальними проблемами діяльності УНІКу, ВБУ та Української книжкової палати. Саме цими установами в 20-х роках велася дискусія про організацію бібліографічної роботи в Україні. При сприянні Л.Биковського у „Бібліологічних вістях“ були надруковані статті Л.Живного та С.Уртель-Верчинського [14], які засвідчували різні шляхи вирішення цієї проблеми. В подальшому Л.Биковський планував більш детально ознайомити українських фахівців з теоретичними розробками Л.Живного: він запропонував УНІКу для видання свій переклад його підручника „Бібліографія“. Матеріал зберігся і знаходиться в архіві Ю.Меженка.

Надзвичайно великий інтерес викликав у Л.Биковського розвиток книгознавчої справи в Україні. Його цікавило все: нові видавництва, тематичні плани й друквана продукція, особливо на українській мові, нові часописи; а також досліди УНІКу з цього напрямку. Він був у курсі справ українських видавництв за кордоном, інформував про їх діяльність фахівців України. Тому його дуже занепокоїли випадки ганебної діяльності Державного видавництва України у справі перевидання закордонних українських видань як власних, без вказівок на закордонні українські інституції, що їх готували і друкували. Л.Биковський застерігав співробітників УНІКу від помилок при бібліографуванні даних видань [15].

Л.Биковський постійно цікавився справами видання „Бібліологічних вістей“, звертався до Ю.Меженка з пропозиціями по удосконаленню структури часопису, давав цінні поради щодо розширення складу авторів за рахунок залучення науковців із різних культурно-освітніх та наукових установ зарубіжжя.

Серед співробітників УНІКу, крім Ю.Меженка, він був особисто знайомий з Я.Штепешком і всіляко сприяв його науковій діяльності в галузі мистецтва книги: інформував про нову літературу, допомагав у встановленні контактів з чеськими знавцями цієї справи. Ю.Меженко з повагою ставився до діяльності Л.Биковського. В одному з перших номерів „Бібліологічних вістей“ він надрукував рецензію на його працю „Замітки про книгознавство та книгоживання“, в якій поряд з цілком влучними зауваженнями так характеризував автора: „Тов. Л.Биковський – не нова людина для бібліології, він має за собою велику низку праць з самих різних галузей книгознавства, він володіє умінням стисло висловлюватись, він має велику ерудицію і всі ці властивості позитивно позначилися на його книжці“ [16].

На сторінках „Бібліологічних вістей“ вперше були надруковані такі відомі праці Лежка Биковського як „Бібліотечна справа у Чехословаччині“ та „Книжна

справа у Чехословаччині“ [17]. Завдяки його повідомленням читачі часопису дізнавалися про цікаві факти з культурного життя Чехословаччини та Західної України.

Л.Биковського і Ю.Меженка об'єднували спільні інтереси не тільки у вирішенні актуальних проблем бібліотечного життя, але і хвилювало відтворення історії бібліотечної справи в Україні. Ще у 1920 році Ю.Меженко звернувся до Л.Биковського з проханням написати історію бібліотечного товариства у Кам'яній-Подільському. Ці матеріали були підготовлені і передані Ю.Меженку. У 1923 році Л.Биковський сформулював власну програму вивчення історії бібліотечної справи в Україні: „для належної постановки красної бібліотечної справи треба звернути в першу чергу увагу на історію українського бібліотечного руху від найдавніших часів (бібліотечна діяльність українського князя Ярослава в 1037 – 1041 рр.) до наших днів заснування Національної Бібліотеки Української Держави в 1918 – 1922 рр. Під такою історією розумію все минуле бібліотечного руху, який відбувся на теренах, заселених українським народом ... Приступаючи до опрацювання нами теми, перший крок, який треба вчинити є зібрання усієї існуючої розпорошеної літератури про дане питання ... Звідсіля випливає величезне значення бібліографії і бібліографічних праць. Відповідні бібліографічні монографії значно облегчать постановля праць окремі бібліотечарські чинники й тим самим сприятимуть появленню синтетичних праць в царині історії українського бібліотечарського руху“ [18]. Жодна з наукових установ та великих бібліотек не скористалася порадами Л.Биковського. Співробітниками УНКУ було зроблено спроби відтворити певні аспекти історії бібліотечної справи в Україні: це праці Д.Балики „Бібліотека в минулому“ та дослідження Б.Шпілевич про земські бібліотеки [19].

Зміни в політичній ситуації в Україні у кінці 20-х на початку 30-х років зробили неможливими офіційні контакти УНКУ з його закордонними кореспондентами.

Після переїзду Л.Биковського у 1928 році до Польщі, він протягом шістнадцяти років працював у Варшавській публічній бібліотеці. Цей період його діяльності позначився підвищеним інтересом до теорії й практики бібліотекознавства. В подальшому опануванні бібліотечною наукою йому допомагав Фаустин Червійовський – директор Бібліотеки. Вони познайомилися ще в 1922 році, коли Л.Биковський вперше працював у цій Бібліотеці і склав Бібліотековану Варшавської публічної бібліотеки. Серед бібліотекознавчих проблем, над якими працював Л.Биковський у Варшаві, найбільш його цікавила бібліотечна педагогіка. Ще в 1922 році він подає своє тлумачення нового напрямку бібліотекознавства у статті „Книгоживання“ [20]. « Л.Биковський намагався розробити цілком новий відділ „Книгоживання“, наближаючись до книги з бібліологічно-філософського, певніше соціологічного в дусі Спенсера погляду ... За Биковським книга є певний організм, сконцентрована праця автора та всіх попередніх поколінь. Але підхід, включаючи не лише книги, а й взаємодію книги з читачем» [21]. Такий позитивний відгук Д.Балики одержала ця перша спроба Л.Биковського і надалі він продов-

жував займатися цією проблемою і особливо цікавився творчим доробком українських бібліотекознавців у галузі бібліопедагогіки та бібліосоціології, зокрема Д.Балики. На сторінках редакovanого Л.Биковським „Бюлетеня“ Варшавської публічної бібліотеки було надруковано працю Д.Балики [22], а згодом і статтю про його діяльність [23]. До речі, внесок обох українських бібліологів у розвиток бібліопедагогіки був високо оцінений сучасним польським науковцем К.Мігонем [24]. Впродовж праці у Бібліотечі Л.Биковський викладав у бібліотечній школі і залишив цікавий матеріал, який, на його думку, „може стати подекуди у пригоді аспірантам у великих українських бібліотеках, а керівникам їх може зайвий раз нагадати про необхідність видання українського підручника бібліотекознавства.“ [25]. Під час Другої світової війни Л.Биковський залишався у Варшаві і доклав великих зусиль для врятування фондів Бібліотеки.

Після війни Л.Биковський деякий час перебував у Німеччині, де працював в Українській вільній академії (Мюнхен), очолюючи книгознавчу комісію. З 1943 року він постійно проживав у США. Понад 10 років Л.Биковський працював у Денверській публічній бібліотечі. У цей період він склав бібліографії видатних діячів української науки і громадського руху: Ю.Липи, В.Кузіва, І.Шоагеніва, А.Гончаренка, С.Гольдельмана, М.Міллера та ін.; пише мемуари, друкує рецензії та огляди на сторінках часописів „Український історик“, „Визвольний шлях“.

Протягом усіх років перебування за кордоном Л.Биковський уважно слідкував за культурним життям в Україні. Він схвально приймав книжки М.Гуменюка про українських бібліографів і згадав у рецензії ім'я Ю.Меженка та започатковану ним працю по збиранню іконографії бібліографів [26].

Серед останніх праць Л.Биковського унікальне видання „Українські книгознавчі періодики, збірники першої половини ХХ ст.“ [27] та власний підсумок діяльності – бібліографія „У службах українській книжці“ [28], у передмові до якої Любомир Виняр відзначав, що „це своєрідна, психологічна бібліографія, яка дає змогу дослідникові зацікавитися не лише з історією даної праці, але впроваджує його в творчу лабораторію письменника, розкриває провідні ідеї його творчості. Авторів пощастило оживити бібліографічний свис і разом впровадити в бібліографічний жанр форму „Психологічної бібліографії“ [29].

Через десять років після цього видання Левка Биковського не стало, хоч завдяки своїй праці він став сучасником для багатьох поколінь. Може, і до нас звернути його слова: „Не забувайте про мене, я ще існую й буду існувати“ [30].

Примітки:

1. В.І. [Рец.] // Журн. бібліотекознавства та бібліогр. – 1929. – № 3. – С. 131. – Рец. на кн.: Биковський Л. Бібліотечна справа в Чехословаччині, 1924 – 1927. – Подєбради, 1928. – 104 с.; Балика Д.А. Книгокористування: (Досвід роботи бібліотеки) // Бібл. зб. – К., 1927. – Ч. 2 [Про Л.Б. – С.79, 81, 82]; Ясинський М.І. Головні моменти з історії української бібліографії // Бібл. зб. – К., 1927. – Ч. 3 [Про праці Л.Б. – С. 8, 13, 14, 16] та ін.

2. Керекез Я. Шляхами націоналізму та формалізму // Проти буржуазних теорій у книгознавстві. — К., 1933. — С. 31, 32; Класова боротьба в книгознавстві: Стеногр. засідання Київ. т-ва войовничих матеріалістів-діалектиків, 29 трав. — 1 черв. 1931 р. — К., 1932. — С. 12, 25, 26, 47.

3. Від Привороття до Трапезунду: Спомини. 1895—1918. — Мюнхен; Денвер, 1969. — 133 с.; Книгарні-бібліотеки-академія: Спомини (1918—1922). — Мюнхен; Денвер, 1971. — 152 с.

4. Книгарні-бібліотеки-академія: Спомини. — Мюнхен; Денвер, 1971. — С. 39.

5. ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України. Ін-т архівознавства. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 1.2.

6. Українська Національна Бібліотека в Києві // Укр. старовина. — Кам'янець-Подільський, 1919. — № 1. — С. 3—5; Бібліотекована Національної Бібліотеки України // Укр. книгознавство. — Подєбради, 1922. — Т. 2. — С. 20—32; Те ж саме // Бібліол. вісті. — 1923. — № 3. — С. 27—34.

7. Українська видавнича справа за кордоном // Наш шлях. — 1920. — 20 лют. Бібліотечна справа // Там же; Міжнародна бібліографія // Там же. — 3 берез.; Українська державна бібліографія // Там же. — 24 берез.; Нова українська бібліографічна організація // Там же. — 25 трав.

8. Бібліографія творів по бібліотекознавству на українській мові // Наш шлях. — 1920. — 11 квіт.

9. ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України. Ін-т рукопису. — Ф. 52. — Од. зб. 350.

10. Українське книгознавство: Орган гуртка бібліологів при Українській господарчій академії в Ч.С.Р. — Варшава; Подєбради. — 1922—1923. — № 1; № 2; № 3.

11. ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України. Ін-т рукопису. — Ф. 47. — Од. зб. 90. — Арк. 33.

12. Український науково-дослідний інститут книгознавства в Києві за 1925—26 роки // Книголюб. — 1927. — № 1. — С. 62—65; І.О. [Криптонім Ю.О.Меженка] Організація та теоретичні передумови українознавчого бібліографічного репертуару // Книголюб. — Прага, 1927. — № 3. — С. 1—10.

13. Замітки про чеську бібліографію. — Подєбради, 1927. — С. 3.

14. Живий Л. Бібліографія і завдання бібліографічних інститутів. — Бібліол. вісті. — 1927. — № 4. — С. 5—8; Уртель-Верчинський С. Бібліографія і завдання бібліографічних інститутів // Бібліол. вісті. — 1927. — № 4. — С. 9—11.

15. ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України. Ін-т рукопису. — Ф. 47. — Од. зб. 90. — Арк. 32.

16. Меженко Ю. [Рец.] // Бібліол. вісті. — 1923. — № 4. — Стп. 71—74. — Рец. на кн.: Биковський Л. Замітки про книгознавство та книгоживання. — Подєбради, 1923.

17. Бібліотечна справа в Чехословаччині // Бібліол. вісті. — 1925. — № 1/2. — С. 82—92; Книжна справа в Чехословаччині // Бібліол. вісті. — 1926. — № 2. — С. 5—32.

18. Бібліотеківана Національної Бібліотеки України // Бібліол. вісті. — 1923.

– № 3. – Стр. 27–34.

19. Балика Д. Бібліотека у минулому. – К.: УНІК, 1925. – 116 с.; Шпилевич В. Матеріали до історії земських народних бібліотек на Україні // Бібліотека і читач на Україні. – Х.; К., 1930. – С. 208–240.

20. Книгоживання // Укр. книгознавство. – Подєбралі, 1922. – № 2. – С. 4–19.

21. Балика Д. Книгокористування // Бібл. зб. – 1927. – № 2. – С. 81–82.

22. Balika D. Pedagogika biblioteczna // Biuletyn Biblioteki Puławyckiej. – Warszawa, 1931. – № 3–7.

23. Dmytro Balika // Bibliotekarz. – Warszawa. – 1934–1935. – № 6. – С. 123–134.

24. Мигонь К. Наука о книге. – М., 1991. – С. 140.

25. Книгознавство, бібліографія та бібліотекознавство: Програми. – Калиш, 1933. – С. 5–6.

26. [Рец.] // Укр. історик. – Нью-Йорк, 1979. – № 4. – С. 109–112. – Рец. на кн.: Гуменюк М.П. Українські бібліографи ХІХ–початку ХХ ст. – Х., 1969. – 180 с.

27. Верес С. [Рец.] // Укр. історик. – Нью-Йорк. – 1978. – № 4. – С. 116. – Рец. на кн.: Бижовський Л. Українські книгознавчі періодики і збірники першої половини ХХ ст. – Денвер, 1978. – 206 с. – (Видання М.Бижовської).

28. У службах українській книжці: Бібліогр. – Денвер; Колорадо, 1972. – 276 с.

29. Те ж саме. – С. 8.

30. ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України. Ін-т рукопису. – Ф. 52. – Спр. 348.

З.І.Савіна

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЧИТАЧІВ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Д.А.БАЛИКИ

Ознайомлення з теоретичною спадщиною Дмитра Андрійовича Балики (1894–1971) дає можливість побачити багатоаспектну наукову діяльність одного з представників славної плеяди українського ренесансу 20-х років.

Вчений плідно працював у галузі літератури, педагогіки, організації бібліотечної справи, бібліотекознавства, бібліографії, бібліопсихології, вив наукові розробки у Всенародній бібліотеці України та Українському науковому інституті книгознавства.

Наукова діяльність за двома основними напрямками – у сфері педагогіки та бібліотекознавства – дала можливість Д.Балиці сформулювати нові напрями у бібліотекознавстві – бібліопедагогіку та бібліосоціологію, сформулювати їх методи та на науковій основі підійти до проблеми вивчення читачів.

Серед публікацій 20-х років значним творчим доробком вченого став бібліо-

графічний покажчик „Вивчення Українського читача“ [1], який був побудований на матеріалах ВБУ і налічував 205 назв. Крім бібліографічної цінності, ця, на жаль, маловідома сьогодні робота являє собою одну з перших в Україні спроб розкрити проблему дослідження читача. Слід підкреслити, що узагальнюючої праці з цього питання в нашій країні немає й досі, і підготовка її залишається актуальною.

Практичною реалізацією методологічних підходів вченого до вивчення читача стала його безпосередня участь в анкетному обслідуванні бібліотек України у складі комісії УНІК спільно з А.Вияснівським, К.Довганем, В.Іванушкіним, Г.Марголіною, Ю.Меженком, Н.Фрідьвою.

Проведенню цього великого за обсягом дослідження передувала копітка підготовча робота по встановленню контактів з усіма бібліотеками України. Майже півроку тривало листування з установами і організаціями. Результатом цієї діяльності стала картотека адрес бібліотек України, що налічувала біля 7 тис. назв.

Під час підготовчого періоду складну еволюцію проходила і сама анкета, змінювалися її зміст і обсяг.

За результатами анкетування серед інших публікацій було надруковано і статтю Д.Балики про стан профспілчанських бібліотек (на матеріалі аналізу 231 анкети) [2].

Одночасно Дмитро Андрійович активно працює над питаннями бібліологічної педагогіки, розкриваючи своє бачення цієї проблеми у ряді публікацій, серед яких визначною є наукова стаття „Бібліологічна педагогіка“

В даній роботі вчений досліджує процес формування цієї науки, що виникла у 1922 р. в результаті диференціації проблем у книгознавстві, маючи на увазі появу бібліологічної соціології, психології, рекомендаційної та практичної бібліографії; доводить самостійність кожної з новоутворених наук.

Розглядаючи поняття організованого і неорганізованого педагогічного процесу, він стверджує, що бібліотеки, поряд з освітніми установами і іншими державними інституціями, здійснюють значний вплив на народні маси. Виходячи з цього, Д.Балика визначає бібліологічну педагогіку як науку про організований виховний вплив книги й через книгу, яка досліджує читача і книгу з метою досягнення найбільшої ефективності у їх взаємодії.

Треба зазначити, що на елементах бібліотечної педагогіки побудована вся робота по обслуговуванню дітей та юнацтва в державних бібліотеках. Її методи застосовуються в науковій діяльності, рекомендаційній бібліографії, індивідуальній та масовій роботі. Деякі аспекти педагогічного впливу мають місце і в організації обслуговування дорослих читачів.

Ефективність використання методів бібліопедагогіки в роботі з дітьми та юнацтвом залежить, перш за все, від тісної взаємодії усіх закладів, що працюють з ними. Якщо на практиці існують тісні традиційні взаємозв'язки між бібліотекою і школою, то теоретичні розробки проблеми здійснюються на кафедрах вузів освіти і культури України відокремлено, без необхідної координації і взає-

модії, зовсім не займається розглядом педагогічних аспектів питання книги і читання Український науково-дослідний інститут педагогіки.

Проблемі вивчення читачів в Україні Д.Балика присвятив цілу низку публікацій практичної та наукової спрямованості. Найбільш цікавою в теоретичному плані є його праця „Аналітичний та синтетичний методи вивчення читачівства“, де визначено основні напрями і методи дослідження цього питання, що розкриваються в залежності від їх мети в історичній послідовності свого виникнення.

Одним з перших він характеризує публіцистичний напрям вивчення читачів і серед його представників називає таких видатних російських і українських діячів, як Л.Толстой, Х.Алчевська, П.Куліш, М.Драгоманов, І.Франко, Б.Грінченко.

Дуже актуальними і цінними були соціологічні розробки у даному напрямі, проведені Інститутом літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України під керівництвом Г.Сивоконя у 70–80-х рр. Широке коло статей з цієї проблеми добре відоме бібліотечній громадськості України.

На жаль, сьогодні вивчення читачів в цьому плані майже не проводиться. А було б дуже цікаво і корисно бібліотечним працівникам знати погляд письменників на сучасну читашку аудиторію.

Другий напрям у вивченні читачів – етопсихологічний – полягає у дослідженні книги (її мови, стилю, типів, психологічної і соціологічної класифікації) та всебічному вивченні читача і психологічного впливу на нього.

Третій напрям – бібліологічну психологію – Д.Балика розкриває на основі концепції М.Рубакіна, що полягає в більш глибокому психологічному вивченні емоційного впливу книги на читача.

Стосовно бібліопсихології та застосування її методів у бібліотечній справі, Д.Балика у статті „Про класифікацію друків за соціальним призначенням“ (1929), аналізуючи психологічну концепцію вивчення читання М.Куфаєва, відзначав, що запропонована методика з великою кількістю психологічних ознак не дає змоги оперувати ними ні бібліографам, ні бібліотекарям.

Д.Балика не заперечує важливості розробки проблем бібліопсихології взагалі, але доводить, що необхідність розбивати всі книги за психологічними типами та всіх читачів за принципом вивчення особливостей кожної людині – занадто важкі процеси для бібліотечних працівників.

У наступні роки, на жаль, психологічні методи вивчення читачів в теоретичному плані в Україні майже не розроблялися, але були традиційними в науковій діяльності великих бібліотек Росії, держав Балтії та інших країн СНД.

Однак останнім часом спостерігаються певні зрушення у наукових розробках проблем психології спілкування у бібліотечному колективі, бібліотекарів з читачами, читачів між собою в читашках об'єднаннях тощо.

Аналізуючи стан і методи вивчення читашких інтересів у бібліотеках, Д.Балика підкреслює необхідність дослідження соціально-демографічних і професійних особливостей читачів і, що важливо, виявлення взаємозалежності цих факторів при узагальненні матеріалів. Значну роль при цьому він відводить аналізу умов життя читача, економічних, політичних, господарських, соціальних харак-

теристик регіону. Найбільш корисними методами вивчення читача, на думку вченого, є бесіди, спостереження, анкетування. Ці методи стали традиційними у повсякденній і науковій роботі бібліотек.

Головним підсумком наукової діяльності Д.Балики в галузі бібліопедагогіки і бібліосоціології стала його робота „Бібліологічна соціологія“ [5], в якій формулюється поняття предмета і методів цієї науки. На прикладах праць вчених – Л.Шюккінга, М.Лісовського, О.Ловягіна, М.Куфасва, Л.Жишного – він підводить до поняття книги як явища соціального порядку, дає визначення бібліосоціології як науки, що виявляє кількісний та якісний склад творів писемності і друку, встановлює закони книги, розглядає їх еволюцію, яка залежить від закономірностей розвитку суспільства.

Практика вивчення читача в бібліотеках із застосуванням соціологічних методів знайшла подальший розвиток і в наш час.

Значним стимулом для розгортання цієї діяльності стало створення у 1989 р. республіканської Соціологічної служби по вивченню читання в бібліотеках системи Міністерства культури України. За п'ять років існування служби бібліотеками України проведено значну роботу. Здійснено 9 загальнодержавних соціологічних досліджень, які вивчали бібліотечне обслуговування окремих національних груп населення в місцях їх компактного проживання; читачські інтереси і попит на українську художню книгу; читачські потреби та стан їх задоволення в державних бібліотеках різних типів; популярні і кращі книги різних років; незадоволені читачський попит з метою формування „Української бібліотечної серії“. Соціологічні розробки по вивченню читання за цей період стали важливим напрямом діяльності ОУНБ, які лише у 1993 р. самостійно досліджували біля 50-ти регіональних і локальних проблем. У соціологічному аспекті вивчалися: громадська думка про бібліотеку і перспективи її розвитку; потреби населення певного регіону в літературі та інформації; читачські запити та їх задоволення бібліотеками, зокрема на українську, історичну, релігійну літературу, періодичні видання тощо.

На жаль, комплексному вирішенню проблеми бібліотечної соціології в концептуальному визначенні Д.Балики заважає сьогодні відсутність взаємодії і координації між книговидавничими, книготорговельними установами, науковими інститутами НАН України гуманітарного профілю і закладами культури, відомчий підхід і характер соціологічних розробок.

Примітки:

1. Вивчення Українського читача // Бібліотечний журнал ВБУ. – 1925. – № 8–10.
2. Профспілчанські бібліотеки за матеріалами УНІКу (1927 р.) // Труды інституту книгознавства. – Т.2 – Бібліотека і читач на Україні. – Х.; К., 1930. – С. 82–97.
3. Бібліологічна педагогіка: [Визначення, предмет, межі] // Журн. бібліоте-

кознавства та бібліогр. – 1928. – № 2. – С. 96–107.

4. Аналитический и синтетический методы изучения читательства. – Библ. обозрение. – 1927. – Кн. 1–2. – С. 39–69.

5. Библиологическая социология. – Б. тит. л. – 64 с.

ЛІТЕРАТУРА

Еще о научной постановке изучения читателя // Крас. библиотечарь. – 1925. – № 11. – С. 29–42.

Про класифікацію друків за соціальним призначенням. – К.: Укр. наук. ін-т книгознавства, 1927. – 36 с.

Ще про наукові та організаційні проблеми книговивчення: [Деякі побіжні зауважень] // Бібліол. вісті. – 1927. – № 4 (17). – С. 91–95.

ЮВІЛЕЇ

В. С. Бабич, В. С. Пашкова

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ І БІБЛІОГРАФІЇ НА СТОРІНКАХ ЗБІРНИКА „БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО І БІБЛІОГРАФІЯ“

(До 30-річчя від дня заснування)

Міжвідомчий науково-методичний збірник „Бібліотекознавство і бібліографія“ засновано у 1964 році. Перші 13 випусків видавалися редакційно-видавничим відділом Книжкової палати УРСР, а з 14-го випуску – видавництвом „Вища школа“. Мета збірника, як зазначалося в його першому випуску, – публікація наукових досліджень в галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства, які проводяться в Україні.

На сторінках збірника протягом 30 років друкувалися матеріали з широкого спектру проблем, які стояли і стоять перед бібліотечною галуззю країни.

Позитивну оцінку появи збірника „Бібліотекознавство і бібліографія“ дала відомий російський бібліограф і книгознавець М.В.Машкова [1]. Аналіз його з точки зору висвітлення питань книгознавства за перші десять років існування було зроблено у збірнику „Книга. Исследования и материалы“ у 1973 році відомим українським дослідником Л.І.Гольденбергом [2].

У 1992 році у статті американського бібліотекознавця М.Тарнавської [3] порівнюється збірник „Бібліотекознавство і бібліографія“ з „Журналом бібліотекозна-

вства і бібліографії", який видавався у 1927--1930 рр. М.Тарнавська робить висновок не на користь збірника. Дослідниця стверджує, що в ньому, в порівнянні із „Журналом бібліотекознавства і бібліографії“, спостерігається еволюція від елітарності до масовості, від інтернаціоналізму до провінційності, від об'єктивної наукової дисципліни до зняття ідеологічної індоктринізації. Цей висновок відображає історичні реалії розвитку суспільства, бібліотекознавства і бібліографії в країні, але в той же час дещо одномірний. Публікації збірника відображають стан бібліотечної справи і бібліографії з позиції, обумовлених соціально-політичним ладом та економічним станом, тому потребують різнобічного аналізу та об'єктивної оцінки як джерело відомостей про бібліотечну справу, бібліотекознавство і бібліографію України у 60–80-ті роки.

Серед різних проблем, що висвітлюються на сторінках збірника, чільне місце займають питання історії бібліотечної справи і бібліографії. Кількісний аналіз публікацій збірника свідчить, що серед 688 статей, які були надруковані у збірнику починаючи з його першого випуску, 16 відсотків присвячено питанням історії бібліотечної справи і бібліографії. Як правило, такі публікації збираються у відповідних розділах збірника: „Історія бібліотечної справи і бібліографії“, „Ювілеї“, „Діячі бібліотечної справи та бібліографії на Україні“. У переважній більшості з них розглядаються питання, пов'язані з Україною, є матеріали про інші республіки колишнього Радянського Союзу, передусім Росію.

Проблеми, які піднімаються в історичних бібліотекознавчих дослідженнях на сторінках збірника, пов'язані з становленням теорії бібліотечної справи в Україні, зміною соціальних функцій бібліотек, створенням їх мережі, історією діяльності окремих бібліотек та підготовкою бібліотечних кадрів.

Стан бібліотечної теорії в країні наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, а також розробка деяких питань бібліотекознавства в умовах зміни суспільного ладу в перші роки радянської влади досліджуються у статтях В.А.Мільмана (ХДІК) [4].

Розробці наукових основ бібліотекознавства в УРСР у ці роки присвячені статті Л.П.Одинокої (КДІК) [5]. В них на основі аналізу великого фактичного матеріалу підкреслено, що розвиток теорії бібліотекознавства в УРСР, як складової частини радянського бібліотекознавства, відбувався з урахуванням конкретних завдань цього історичного періоду, національних особливостей республіки. Л.П.Одинока запропонувала визначати функції різних типів бібліотек, обґрунтувати їх типологічні особливості спираючись на дані попередніх досліджень, зміни в соціально-демографічній структурі суспільства, досягнення науково-технічного прогресу та розвитку культури.

В 1980 р. відомий російський бібліотекознавець Ю.М.Столяров, проаналізувавши внесок бібліотекознавців України у розвиток радянського бібліотекознавства [6], підкреслив значення спільного вирішення як загальних його проблем, так і тих, що обумовлені історичними та національними особливостями республіки. З таких же позицій розглядається розвиток бібліотечної справи в Україні та характеризуються його етапи у статті В.С.Бабича (КДІК) [7].

Низка статей присвячена реалізації ідеологічної функції в діяльності бібліотек України, питанням розвитку бібліотечної справи в різні історичні періоди [8]. Тісно пов'язані з питанням ідеологізації бібліотечної справи численні публікації Є.П.Тамма (ХДІК), в яких досліджується стан вивчення проблем бібліотечного будівництва, культурно-освітньої та політико-освітньої роботи в Україні в історичній літературі. Так, серед цих публікацій можна назвати статтю „Бібліотечне будівництво на Україні в перші роки Радянської влади (1917 – 1925 рр.) в історичній літературі“ (Вип.24).

Основним етапам історії бібліотечного будівництва в Україні присвячені статті З.В.Гімалдінової (ХДІК), яка на протязі багатьох років (перша її публікація з цих проблем на сторінках збірника „Бібліотекознавство і бібліографія“ з'явилася у 1964 р.) досліджувала особливості розвитку бібліотек України, перш за все сільських, в різні періоди: в дожовтневий [9], в перше десятиріччя радянської влади [10], у 1929–1959 рр. [11], в роки Великої Вітчизняної війни [12], у повоєнний період [13]. Узагальнюючий характер мають роботи „Розвиток бібліотечної справи в Радянській Україні“ (Вип.27) [14] та „Деякі проблеми радянського бібліотекознавства з позицій історизму“ (Вип.30) [15]. В останній – дослідниця виділяє основні періоди розвитку бібліотекознавства у радянській час, пікреслюючи, що особливо плідним був період 20–30-х років, коли були розроблені принципи та методологічна база бібліотечної науки, та 70-х років, коли спостерігалось певне піднесення інтересу дослідників до питань теорії та методології бібліотекознавства. Автор зупиняється також на проблемах вивчення організації бібліотечного обслуговування різних націй і народностей колишнього Радянського Союзу, на питаннях застосування національної мови у бібліотечній роботі, висвітлення „білих плям“ в історії бібліотечної справи і бібліотечної науки, що безперечно, стало можливим лише у 90-ті роки.

Проблемі створення єдиної мережі масових бібліотек України в 1959–1974 роках присвячена стаття Т.П.Самойленко (ХДІК) [16], в якій узагальнено багатий фактичний матеріал з питань розвитку мережі бібліотек у сільській місцевості і містах республіки, що було передумовою для проведення централізації. У статті І.Т.Буланого (МК України) виділені три етапи централізації масових бібліотек: підготовчий, пов'язаний з упорядкуванням мережі бібліотек у сільській місцевості, у містах та районах міського типу (1956–1971 рр.), експериментальний (1971–1974 рр.) та масовий, фронтальний [17]. Ця періодизація досить обґрунтовано відображає реальний процес централізації.

В деяких публікаціях збірника дослідники звертаються до вивчення становлення та розвитку основних типів та видів бібліотек (напр., обласних – Вип. 28, бібліотек більшовицьких організацій – Вип.5), історії окремих бібліотек та розвитку бібліотечної мережі у певний період (напр., в 1945–1950 рр.) – Вип. 18, в окремих регіонах республіки (напр., Вінниччини) – Вип. 5. Історія окремих бібліотек представлена публікаціями про Державну історичну бібліотеку України (Вип. 1), Львівську наукову бібліотеку ім. В.Стефаника Національної академії наук України (Вип. 3), Київську обласну бібліотеку для дітей ім. О.Бойченка

(Вип. 27), Республіканську наукову сільськогосподарську бібліотеку (Вип. 31). Найбільш широко у збірнику представлена історія бібліотек м. Харкова – Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка (Вип. 25, 26, 28), бібліотеки Харківського державного університету (Вип. 17), Харківської центральної бібліотеки юного читача (Вип. 5) та деяких інших.

Є.П.Тамм у статті „Наукові бібліотеки УРСР в історичній літературі“ [18], на основі аналізу публікацій відзначає, що дослідниками чимало зроблено для узагальнення історичного шляху, пройденого провідними бібліотеками України – Центральною науковою бібліотекою ім. В.І.Вернадського НАН України, Одеською державною науковою бібліотекою ім. О.М.Горького, започатковано вивчення історії Національної парламентської бібліотеки України (НПБУ). В той же час в узагальнюючих працях відсутній єдиний підхід до висвітлення діяльності бібліотек у кожний історичний період.

Цікавим і перспективним напрямом історичних досліджень є вивчення становлення і розвитку бібліотечної освіти, що також знайшло відображення на сторінках збірника.

Система підготовки бібліотечних кадрів у РРФСР в роки другої п'ятирічки розглянута С.І.Волковою (ХДІК) в першому випуску збірника за 1964 рік. У двох інших публікаціях [19] подано історію підготовки бібліотечних кадрів та аналізується доробок і удосконалення цього процесу у Харківському державному інституті культури. Було б доцільним продовжити публікації про інші інститути культури України, становлення середньої спеціальної освіти, розвиток методики викладання спеціальних дисциплін тощо.

Проблематика історико-бібліографічних публікацій, які друкувалися протягом 30 років на сторінках збірника викликає певний інтерес для дослідників як відображення розвитку бібліографії в конкретних соціально-політичних умовах. Ці матеріали дають можливість дослідити проблему варіабельності тлумачення історії бібліографії, окремих історико-бібліографічних фактів, їх інтерпретації з різних світоглядних позицій.

Серед публікацій з історії бібліографії – дослідження, присвячені розробці питань „Ленін і бібліографія“ (Масленнікова В.Д. – Вип. 8), ролі Н.К.Крупської в розвитку принципу партійності і методів радянської бібліографії (Королевич Н.Ф. – Вип. 29), історії бібліографічної ленініани для дітей в УРСР (Якимска Л.А. – Вип. 23). Декілька статей присвячено становленню в Україні окремих видів бібліографії – державної [20], видавничо-книготорговельної [21], а також галузевої (суспільно-політичної [22] і сільськогосподарської [23]) та бібліографії літератури про охорону природи [24].

У статті Королевич Н.Ф. та Одинокі Л.П. (КДІК) [25], починаючи з 1933 р., аналізуються публікації українських бібліографів на сторінках союзного науково-практичного журналу „Советская библиография“, висвітлюється їх внесок в розвиток загальних проблем теорії та практики радянської бібліографії. Це один з результатів вивчення проблем міжнародних зв'язків у галузі бібліографічної діяльності. Цьому питанню була також присвячена стаття М.В.Герашенка

(КДІК) „З історії російсько-українських бібліографічних відносин“ (Вип. 24). У ній із використанням раніше невідомих документів, в тому числі архівних, показано роль і місце одного з фундаторів бібліографії в Україні другої половини XIX ст., українського письменника та громадського діяча Я.Ф.Головацького (1814–1888 рр.) у розвитку російсько-українських бібліографічних зв'язків. Дослідження доробку українських бібліографів як дореволюційного, так і наступного періодів, є дуже важливим для створення цілісної картини розвитку бібліографії і бібліографознавства в країні. Тому цінною була публікація першої розвідки, присвячена відомому українському бібліографознавцю І.І.Корнейчику (1924–1974 рр.) [26], провідною темою наукових досліджень якого була історія української бібліографії. У статті висвітлено наукову та бібліографічну діяльність вченого, подано біографію та список його основних праць.

І.І.Корнейчику – автору фундаментального дослідження з історії української бібліографії дожовтневого періоду – належить ціла серія публікацій, присвячених видатним українським бібліографам: І.А.Устинову (Вип. 6), М.І.Ясинському (Вип. 11), Б.М.Комарову (Вип. 13). У статтях на значному фактичному матеріалі І.І.Корнейчик аналізує бібліографічну спадщину українських бібліографів, висвітлює їх роль у розвитку бібліографознавства. Пізніше матеріали більшості з них були використані автором при підготовці „Історії української бібліографії: Дожовтневий період“ (Х., 1971).

Викликають інтерес публікації, присвячені видатним бібліографам та бібліотекознавцям Ю.О. Меженку (Вип. 6), Д.А.Балиді (Вип. 10), М.А.Годкевичу (Вип. 10), М.В.Здобнову (Вип. 30) – тим діячам, праці яких стали цінним надбанням бібліографії.

За тридцять років існування збірника на його сторінках з'явилося лише декілька матеріалів, присвячених видатним українським бібліотекознавцям та діячам бібліотечної справи, наприклад, народному бібліотекареві М.П.Сквері, А.І.Бальнеру, А.А.Мирошниченку, С.А.Комському, Н.С.Косенку, А.А.Ашукіну.

Збірник „Бібліотекознавство і бібліографія“ є цінним джерелом вивчення історії бібліотечної справи та бібліографії. Його публікації, критично проаналізовані та перекласифіковані, будуть корисними для створення фундаментальних наукових праць, а також бібліографічних довідників з історії бібліотечної справи та бібліографії в Україні. Ці матеріали широко використовуватимуться у вузах культури в процесі підготовки бібліотекарів-бібліографів і, безперечно, знайдуть відображення в підручниках з історії бібліотечної справи і бібліографії.

В той же час, у збірнику необхідно ширше висвітлювати теоретико-методологічні засади історико-бібліотечних та історико-бібліографічних досліджень, питання історії бібліотечної справи і бібліотекознавства, відтворюючи діяльність талановитих, відданих справі діячів, приділяючи увагу розробці принципів створення наукових біографій бібліографів, досвіду бібліографії і бібліографознавства зарубіжних країн, залучати до співпраці більш широке коло вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Наукову цінність збірника підвищила б організація на його сторінках дискусій,

„друглих столів“ за участю відомих бібліотекознавців і бібліографознавців.

Враховуючи, що це один з небагатьох професійних друкованих органів в Україні з питань бібліотекознавства і бібліографії, вкрай необхідно відновити його видання, яке було припинено у 1992 р. (Вип. 31), збільшити тираж (зараз 1000) та періодичність. Це дало б змогу оперативно висвітлювати наукову діяльність з проблем бібліотекознавства та бібліографознавства в Україні.

Примітки:

1. Машкова М.В. История национальной библиографии в союзных и автономных республиках // Сб. статей по библиогр. и книговедению / ГПБ им. М.Е.Салтыкова-Щедрина. – Л., 1973. – Вып. 2. – С. 28.

2. Гольденберг Л.И. Научный сборник украинских книговедов // Книга. Исследования и материалы. – 1973. – Сб. 26. – С. 230–233.

3. Тарнавська М. Бібліотекознавча періодика двадцятих років в Україні // Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 58–63.

4. Мільман В.А. Стан бібліотечної теорії в Росії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1984. – Вип. 24. – С. 26–39; Мільман В.А. З історії становлення соціальних функцій радянських бібліотек (1917–1925) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1981. – Вип. 21. – С. 111–116.

5. Одинок Л.П. Про класифікацію бібліотек на Україні в 20–30 роки // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1977. – Вип. 17. – С. 81–87; Одинок Л.П. Деякі проблеми організації науково-методичної бібліотекознавчої роботи в УРСР (1917–1925) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1979. – Вип. 19. – С. 101–110.

6. Столяров Ю.М. Внесок бібліотекознавців УРСР у розвиток радянського бібліотекознавства // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1980. – Вип. 20. – С. 90–95.

7. Бабич В.С. Розвиток бібліотечної справи на Україні як здійснення ленінської національної політики // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1971. – Вип. 13. – С. 29–42.

8. Білоцерковський В.Я., Бурмака В.П. Партійне керівництво розвитком бібліотечної справи на Україні (1926–1937) // Бібліотекознавство і бібліогр. – Вип. 24. – С. 98–107; Саханенко Є.А. Партійне керівництво відновленням і діяльністю бібліотек на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1943–1945) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1981. – Вип. 21. – С. 117–122.

9. Гімальдінова З.В. Обслуговування населення сільських місцевостей України в дожовтневий період // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1971. – Вип. 11. – С. 43–51.

10. Гімальдінова З.В. Становлення і розвиток сільських бібліотек України в перше десятиріччя Радянської влади // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1972. – Вип. 12. – С. 55–61.

11. Гімальдінова З.В. З історії організації бібліотечного обслуговування сільського населення України (1929–1959 рр.) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1973. – Вип. 13. – С. 71–80.

12. Гімалядінова З.В. Бібліотеки України в роки Великої Вітчизняної війни // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1985. – Вип. 25. – С. 10–16.
13. Гімалядінова З.В. З історії бібліотечного будівництва на Україні (1946–1961) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1965. – Вип. 2. – С. 128–141.
14. Гімалядінова З.В., Самісенко Т.П., Скрипник Т.О. Розвиток бібліотечної справи на Радянській Україні // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1987. – Вип. 27. – С. 10–20.
15. Гімалядінова З.В. Деякі проблеми радянського бібліотекознавства з позицій історизму // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1991. – Вип. 30. – С. 3–9.
16. Самойленко Т.П. Упорядкування і створення єдиної мережі масових бібліотек УРСР (1959–1974 рр.) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1979. – Вип. 19. – С. 110–117.
17. Буланний І.Т. Основні тенденції розвитку централізації бібліотек в Українській РСР // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1979. – Вип. 17. – С. 3–11.
18. Бібліотекознавство і бібліогр. – 1985. – Вип. 25. – С. 101–108.
19. Виноградов А.П., Вияжков В.Т., Євсєєв О.І. та ін. З історії Харківського державного інституту культури (1957–1967 рр.) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1967. – Вип. 5. – С. 41–64; Самойленко Т.П. Бібліотечний факультет ХДІК: Хроніка // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1989. – Вип. 29. – С. 126–130.
20. Скачков В.М. Розвиток державної бібліографії на Україні // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1972. – Вип. 13. – С. 5–13; Медведєв Ю.Б. Державна бібліографічна реєстрація книжкової продукції Української РСР // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1980. – Вип. 20. – С. 96–105; Королевич Н.Ф. Розвиток державної бібліографії в УРСР (1929–1941 рр.) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1978. – Вип. 18. – С. 84–91.
21. Бутрих М.Л. Видавничо-господарська бібліографія на Україні у першій половині XIX ст. // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1989. – Вип. 29. – С. 110–120.
22. Іллічова Л.С. Стан та перспективи розвитку бібліографії з історії Комуністичної партії України // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1970. – Вип. 9. – С. 5–14.
23. Целінський Р.І. Виникнення і розвиток сільськогосподарської бібліографії в УРСР // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1980. – Вип. 20. – С. 109–116.
24. Пащкова В.С. З історії бібліографічної діяльності товариства сільського господарства півдня Росії (1828–1918 рр.) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1985. – Вип. 25. – С. 108–112; Грамма В.М., Криволап С.Е. З історії бібліографії літератури про охорону природи // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1991. – Вип. 30. – С. 122–126.
25. Королевич Н.Ф., Одинок Л.П. Участь бібліографів України в журналі „Советская библиография“ (1933–1983) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1987. – Вип. 27. – С. 122–129.
26. Вовченко І.О., Іллічова Л.С. Вагомий внесок у розвиток українського радянського бібліографознавства (І.І.Корнейчик) // Бібліотекознавство і бібліогр. – 1989. – Вип. 29. – С. 120–126.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

<i>ВБУ</i>	– Всенародна бібліотека України
<i>ДАЗО</i>	– Державний архів Запорізької області
<i>ДАМО</i>	– Державний архів Миколаївської області
<i>ДАКО</i>	– Державний архів Київської області
<i>ДБУ (НДБУ)</i>	– Державна бібліотека України (зараз Національна парламентська бібліотека України)
<i>КДІК</i>	– Київський державний інститут культури
<i>НАН</i>	– Національна академія наук України
<i>НТШ</i>	– Наукове Товариство ім. Т.Шевченка
<i>ОУНБ</i>	– Обласна універсальна наукова бібліотека
<i>УНІК</i>	– Український науковий інститут книгознавства
<i>ХДІК</i>	– Харківський державний інститут культури
<i>ЦДА</i>	– Центральний державний історичний архів
<i>ЦНБ</i>	– Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського

НАШІ АВТОРИ

- Бабич Василь Степанович* – професор, зав. кафедрою бібліографознавства та інформаційних ресурсів КДІК
- Гапченко Петро Борисович* – гол. бібліотекар відділу організації НДР Національної парламентської бібліотеки України
- Зворський Сергій Леонідович* – гол. бібліотекар відділу організації НДР Національної парламентської бібліотеки України
- Іванова Ірина Федорівна* – заст. директора Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О.Г.Мирьова
- Ківшар Таїсія Іванівна* – канд. іст. наук, доцент КДІК
- Ковальчук Галина Іванівна* – аспірантка КДІК
- Козакова Наталія Володимирівна* – гол. бібліотекар ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України
- Корнієнко Анатолій Петрович* – Генеральний директор Національної парламентської бібліотеки України
- Пашкова Валентина Степанівна* – канд. пед. наук, доцент КДІК
- Радзівіло Анджела Андріївна* – аспірантка КДІК
- Савіна Зоя Іванівна* – зав. відділом організації НДР Національної парламентської бібліотеки України
- Сokolov Володимир Юрійович* – аспірант КДІК
- Ступак Вікторія Леонідівна* – аспірантка КДІК
- Таценко Тетяна Валентинівна* – бібліотекар відділу соціологічних досліджень Сумської ОУНБ
- Федотова Оксана Олегівна* – аспірантка КДІК

ЗМІСТ

Виникнення бібліотек

<i>Ківшар Т.І.</i> Невідомі документи про заснування Національної бібліотеки Української держави	3
<i>Радзівіло А.А.</i> З історії публічних бібліотек України у другій половині XIX ст. – першому десятиріччі XX ст. (З архівних матеріалів)	9
<i>Іванова І.Ф.</i> З історії Миколаївської громадської бібліотеки (1881–1917 рр.)	15
<i>Таценко Т.В.</i> Гортаючи архівні документи (З історії бібліотек дореволюційної Сумщини)	20

Бібліотечна діяльність окремих товариств та об'єднань

<i>Ступак В.Л.</i> Діяльність київського бібліотечного об'єднання у 20-х роках XX ст.	24
<i>Зворський С.Л.</i> Внесок діячів львівського товариства „Просвіта“ у розвиток теорії і практики бібліотечної справи в Україні (1868–1939 рр.)	29

Фонди: формування та використання

<i>Галченко П.Б.</i> Історія формування фондів Національної парламентської бібліотеки України у 1866–1917 рр. (За результатами пошукової роботи)	41
<i>Соколов В.Ю.</i> Природничо–наукова книга у фондах бібліотек України XVIII ст.	46
<i>Корнієнко А.П.</i> Про знищення та вивезення бібліотечних фондів України: факти та наслідки	52

З історії соціологічних досліджень

<i>Ковальчук Г.І.</i> Дослідження стану бібліотек України та їх роботи з читачами у 1927–1928 роках	58

Розвиток бібліографії

<i>Філатова О.О.</i> Виникнення та розвиток української літературної бібліографії у 30–60-х роках XIX ст.	62

Персоналії

<i>Козакова Н.В.</i> Л.Биковський – кореспондент Українського наукового інституту книгознавства	67
<i>Савіна З.І.</i> Проблеми вивчення читачів у науковій спадщині Д.А.Балики	74

Ювілеї

<i>Бабич В.С., Пашкова В.С.</i> Питання історії бібліотечної справи і бібліографії на сторінках збірника „Бібліотекознавство і бібліографія“ (до 30-річчя від дня заснування)	78

Список скорочень	85

Наші автори	85

Міністерство культури України

Національна парламентська бібліотека України

Історія бібліотечної справи в Україні

Збірник наукових праць

Вип. 1

Київ 1995

Редактори: С.О.Басенко, Н.Я.Маслова, Н.І.Нагаєвська

Комп'ютерне макетування Ю.А.Зборовського

Підписано до друку 26.12.94.

Формат 60×84/16.

Папір друк.

Офсетний друк.

Умовн. друк. арж. 5,62. Умовн. фарбовідб. 5,62.

Обл.-вид. арж. 4,88.

Тир. 350 пр. Зам.21.

Ціна договірна.

252001, Київ-1, Грушевського, 1.

Нац. парламент. б-ка України.

Тел. 228-85-12.

Ротапринт НІББУ,

252071, Київ-71, Боричів узвіз, 13.

Нац. парламент. б-ка України.

Тел. 416-23 26.

Ціна договірна